

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Θρησκευτικότητα και διαδίκτυο: Η διαδικτυακή παρουσία της Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο.

Μεταπτυχιακός Φοιτητής : Ιερέας Κωνσταντίνος Καυκάς ΑΜ 135672

Επιβλέπων Καθηγητής Α΄ : Μαντζανάρης Κωνσταντίνος

Επιβλέπων Καθηγητής Β΄ : Καρούλιας Απόστολος

ΠΑΤΡΑ
2022

Περιεχόμενα.

Περιεχόμενα.....	2
Περίληψη.	4
Abstract.....	5
Πρόλογος.....	6
Συντομογραφίες.	7
Εισαγωγή.....	8
1. Θρησκεία και διαδίκτυο στην σύγχρονη εποχή.	13
1.1. Η θέση της θρησκείας στη σύγχρονη εποχή.	13
1.2. Η ανάπτυξη του διαδικτύου και η θέση του στην σύγχρονη εποχή.....	15
1.3. Η θρησκευτική έκφραση στην σύγχρονη κοινωνία.	17
1.4. Η παρουσία των Εκκλησιών στο διαδίκτυο.....	22
1.5. Εκδήλωση πίστεως στο διαδίκτυο.	25
1.6. Συγχώρεση αμαρτιών στο Διαδίκτυο.....	26
2. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία.....	29
2.1. Η ιστορική διαδρομή της Δυτικής Εκκλησίας.	29
2.2. Η Θεολογία της Δυτικής Εκκλησίας.....	35
2.3. Η θέση της Δυτικής Εκκλησίας για την τριαδικότητα του Θεού.....	37
2.4. Το Άγιο Πνεύμα στη Δυτική Θεολογία.	38
2.5. Η Εκκλησιολογία κατά τη Δυτική Εκκλησία.	40
2.6. Η Ανθρωπολογία στη Δυτική Εκκλησία.....	41
2.7. Η Εσχατολογία στη Δυτική Θεολογία.	43
3. Η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία.....	45
3.1 Ιστορική διαδρομή της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας.	45
3.2. Η θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας.....	47

3.3. Η Τριαδολογία της Ανατολικής Εκκλησίας.....	48
3.4. Ο Θεάνθρωπος στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία.....	50
3.5. Η Πνευματολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας.....	51
3.6. Η Εκκλησιολογία της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας.....	52
3.7. Η ανθρωπολογία της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας.....	53
3.8 Εσχατολογία της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας.....	54
4. Οι συνέπειες της διαφοροποίησης των δύο Εκκλησιών.....	55
5. Ιστοσελίδες της Ρωμαιοκαθολικής και της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.....	61
6. Η στάση της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στον χώρο του διαδικτύου.....	66
6.1. Η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία.....	66
6.2 Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία.....	67
7. Η παρουσία στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media) του Πατριαρχείου και του Βατικανού.....	69
7.1 Οικουμενικό Πατριαρχείο- Πατριάρχης Βαρθολομαίος.....	69
7.2 Βατικανό - Πάπας Φραγκίσκος.....	70
8. Η Ιεραρχία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος για τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media).....	72
9. Συμπεράσματα.....	73
Εικονογραφία.....	78
Βιβλιογραφία.....	79

Περίληψη.

Η ανά χείρας Διπλωματική Εργασία έχει σκοπό να παρουσιάσει την διαδικτυακή παρουσία της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας και της Δυτικής Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας . Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και του διαδικτύου τα τελευταία έτη έχει ως αποτέλεσμα πολιτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές, θρησκευτικές αλλαγές. Παρουσιάζονται νέες συνθήκες που δίνουν την δυνατότητα στον πιστό να αναπτύξει την θρησκευτικότητά του στον κυβερνοχώρο.

Στην παρούσα εργασία θα αναφερθούμε στις αλλαγές στον θρησκευτικό τομέα που παρατηρούνται με την έλευση του διαδικτύου και ειδικότερα την στάση της Ανατολικής Ορθοδόξου και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Η εργασία αρχίζει με την παρουσίαση της θρησκείας και του διαδικτύου. Κατόπιν παρουσιάζεται η εκδήλωση της θρησκευτικότητας στον κυβερνοχώρο. Στην συνέχεια γίνεται αναφορά στην Ανατολική και την Δυτική Εκκλησία την ιστορική τους διαδρομή και την δογματική τους διδασκαλία. Η εργασία ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των δύο Εκκλησιών στο χώρο του διαδικτύου και τα αίτια που καθόρισαν την στάση τους.

Abstract

This Diplomatic Thesis aims to present the online presence of the Eastern Orthodox Church and the Western Roman Catholic Church. The development of technology and the internet in recent years has resulted in political, social, cultural, religious changes. New conditions are presented that enable the believer to develop his religiosity in cyberspace.

In this paper we will refer to the changes in the religious field that are observed with the advent of the internet and in particular the attitude of the Eastern Orthodox and the Roman Catholic Church. The work begins with the presentation of religion and the internet. Then the manifestation of religiosity in cyberspace is presented. Afterwards, reference is made to the Eastern and Western Churches, their historical path and their doctrinal teachings. The work concludes with the presentation of the two Churches in the internet space and the reasons that determined their attitude.

Πρόλογος.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου: Στον Μητροπολίτη της Ιεράς Μητροπόλεως Πατρών κ.κ. Χρυσόστομο για την υλική αλλά και πνευματική υποστήριξη που μου παρείχε στην διάρκεια των σπουδών μου.

Τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Μαντζανάρη Κωνσταντίνο που με την βοήθειά του και τις κατευθύνσεις που μου έδωσε μπόρεσα να εκπληρώσω το δύσκολο έργο της συγγραφής Διπλωματικής Εργασίας.

Τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Καπούλια Απόστολο για την βοήθεια του.

Στους ενορίτες μου που με την συμπαράστασή τους με βοήθησαν στο έργο που έχω αναλάβει.

Τις θερμότερες ευχαριστίες μου στην Οικογένειά μου την Ευαγγελία Πατρόνα την Νίκη και τον Δημήτρη που με ανέχτηκαν, υποστηρίζαν, προέτρεψαν, και βοήθησαν στην εκπλήρωση του έργου μου.

Ευχαριστώ.

Συντομογραφίες.

Ό.αν.όπως ανωτέρω
σ σελίδα
σσ. σελίδες
σελ.σελίδα.
ΜΜΕΜέσα Μαζικής Ενημέρωσης.
τ.πτελευταία προσπέλαση.

Εισαγωγή.

Το διαδίκτυο έχει συμβάλει στην ζωή μας. Όλο και περισσότερο οι δραστηριότητες του ανθρώπου συνδέονται με τις εφαρμογές που αναπτύσσονται στον διαδικτυακό χώρο. Η διαδικτυακή παγκόσμια σύνδεση και επικοινωνία που συνεχώς εξελίσσεται έδωσε νέες διαστάσεις στην έννοια της θρησκευτικότητας. Στη νέα πραγματικότητα που συνεχώς εξελίσσεται έδωσαν παρόν με την ανάπτυξή τους στο διαδίκτυο η Ρωμαιοκαθολική και η Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία. Στην παρούσα εργασία θα διερευνήσουμε την θέση των Εκκλησιών στο διαδίκτυο και τους λόγους που οδήγησαν την κάθε μία στην διαδικτυακή παρουσία τους. Για τον σκοπό της εργασίας μας θα συζητήσουμε για την θρησκεία και θα αναφερθούμε στις ιστορικές και δογματικές θέσεις των εκκλησιών. Θα μας απασχολήσει το διαδίκτυο και η παρουσία του στην σύγχρονη εποχή. Με τον τρόπο αυτό θα μπορέσουμε να διερευνήσουμε τους λόγους που διαμόρφωσαν την διαδικτυακή παρουσία της Ρωμαιοκαθολικής και της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας.

Στην παρούσα μελέτη η ερευνητική μέθοδος βασίζεται στην βιβλιογραφική και στην διαδικτυακή ανασκόπηση. Για την ανάπτυξη των θεμάτων που εξετάζουμε θα συγκεντρωθούν στοιχεία και πληροφορίες από ένα σύνολο πηγών και επιστημονικών συγγραμμάτων που αναφέρονται στην θρησκεία και στο διαδίκτυο. Θα εξεταστούν επιστημονικά εγχειρίδια, μελέτες και συγγράμματα που αναφέρονται στην διδασκαλία αλλά και στις δογματικές θέσεις της Ρωμαιοκαθολικής και της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Για την διερεύνηση του θέματος θα επισκεφτούμε διαδικτυακούς τόπους που σχετίζονται με το θέμα μας και θα συλλέξουμε πληροφορίες που θα μας βοηθήσουν στην ανάπτυξη του μελέτης μας. Συγκεκριμένα θα μελετήσουμε ιστότοπους που έχουν σχέση με την εκδήλωση της πίστης του ατόμου στο διαδίκτυο αλλά και ιστοσελίδες της Ρωμαιοκαθολικής και Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Η έρευνα για την στάση της Ρωμαιοκαθολικής και της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο διαδίκτυο μας φανέρωσε διαφορές στον τρόπο που η κάθε μία Εκκλησία αναπτύχθηκε στον κυβερνοχώρο. Στην έρευνά μας διαπιστώσαμε διαφορές στην ανταπόκριση των πιστών στο πλαίσιο της διαδικτυακής παρουσίας των προαναφερθέντων Εκκλησιών. Με την ανασκόπηση των βιβλιογραφικών και διαδικτυακών δεδομένων αντιληφθήκαμε το ερευνητικό κενό που καθίσταται στην παράλληλη αναφορά για την στάση της Ρωμαιοκαθολικής και Ορθόδοξης Εκκλησίας στο διαδίκτυο και στην ανταπόκριση και προσαρμογή των πιστών στην διαδικτυακή παρουσία των Εκκλησιών.

Με την ανά χείρας εργασία θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε ερωτήματα που αναδεικνύονται από την παρουσία της Ρωμαιοκαθολικής και Ορθόδοξης Εκκλησίας στον κυβερνοχώρο. Το πρώτο ερώτημα που θα μας απασχολήσει αναφέρεται στο αν η παρουσίαση των προαναφερθέντων Εκκλησιών στο διαδίκτυο συνάδει με τα δόγματα την διδασκαλία και την παράδοση που διαμορφώνουν το σωτηριολογικό έργο τους. Η διερεύνησή μας θα επικεντρωθεί στις ιστοσελίδες του Βατικανού και του Οικουμενικού Πατριαρχείου και θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στα ερωτήματα που προκύπτουν από την επιλογή της σύνθεσης και της διαμόρφωσης της εικόνας που επιλέχθηκε να λαμβάνει ο επισκέπτης στην ιστοσελίδα της κάθε Εκκλησίας.

Το δεύτερο ερώτημα που παρουσιάζεται και χρήζει διερεύνησης αναφέρεται στην στάση της Ρωμαιοκαθολικής και της Ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στις διαδικτυακές εκδηλώσεις πίστεως των πιστών. Συγκεκριμένα θα εξετάσουμε πως αντιμετωπίζει η κάθε Εκκλησία τις εκδηλώσεις πίστεως στο διαδίκτυο και θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα που αναφέρεται στο αν συνάδουν οι διδασκαλίες τους με την αποδοχή ή την απόρριψη των εκδηλώσεων πίστεως στον κυβερνοχώρο.

Το τρίτο ερώτημα που τίθεται αναφέρεται στην στάση των πιστών απέναντι στην διαδικτυακή παρουσία των εκπροσώπων των Εκκλησιών. Ειδικότερα θα εξετάσουμε και θα προσπαθήσουμε να δώσουμε απαντήσεις σε ερωτήματα που προκύπτουν από την παρουσία των προκαθήμενων της Ρωμαιοκαθολικής και Ορθόδοξου Εκκλησίας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Θα ερευνήσουμε τους λόγους που διαμορφώνουν την δημοτικότητα και την διαδραστικότητα των προκαθήμενων των προαναφερθέντων Εκκλησιών με τους πιστούς που δραστηριοποιούνται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Για την εκπλήρωση του έργου μας επιλέξαμε η εργασία μας να αναπτυχθεί σε τρία στάδια που θα μας βοηθήσουν να δώσουμε απαντήσεις στα ερωτήματα που τέθηκαν. Στο πρώτο στάδιο αναφερόμαστε στην θρησκεία στην σύγχρονη εποχή και την παρουσία της στο διαδίκτυο. Στο δεύτερο στάδιο παρουσιάζουμε την Ρωμαιοκαθολική και την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία την ιστορική τους διαδρομή, τις δογματικές θέσεις, και την διδασκαλία που αναπτύχθηκε σε κάθε Εκκλησία. Στο τρίτο στάδιο εξετάζουμε την παρουσία της Ρωμαιοκαθολικής και Ορθόδοξου Εκκλησίας και των προκαθήμενων των Εκκλησιών στο διαδίκτυο. Στα συμπεράσματα παρουσιάζονται οι απαντήσεις μας στο πλαίσιο των ερωτημάτων που τέθηκαν και τα κενά που προκύπτουν και χρήζουν περεταίρω διερεύνηση από την επιστημονική κοινότητα. Η ανάπτυξη της εργασίας μας έχει την εξής δομή.

Στην πρώτη ενότητα θα αναφερθούμε στην θέση της θρησκείας και του διαδικτύου στην σύγχρονη εποχή. Η παγκόσμια διασύνδεση που επιτυγχάνεται με το διαδίκτυο μεταφέρει ιδέες αντιλήψεις θεωρίες αστραπιαία σε ολόκληρο τον κόσμο. Πραγματικότητα και κυβερνοχώρος εναλλάσσονται συνεχώς στην ζωή του ανθρώπου επηρεάζοντας και την σχέση του πιστού με την θρησκεία του.

Στην δεύτερη υποενότητα θα μας απασχολήσει το διαδίκτυο η ιστορική διαδρομή του αλλά και η ανάπτυξή του. Ο κυβερνοχώρος και η ψηφιακή απεικόνιση του ανθρώπου δημιούργησαν νέα δεδομένα στην ζωή του ανθρώπου. Μεγάλο μέρος του τομέα της επικοινωνίας, της εργασίας, της κοινωνικότητας λαμβάνουν χώρα στον κυβερνοχώρο και δημιουργούν νέες συνθήκες στην ζωή του ανθρώπου. Η ψηφιακή εργασία το ψηφιακό χρήμα αλλά και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δημιουργούν νέες κοινωνικές συνθήκες.

Στην τρίτη υποενότητα θα αναφερθούμε στην θρησκευτικότητα στο διαδίκτυο και τις μορφές που λαμβάνει στον κυβερνοχώρο. Στον κυβερνοχώρο παρουσιάζεται ο όρος *πίστη χωρίς ένταξη* και πραγματεύεται την εικονική παρουσία του ανθρώπου στα θρησκευτικά δρώμενα. Στην τέταρτη υποενότητα θα συζητήσουμε για τις Εκκλησίες στο διαδίκτυο. Στον κυβερνοχώρο δημιουργήθηκαν καινούργιες Εκκλησίες αλλά αναπτύχθηκαν και οι παραδοσιακές. Θα παρουσιάσουμε διευθύνσεις ιστοσελίδων Εκκλησιών αλλά και τις νέες δυνατότητες που παρουσιάστηκαν στην αμφίδρομη επικοινωνία ανάμεσα στους πιστούς και στις Εκκλησίες. Στην πέμπτη υποενότητα θα μας απασχολήσουν οι εκδηλώσεις και οι πράξεις πίστεως που λαμβάνουν χώρα στο διαδίκτυο. Εφαρμογές δίνουν την δυνατότητα στον πιστό να ανάψει ένα ηλεκτρονικό κερί αλλά και να επισκεφτεί ιστοσελίδες με λατρευτικά θέματα όπως η προσευχή. Στην έκτη υποενότητα θα αναφερθούμε στην συγχώρηση αμαρτιών στο διαδίκτυο. Στον κυβερνοχώρο ευρίσκονται χιλιάδες ιστοσελίδες που παρέχουν την δυνατότητα της εξομολόγησης και της συγχώρησης των αμαρτιών. Η πρακτική της διαδικτυακής συγχώρησης των αμαρτιών παρουσιάστηκε και στους κόλπους της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.

Στην δεύτερη και στην τρίτη ενότητα θα αναπτύσσουμε θέσεις για την Ρωμαιοκαθολική και την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία. Η αναφορά των μελετητών σε λατινόφωνη και ελληνόφωνη θεολογία δείχνει την σημασία που είχε η ιστορική διαδρομή στην διαμόρφωση των θεολογικών θέσεων και διδασκαλιών στις δύο Εκκλησίες. Το σχίσμα ανάμεσα στις Εκκλησίες δεν είχε μόνο θεολογικά αίτια αλλά και ιστορικά. Θα αναφερθούμε στις ιστορικές διαδρομές των Εκκλησιών και τα γεγονότα που διαμόρφωσαν την στάση των Εκκλησιών. Η αναφορά στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία

χωρίζεται σε επτά υποενότητες. Στην πρώτη υποενότητα παρουσιάζεται η ιστορική πορεία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας από το Διάταγμα των Μεδιολάνων (313μ.Χ.) έως την Σύνοδο του Τρέντο (1545- 1563μ.Χ.). Από την δεύτερη έως και την έβδομη υποενότητα θα παρουσιαστούν οι θεολογικές, τριαδολογικές, εκκλησιολογικές, ανθρωπολογικές, εσχατολογικές θέσεις της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.

Η αντίστοιχη παρουσίαση θα γίνει και για την Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία και η πρώτη υποενότητα περιλαμβάνει την ιστορική διαδρομή από την αρχή της πρωτοβυζαντινής περιόδου το 342 μ.Χ. έως την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Τούρκους το 1453 μ.Χ.. Από την δεύτερη έως την όγδοη ενότητα παρουσιάζονται οι θεολογικές, τριαδολογικές, εκκλησιολογικές, ανθρωπολογικές, εσχατολογικές θέσεις της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. Η αναφορά στις θέσεις των Εκκλησιών θα βοηθήσουν στην κατανόηση της κατεύθυνσης που ακολούθησαν οι Εκκλησίες στην σύγχρονη εποχή του διαδικτύου.

Η τέταρτη ενότητα αναφέρεται στις συνέπειες που προέκυψαν από τον διαχωρισμό της Ανατολικής Ορθοδόξου και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Στην πέμπτη ενότητα παρουσιάζονται ιστοσελίδες της Ανατολικής Ορθοδόξου και Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Η παρουσίαση επικεντρώνεται στην ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, της Εκκλησίας της Ελλάδας και του Βατικανού. Αναλύεται η εντύπωση που λαμβάνει ο επισκέπτης κατά την εισαγωγή του στην ιστοσελίδα, ο τρόπος παρουσίασης που επιλέχθηκε, τα κίνητρα και οι λόγοι που οδήγησαν στην συγκεκριμένη εμφάνιση. Η έκτη ενότητα χωρίζεται σε δύο υποενότητες που παρουσιάζουν την ανάπτυξη στον διαδικτυακό χώρο της Ορθοδόξου Ανατολικής και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Η παρουσία των Εκκλησιών διαμορφώνεται από την θεολογική σκέψη και την διδασκαλία που επικρατεί σε κάθε Εκκλησία.

Η έβδομη ενότητα περιέχει δύο υποενότητες που αναφέρονται στην παρουσία του Οικουμενικού Πατριάρχη, του Πατριαρχείου και του Ποντίφικα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Εξετάζεται η διαδραστικότητα που επικρατεί στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ανάμεσα στις διαδικτυακούς λογαριασμούς των προαναφερθέντων με τους χρήστες των κοινωνικών δικτύων. Η επαφή και η ανταπόκριση που παρατηρείται στα δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης προέρχεται από τις θέσεις των Εκκλησιών που πρεσβεύουν οι διαδικτυακοί λογαριασμοί του Οικουμενικού Πατριάρχη, του Πατριαρχείου και του Πάπα Φραγκίσκου. Στην όγδοη ενότητα παρουσιάζονται και οι θέσεις της Ιεραρχίας της Ελληνικής Ορθοδόξου Εκκλησίας για την στάση των εκκλησιαστικών

φορέων, ιερέων και μοναχών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Η εργασία λαμβάνει τέλος με τα συμπεράσματα και τη βιβλιογραφία.

1. Θρησκεία και διαδίκτυο στην σύγχρονη εποχή.

1.1. Η θέση της θρησκείας στη σύγχρονη εποχή.

Η θρησκεία ως έννοια έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό την ανθρώπινη διάνοια. Υπάρχουν πάρα πολλές ερμηνείες και ορισμοί για τη θρησκεία που εξαρτώνται από τη μορφή του θρησκευόμενου αλλά και την κοσμοθεωρία που πρεσβεύει. Η προσπάθεια εννοιολογικής απόδοσης της θρησκείας χωρίζεται σε δύο τομείς. Ο πρώτος τομέας αφορά το λειτουργικό τμήμα μίας θρησκείας. Η θρησκεία εντός της κοινωνίας και ο τελετουργικός και θεσμικός ρόλος της είναι τα θέματα που αναλύονται στους ορισμούς που βασίζονται στο λειτουργικό τμήμα. Ο δεύτερος τομέας εστιάζει στο μεταφυσικό τμήμα της θρησκείας.

Η έννοια της θρησκείας δεν περιορίζεται στην κοινωνία που εκπροσωπεί αλλά εστιάζει στο υπερβατικό στοιχείο που είναι και το θεμέλιο της πίστης. Ο Ντιρκέμ εμφανίζει στον ορισμό του στοιχεία λειτουργικά και ουσίας που μπορούν να αποδώσουν την έννοια της θρησκείας. Στον ορισμό του το σημαντικό στοιχείο που αποδίδει την έννοια της θρησκείας είναι η πίστη του ανθρώπου στο άτομο και στην κοινωνία. Το υπερφυσικό στοιχείο που δίνει την ουσία της θρησκείας υποβαθμίζεται. Τελικά για τον Ντιρκέμ η θρησκεία αφορά τον άνθρωπο και τη δημιουργία της κοινωνίας. Η άποψη του Ντιρκέμ υιοθετήθηκε από μεγάλο τμήμα της σύγχρονης διάνοησης στις προηγμένες κοινωνίες¹.

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και ιδιαίτερα της πληροφορικής και του διαδικτύου δημιούργησαν νέα δεδομένα στην ανθρώπινη κοινωνία. Οι όροι που εισήχθησαν για να εκφράσουν την νέα κατάσταση είναι η *παγκοσμιοποίηση* και η *μετανεωτερικότητα*. Η σύνδεση του ανθρώπου με τον συνάνθρωπο, την κοινωνία αλλά και το παγκόσμιο γίνεσθαι έχει γιγαντωθεί. Η αίσθηση της παγκόσμιας διασύνδεσης και της μετάδοσης της πληροφορίας ανεξέλεγκτα και ταχύτατα έχουν δώσει μία νέα προοπτική αντίληψης της ιστορίας και των πράξεων που την διαμορφώνουν. Το σημαντικό στοιχείο σύνδεσης του ανθρώπου που ήταν ο χώρος έχει δώσει τη θέση του στην εικόνα και στην

¹ Robert Crawford, *Τι είναι θρησκεία*, μετ. από τα Αγγλικά Μάριος Μπέτας, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2004, σ. 17.

πληροφορία. Στην νέα πραγματικότητα που συνεχώς εξελίσσεται μέσα από τα δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης αναπτύσσεται η *παγκόσμια κοινότητα πολιτών*.²

Η θέση της θρησκείας στη νέα πραγματικότητα που δημιουργείται από την ανάπτυξη της παγκόσμιας διασύνδεσης έχει απασχολήσει την διεπιστημονική κοινότητα. Οι δύο θέσεις που έχουν αναπτυχθεί στην θεολογική και φιλοσοφική διάνοηση έχουν εκ διαμέτρου αντίθετες προτάσεις για τη στάση της θρησκείας στη σύγχρονη εποχή. Κατά την πρώτη άποψη η θρησκεία αποδέχεται τον συσχετισμό των κοινωνιών που προβάλλει η μετανεωτερικότητα. Στην πορεία της εξέλιξης οι θρησκευτικές αξίες βοηθούν τον άνθρωπο στην κατάκτηση των ιδανικών συνθηκών που πρέπει να επικρατούν μέσα στις κοινωνίες. Κύριο χαρακτηριστικό στην προσπάθεια αυτή είναι η προσωπικότητα του ατόμου και οι επιλογές του. Η δεύτερη θέση υποστηρίζει την επιστροφή των παλαιών αξιών στις κοινωνίες. Κατά την άποψη αυτή δεν υπάρχει συσχετισμός των κοινωνιών και χρέος της θρησκείας είναι η ανάδειξη της μεταφυσικής υπόστασης της κοινωνίας. Η επιστροφή στην ιερή τάξη και παράδοση είναι αναγκαία για την σωτηρία του ατόμου και της κοινωνίας.³

Και στις δύο θέσεις ως προς τη στάση της θρησκείας στην σύγχρονη εποχή υπάρχει ένας κοινός παράγοντας που είναι η δυναμική της θρησκείας και η πίστη του ατόμου στη διαμόρφωση του κοινωνικού γίνεσθαι. Η θέση που υποστηρίζει την όλο και μεγαλύτερη σχέση της θρησκείας με την κοινωνία ιδιαίτερα μετά τις εξελίξεις των τελευταίων ετών που είναι το μεταναστευτικό, η 11η Σεπτέμβρη, η τρομοκρατία, ο εθνικισμός εμφανίζεται να τη δέχονται όλο και περισσότερο και οι οπαδοί της παγκοσμιοποίησης. Η άποψη που επικρατούσε στο πλαίσιο του μεταμοντερνισμού και υποστήριζε ότι με τη διέλευση των ετών και την εξέλιξη της κοινωνίας η θρησκεία θα καθίσταται όλο και περισσότερο προσωπική μακριά από τα κοινωνικά δρώμενα δεν φαίνεται να ισχύει.

Η θρησκεία είναι ένα από τα σημαντικότερα αντικειμενικά στοιχεία που ορίζουν τον πολιτισμό. Οι μεγαλύτερες θρησκείες του κόσμου παρουσιάζουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά και αποτελούν την βάση του κοσμικού δικαίου. Η κοινωνικότητα του ατόμου συνδέεται με την θρησκευτικότητα στο πλαίσιο της λειτουργικής ζωής των

² Ρίτσαντ Φοκ, «θρησκεία και παγκοσμιοποίηση», *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν πλουραλιστικό κόσμο Ένας οικουμενικός διάλογος*, επιμέλεια Κλάλης Εμμανουήλ, μτφρ από Αγγλικά Αλαβάνου Αριάδνη, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2006, σσ. 135-136.

³ Πέτρος Βασιλειάδης, *Μετανεωτερικότητα και Εκκλησία Η πρόκληση της Ορθοδοξίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2002, σ.27.

θηρσκείων⁴. Μέσα από μελέτες προκύπτει ότι η πίστη και η θρησκευτικότητα επηρεάζουν την ζωή του ανθρώπου. Η θρησκεία έχει σχέση με πληθώρα πράξεων και ζητημάτων σε μία κοινωνική δομή αλλά και στο ίδιο το άτομο. Οι συνέπειες δεν έχουν πάντα θετικό χαρακτήρα, Πάρα πολλές φορές η βία και η καταπίεση χρησιμοποιούν τη θρησκεία ως δικαιολογία και άλλοθι για την ύπαρξή τους⁵.

1.2. Η ανάπτυξη του διαδικτύου και η θέση του στην σύγχρονη εποχή.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 στις ΗΠΑ δημιουργήθηκε ο πρόδρομος του ίντερνετ που ονομαζόταν ARPANET. Ο σκοπός ήταν να μπορέσουν να επικοινωνήσουν συγκεκριμένα υπολογιστικά συστήματα μεταξύ τους. Το 1970 υιοθετήθηκε από τον στρατό των ΗΠΑ, το 1980 συνδέθηκαν οι πρώτοι υπολογιστές και το 1983 ξεκίνησε η τυποποίησή του. Η επίσημη έναρξη του διαδικτύου χρονολογείται το 1983⁶. Η πορεία του διαδικτύου συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη της τεχνολογίας. Στα επόμενα 40 έτη το διαδίκτυο έλαβε γιγάντιες διαστάσεις και η επιρροή του παρουσίασε παγκόσμιο χαρακτήρα. Στα τελευταία έτη το διαδίκτυο και η χρήση του έχει εισχωρήσει σε όλους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Η τεχνολογία έχει καταστεί απαραίτητη για τον βίο του ανθρώπου. Οι δυνατότητες της μετάδοσης των δεδομένων που προσφέρει το διαδίκτυο το έκαναν απαραίτητο στην καθημερινότητα του ανθρώπου. Στην νέα πραγματικότητα που αναδύεται μέσα από το διαδίκτυο αναπτύσσεται ένας εντελώς καινούργιος χώρος. Ο κυβερνοχώρος είναι μία εικονική δημιουργία που δεν έχει φυσική, αλλά της προσδίδει πραγματική υπόσταση η συμμετοχή των ανθρώπων. Σε αυτό τον χώρο καθημερινά δισεκατομμύρια άνθρωποι μετέχουν για εργασία, επικοινωνία, ψυχαγωγία, διασκέδαση. Η συμμετοχή στον κυβερνοχώρο έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη μιας νέας μορφής κοινωνίας που έχει ονομαστεί κοινωνία του διαδικτύου. Η νέα πραγματικότητα που δημιουργήθηκε παρουσιάζεται ως ένα πέρασμα από την κοινωνία της ενημέρωσης στην κοινωνία του δικτύου.⁷

⁴ Δ. Γ. Μαγριπλής, «Αποτελεί η θρησκεία στις μέρες μας κίνδυνο για την κοινωνική συνοχή;», *Σύναξη*, 87 (2003), σσ. 22-23.

⁵ David Fontana, *Ψυχολογία, θρησκεία, πνευματικότητα*, μτφρ. από τα Αγγλικά Βεατρίκη Καντζόλα-Σταμπατάκου, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2005, σσ. 319-320.

⁶ Π. ΣΠΥΡΑΚΗΣ, 90 Ερωτήσεις- Απαντήσεις για το Διαδίκτυο, <https://bit.ly/3QGplfS> (τ. π. 10/6/2022.).

⁷ Halabi Eva (Σάρα Μοναχή), *Η Χρήση του Διαδικτύου στην Ποιμαντική Πράξη της Εκκλησίας*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2012, <https://bit.ly/3JIH362> (τ. π., 11/6/2022) σσ. 22-24.

Με την ανάπτυξη της τεχνολογίας η διαδικτυακή επικοινωνία κατέστη ένας από τους βασικούς τρόπους επαφής των ανθρώπων. Οι τρόποι που λαμβάνει χώρα αυτή η επικοινωνία δύναται να χωριστεί σε τρεις βασικούς άξονες. Αρχικά το διαδίκτυο μπορεί να θεωρηθεί ως μια προέκταση των ΜΜΕ ειδικά ως μία εναλλακτική άμεση ενημέρωση. Στην περίπτωση αυτή ο ένας απευθύνεται στους πολλούς σαν τα παραδοσιακά ΜΜΕ μέσα από προσωπικές ιστοσελίδες (blogs) αλλά και στα κοινωνικά δίκτυα όπως το Facebook, twitter, Instagram, κ.α.. Ο δεύτερος άξονας αφορά την δημιουργία online ελεύθερων κοινοτήτων που ο καθένας με ελάχιστο κόστος μπορεί να συμμετέχει χωρίς χωρικούς περιορισμούς. Στις κοινότητες αυτές επικρατεί η διαδραστικότητα καθώς όλοι μπορούν να μετέχουν χωρίς ιεραρχικούς κανόνες και δομές⁸. Ο τρίτος τρόπος σχετίζεται με τη συμμετοχή σε κλειστές ομάδες που έχουν κοινούς σκοπούς και ενδιαφέροντα.

Η εμπιστοσύνη και η αλήθεια είναι έννοιες που σχετίζονται με την παρουσία του ατόμου στον κυβερνοχώρο. Η δυνατότητα της προβολής του εκάστοτε χρήστη με τον τρόπο που αυτός επιθυμεί δεν εξασφαλίζει την πραγματικότητα της εικόνας που προβάλλεται προς τα έξω. Η τεχνολογία έχει δώσει την δυνατότητα έτσι ώστε η εικόνα που εμφανίζεται είτε το στιγμιότυπο του βίντεο που προβάλλεται να έχει καθόλου ή και μικρή σχέση με την πραγματικότητα. Η διαδικτυακή εμπιστοσύνη σχετίζεται με την προβολή και τη συμμετοχή στην online κοινότητα και δεν έχει άμεση σχέση με τη φυσική υπόσταση του ατόμου. Η ελευθερία που δίνει η ανωνυμία δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία διαδικτυακών κοινοτήτων ευρείας βάσης με πληθώρα μελών που μπορούν να επηρεάσουν την φυσική πραγματικότητα⁹.

Η πραγματικότητα της μετά-νεωτερικής περιόδου που διανύει η ανθρωπότητα της τελευταίες δεκαετίες αποτυπώνεται σε μία συνεχόμενη επαφή του φυσικού χώρου με τον κυβερνοχώρο. Ψηφιακά νομίσματα που παράγονται από συστήματα υπολογιστών και αντιπροσωπεύουν την υπολογιστική αξία τους έχουν ως φυσικό χώρο διαδίκτυο. Παράλληλα τα ψηφιακά νομίσματα ευρίσκουν την θέση τους στον φυσικό χώρο καθώς με αυτά μπορεί να λαμβάνουν χώρα συναλλαγές που σχετίζονται με την καθημερινότητα του ανθρώπου. Η παγκόσμια εμβέλεια που έχουν αποκτήσει τα μεγάλα δίκτυα όπως το Facebook, το Twitter, το Instagram, Tik Tok, YouTube, Google, κ.α. διαμορφώνουν μία εξέχοντα θέση στα κοινωνικά δρώμενα της περιόδου. Η καθημερινή

⁸ Τσίλης Νεκτάριος Μητροπολίτης Χόνγκ Κονγκ και Άπω Ανατολής, Θρησκεία και Διαδίκτυο, <https://bit.ly/3PUT4BV>, (τ.π., 15/3/2022), σσ. 23-24.

⁹ Ο.αν., σ.26.

επαφή του ανθρώπου με το παγκόσμιο γίνεσθαι μέσω του κυβερνοχώρου δεν αφήνει ανέπαφη την κοινωνική του στάση.

Στην σύγχρονη εποχή του διαδικτύου φανερώνεται μια ιδιαίτερη τάξη κοινωνική, και σε ειδικές συνθήκες επαγγελματική, που την απαρτίζουν οι *influencers*. Ο ορισμός των *influencers* προέρχεται από το ρήμα *influence* που σημαίνει επηρεάζω. Άρα οι *influencers* είναι άνθρωποι που δρουν στον κυβερνοχώρο και ασκούν επιρροή σε μεγάλο αριθμό ατόμων. Γενικά ο όρος *influencer* απευθύνεται στον άνθρωπο που με τις πράξεις του και τον λόγο του ασκεί επιρροή αλλά ειδικά τα τελευταία χρόνια η ανάπτυξη των *social media* και οι *influencers* με τους χιλιάδες ή και εκατομμύρια ακόλουθους έχουν συνδέσει τον όρο με τον κυβερνοχώρο¹⁰. Στην παρουσία των *influencers* αποτυπώνεται με τον καλύτερο τρόπο η δύναμη και η επικράτηση του διαδικτύου τα τελευταία έτη.

1.3. Η θρησκευτική έκφραση στην σύγχρονη κοινωνία.

Η κουλτούρα ενός λαού διαμορφώνεται με τον πολιτισμό, την ιστορία και την θρησκευτική ταυτότητα του. Με αυτό τον τρόπο δηλώνεται η παρουσία του στο παγκόσμιο γίνεσθαι. Η τεχνολογία, η εξέλιξη της επιστήμης και οι εφευρέσεις που συνεχώς εμφανίζονται στην ιστορία του ανθρώπου έρχονται πολλές φορές να αλλοιώσουν τα κοινωνικά, πολιτικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά δεδομένα των λαών. Στη διάρκεια της ιστορίας μεγάλα πολεμικά γεγονότα δημιούργησαν αυτοκρατορίες με συνέπειες στην διαφορετικότητα των λαών. Το μεγαλύτερο τεχνολογικό γεγονός των τελευταίων δεκαετιών που ονομάζεται διαδίκτυο πραγματικά έφερε στο προσκήνιο το γεγονός της παγκοσμιοποίησης και της αλλοίωσης της κουλτούρας των λαών.

Το διαδίκτυο είναι ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του ανθρώπου στον τεχνολογικό και επιστημονικό τομέα. Αυτό που δεν έχει λάβει τελική απάντηση είναι αν ο άνθρωπος ωφελείται ή βλάπτεται στο σύνολό του δηλαδή πνευματικά και σωματικά. Η συμμετοχή του στο διαρκώς αυξανόμενο και χωρίς κανόνες κυβερνοχώρο βοηθά ή βλάπτει τελικά στην παρουσία του ως εικόνα του Θεού. Με το διαδίκτυο δόθηκαν στον άνθρωπο δυνατότητες που δεν είχε σε όλη την προηγούμενη ιστορία του και με την ανάπτυξη του διαδικτύου εμφανίστηκαν δυνατότητες που ούτε να φανταστεί δεν

¹⁰ Ediva, *Τι είναι οι influencers;*, <https://www.ediva.gr/ti-einai-oi-influencers/>. (τ.π. 15/03/22),

μπορούσε. Ο «παππούς» του ίντερνετ Ντέιβιντ Φάρμπερ παρουσιάζει το διαδίκτυο ως το «μεγαλύτερο επίτευγμα στην ιστορία των ανθρώπινων δικαιωμάτων».¹¹

Ένα από τα επιτεύγματα του ανθρώπου με την ανάπτυξη του κυβερνοχώρου είναι η άμεση επικοινωνία των ατόμων. Η επίτευξη αυτή όμως αναφέρεται στον άνθρωπο όχι ως ολότητα καθώς από την μορφή αυτή της επικοινωνίας απουσιάζει το σώμα. Έτσι η επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως επικοινωνία προσώπων αλλά ως επικοινωνία προσωπείων. Χωρίς να έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στις διαφορές που προκύπτουν ανάμεσα στη φυσική επαφή και στην επικοινωνία του διαδικτύου το σύνολο της κοινωνίας χαιρετίζει τον νέο τρόπο ζωής. Η ασώματη έκφραση και συμμετοχή του ανθρώπου που εμφανίστηκε με την κορύφωση της τεχνολογίας αγκαλιάστηκε από το σύνολο των ανθρώπων. Οι νέες δυνατότητες που υιοθετήθηκαν με ευκολία ανάγκασαν τον άνθρωπο να καταναλώνει αρκετό χρόνο από την ζωή του μπροστά από την οθόνη του υπολογιστή του ή του υπερσύγχρονου smart τηλεφώνου του¹².

Κατά την επικράτηση του διαδικτύου το κράτος και οι δομές του δεν έμειναν αμέτοχες. Πατροπαράδοτες συνθήκες εργασίας συνεχώς αλλάζουν με σκοπό την μείωση της σωματικής παρουσίας του ανθρώπου στο αντικείμενο της εργασίας του. Στη σύγχρονη εποχή εγκαινιάζεται ο διαδικτυακός και ηλεκτρονικός τρόπος εργασίας, επικοινωνίας, καθημερινής ζωής και ψυχαγωγίας. Στις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες που επικρατούν στην ζωή του ανθρώπου με την ανάπτυξη του διαδικτύου δεν θα μπορούσε να σταθεί αμέτοχη η Εκκλησία. Οι νέες προκλήσεις που παρουσιάζονται την φέρνουν αντιμέτωπη με ζωντανά και υπαρκτά ζητήματα στα οποία χρειάζεται η αμέριστη προσοχή της για την ομαλή διευθέτησή τους

Στη σημερινή εποχή πολλοί είναι οι παράγοντες οι οποίοι διαμορφώνουν και επηρεάζουν την οργάνωση και την κοινωνική ζωή. Ο τρόπος που τα δεδομένα αλλάζουν συνεχώς στον κυβερνοχώρο με την συνεχόμενη ροή των ειδήσεων, τις ιστοσελίδες, τα blogs spot, τα κοινωνικά δίκτυα, δημιουργούν έναν νέο τρόπο ζωής. Για το περιβάλλον που διαμορφώνεται με τον νέο τρόπο ζωής έγραψε στο περιοδικό *Αντίφωνο* ο π. Χαρ. (Λίβυος) Παπαδόπουλος «Μια νέα μορφή εικονικού νεοπλατωνισμού είναι μπροστά μας, ακυρώνοντας το όλον της δημιουργίας του Θεού..... Άσαρκος και εικονικός δεν

¹¹ Τάσος Καφαντάρης, «Φοβάται το Διαδίκτυο όποιος φοβάται τη φωνή σου», <https://bit.ly/3QGqUKM> (τ.π., 03/06/22),

¹² Γιάννης Ανδριτσόπουλος, «Το Ιντερνετ κλέβει πολύτιμο χρόνο από τη ζωή μας», <https://bit.ly/3Bdc20M>, (τ.π., 03/06/22).

μπορεί να ραγίσει, να πονέσει, να φοβηθεί ή να πληγωθεί στην εγγύτητα και την αμεσότητα της προσωπικής κοινωνίας»¹³. Η μεγάλη διαφορά στο νέο περιβάλλον παρουσιάζεται στην διαπροσωπική σχέση του ατόμου. Η νέα μορφή επικοινωνίας που παρέχεται από τα καινούρια συστήματα είναι εικονική με αποτέλεσμα την απουσία του πραγματικού προσώπου. Η επαφή, το συναίσθημα, η εκφραστικότητα που είναι χαρακτηριστικά της ένσαρκης ανθρώπινης παρουσίας απουσιάζουν από τον κυβερνοχώρο και ως εκ τούτου η δημιουργία ενός νέου καθεστώτος στον τομέα της συνδιαλλαγής έχει να κάνει με την υπέρβαση της σωματικότητας και της διαπροσωπικής επαφής.

Παραδοσιακά η παρουσία της θρησκείας έχει συνδεθεί με την εμπειρία της κοινότητας. Η θρησκεία είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες που δίνουν το συνολικό αίσθημα της ταυτότητας στην κοινότητα και βοηθά στη σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών μέσα από τελετές, εορτές, κ.λ.π.. Τα νέα δεδομένα δημιουργούν μία πίστη και μια θρησκευτικότητα που δεν είναι απαραίτητη η φυσική συμμετοχή του προσώπου. Παρουσιάζεται το νέο φαινόμενο που ονομάζεται «πίστη χωρίς ένταξη» που δηλώνει την ανάπτυξη μιας θρησκευτικότητας που δεν είναι αναγκαστική η φυσική παρουσία των μετεχόντων στις θρησκευτικές κοινότητες¹⁴.

Η χριστιανική διδασκαλία και η θεολογική σκέψη των Πατέρων της Εκκλησίας αναφέρονται στην έννοια «πρόσωπο» και τη σημασία της στην πίστη του ατόμου. Η επαφή του ανθρώπου με τον συνάνθρωπό του και η «κοινωνία» των πιστών που συντελείται μέσα από την εκκλησιαστική βιωτή δεν μπορούν να καλυφθούν με την «πίστη χωρίς ένταξη». Στην ανάγκη της σημασίας της ανθρώπινης επαφής και των άμεσων σχέσεων πρόσωπο με πρόσωπο αναφέρθηκε ο Κάλλιστος Γουέαρ (Ware.) «Δεν πρέπει να επιτρέψουμε ώστε τα πρόσωπα, με την εκπληκτική ικανότητα τους για αμοιβαία στοργή και αγάπη, να επισκιασθούν και να καταποθούν από τις μηχανές»¹⁵.

Η αναφορά που έγινε στη διαφορά που παρατηρείται ανάμεσα στην online και στη φυσική σημασία της παρουσίας του προσώπου στη θρησκευτική ζωή του πιστού φέρνει στο προσκήνιο και τη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας για την σημασία και την ιερότητα της συνάντησης δύο ανθρώπων. Η ιερότητα της συναντήσεως αποκλείει

¹³ π. Χαρ. (Λίβυος) Παπαδόπουλος, «Ένας «ασώματος» άνθρωπος στην πλατεία του internet», <https://bit.ly/3zoRH7x>, (τ.π., 05/06/22).

¹⁴ Πολύκαρπος Καραμούζης, *Η αναπαραγωγή των θρησκευτικών δομών εξουσίας στο διαδίκτυο*, Εκδ. Παιδαγωγικά Ρεύματα στο Αιγαίο, Ρόδος 2015, τομ. 8^{ος}, σελ. 3.

¹⁵ Κάλλιστος Γουέαρ (Ware), *Ορθόδοξη Θεολογία στον 21ο αιώνα*, μτφ από τα Αγγλικά. Νίκος Ντόνος και Αναστασία Βασιλειάδου, εκδ., «Ίνδικτος», Αθήνα 2005, σελ. 28.

κάθε μέσο που θα οδηγήσει στην απόκρυψη της πραγματικής εικόνας του ατόμου. Η πληρότητα των δύο ατόμων με τη σωματική αλλά και πνευματική παρουσία δηλώνονται και με την ίδια την έννοια του «προσώπου» γιατί το «το πρόσωπο δεν μπορεί να υπάρξει έξω από την σχέση με τους άλλους, δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως μία αποκομμένη ατομικότητα. (προς - ώψ = ωπός, δηλ. όμμα, οφθαλμός, όψη. Έχω την όψη στραμμένη προς κάποιον ή σε κάτι»¹⁶.

Η ανάγκη για επικοινωνία του ανθρώπου στις συνθήκες που διαμορφώνονται συνεχώς με τα νέα δεδομένα στην καθημερινότητα του ανθρώπου φέρνει την τεχνολογία και το διαδίκτυο στο προσκήνιο. Οι αποστάσεις και οι καθημερινές περιστάσεις δεν δίνουν σε αρκετές περιπτώσεις το χρόνο και το χώρο στον άνθρωπο να επικοινωνήσει φυσικά με τον συνάνθρωπό του. Η εικονική αντικατάσταση του ανθρωπίνου σώματος στο online περιβάλλον δίνει την δυνατότητα στη επικοινωνία και συνάντηση που τόσο πολύ χρειάζεται ο άνθρωπος σε όλη την ιστορία του, παρά ταύτα δεν δύναται να αντικαταστήσει την πραγματική επαφή ατόμου με άτομο.

Η διδασκαλία της Εκκλησίας αναφέρεται στην μετοχή του ανθρώπου στο εκκλησιαστικό γεγονός που συνδέεται με την πίστη στο Πρόσωπό του Χριστού. Η συμμετοχή του «όλου» ανθρώπου είναι απαραίτητη στην μυστηριακή ζωή του πιστού αλλά και στις θρησκευτικές εκδηλώσεις που έχουν άμεση σχέση με τη στάση του ανθρώπου απέναντι στον συνάνθρωπό του. Η εκκλησιαστική ζωή περιέχει στοιχεία που έχουν σχέση με την κοινωνική ζωή, τις χαρές και τις λύπες του και σχετίζονται με το υλικό αλλά και το πνευματικό γίνεσθαι του ατόμου. Η απαραίτητη συμμετοχή του ανθρώπου στις θρησκευτικές και μυστηριακές πράξεις δεν αποστερεί το δικαίωμα της Εκκλησίας να χρησιμοποιήσει τον κυβερνοχώρο για τη διάδοση του Ευαγγελικού μηνύματος. Ο Αλίβιζος Σοφός αναφέρει σχετικά ότι «...οι θρησκείες έχουν κάθε λόγο να χρησιμοποιούν τις «νέες» δυνατότητες του διαδικτύου επιχειρώντας και οι ίδιες να επαναπροσδιορίσουν τους παραδοσιακούς τους ρόλους στις νέες ψηφιοποιημένες απαιτήσεις»¹⁷

Ο νέος σύγχρονος άνθρωπος ζει και δρα σε ένα περιβάλλον που η online και η φυσική παρουσία συνεχώς εναλλάσσονται στην καθημερινότητά του. Στο περιβάλλον του διαδικτύου το πραγματικό με το φανταστικό- ψευδές είναι δύσκολο να εξακριβωθεί. Η πραγματικότητα δεν είναι δύσκολο να διαστρεβλωθεί με την χρήση της

¹⁶ Όλγα Στασινοπούλου, «Από το άτομο στο ανθρώπινο πρόσωπο - Η συμβολή της πατερικής σκέψης στην υπέρβαση διλημάτων της κοινωνικής πολιτικής», <https://bit.ly/3PVG048> (τ.π., 05/06/22).

¹⁷ Αλίβιζος Σοφός, *Παιδαγωγικές Διαστάσεις των νέων Μέσων*, εκδ. «Γρηγόρη», Αθήνα 2009, σ. 133.

τεχνολογίας αλλά και της απουσίας του ελέγχου που επικρατεί στον κυβερνοχώρο. Στο διαδικτυακό περιβάλλον τα θρησκευτικά δεδομένα μπορούν να παρουσιαστούν διαφορετικά από αυτά που μεταφέρουν στην πραγματικότητα. Ο άνθρωπος πρέπει να κατανοήσει τους κινδύνους που λογχεύουν στο διαδίκτυο. Με την κατανόηση της πραγματικής φύσης της διαδικτυακής επικοινωνίας και επαφής η εικονική πραγματικότητα μπορεί να δώσει τη δυνατότητα στην επικοινωνία των ανθρώπων στο πλαίσιο της θρησκευτικότητας του ατόμου. Στο πλαίσιο όμως της «Συνάθροισης» της χριστιανικής κοινότητας αλλά και στα άλλα Μυστήρια της Εκκλησίας η σωματική παρουσία του ανθρώπου είναι απαραίτητη. Η Εκκλησία συνιστά τον κατεξοχήν χώρο που το άτομο λειτουργικά βιώνει τον εσχατολογικό και σωτηριολογικό προορισμό του με την μετοχή στην μυστηριακή ζωή¹⁸.

Στο εκκλησιαστικό ορθόδοξο περιβάλλον η θεολογική σύγχρονη σκέψη δεν αποκλείει το διαδίκτυο και την online επικοινωνία από τη θρησκευτικότητα του ατόμου. Μέσα από τις δυνατότητες που προσφέρει η τεχνολογία γίνεται ποιο εύκολη η μετάδοση του Χριστιανικού μηνύματος και της Πατερικής σκέψης. Δίνεται η δυνατότητα για την πρόσβαση σε θέματα που είναι επιστημονικού αλλά και θρησκευτικού περιεχομένου που δεν θα ήταν δυνατή με τις παλαιές μεθόδους διάδοσης και μετάδοσης της πληροφορίας. Οι νέοι τρόποι επικοινωνίας με την κατάλληλη προσαρμογή μπορεί να γίνουν τα εφόδια για το ποιμαντικό, φιλανθρωπικό αλλά και κοινωνικό έργο της ορθόδοξου Εκκλησίας .

¹⁸ Απόστολος Αντ. Καπούλιας, *Διαστάσεις της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας στον επικοινωνιολόγο Neil Postman και η σύγκρισή της με την Ορθόδοξη επικοινωνιακή Θεολογία*, Διδακτορική Διατριβή, εκδ. Θεολογική Βιβλιοθήκη Ιωάννου & Νικόλαου Καρμίρη, Αθήνα 2022, σσ. 254-255.

1.4. Η παρουσία των Εκκλησιών στο διαδίκτυο.

Το σύνολο των Εκκλησιών τη σύγχρονη εποχή παρουσιάζει μεγάλη κινητικότητα και έντονη δραστηριοποίηση στο χώρο της κοινωνικής δικτύωσης. Μέσα από τις επίσημες ιστοσελίδες δημιουργείται ένα δίκτυο εκατομμυρίων πιστών και οι θρησκευτικές κοινότητες εξαπλώνονται στο διαδίκτυο αποκτώντας μια ξεχωριστή θέση στον κυβερνοχώρο¹⁹. Σε αυτό το νέο πλαίσιο οι παραδοσιακοί τρόποι που υπάρχουν για την προσέγγιση των νέων πιστών μέσα από τα κατηχητικά, τα κηρύγματα, την διδασκαλία έχουν δώσει σε μεγάλο βαθμό τη θέση τους σε διαδικτυακές μεθόδους της σύγχρονης εποχής. Στις σύγχρονες μεθόδους που εφαρμόζονται στον κυβερνοχώρο παρατηρείται η εγγραφή σε ανοιχτά ή κλειστά δίκτυα κοινωνικού περιεχομένου όπως το facebook, twitter κ.α. και σε ομάδες με θρησκευτικό περιεχόμενο. Παράλληλα στην προσπάθεια επαφής με τους πιστούς δημιουργούνται blogs και ιστοσελίδες θρησκευτικού περιεχομένου²⁰.

Η παρουσία της Ορθοδοξίας στο διαδίκτυο είναι δυναμική. Στον κυβερνοχώρο μπορεί κάποιος να περιηγηθεί στις επίσημες ιστοσελίδες της Εκκλησίας της Ελλάδος <http://www.ecclesia.gr/>, στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης <http://www.ec-patr.org/>, στην Αρχιεπισκοπή της Αμερικής <http://www.goarch.org/>, την Εκκλησία της Κύπρου <https://churchofcyprus.org.cy/> καθώς και στις άλλες επίσημες Ορθόδοξες Εκκλησίες. Στο ελληνικό διαδίκτυο υπάρχει ειδικό φόρουμ με θεολογικού περιεχομένου συζητήσεις www.discussion.gr στο οποίο ο κλάδος που ασχολείται με τον κυβερνοχώρο ανήκει στην Επικοινωνιακή και Μορφωτική υπηρεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος. Η έντονη δραστηριότητα που παρουσιάζουν οι ελληνικές αλλά και οι διεθνείς Εκκλησίες στον κυβερνοχώρο οφείλεται στην ανάγκη σύνδεσης της Εκκλησίας με τον κόσμο και ιδιαίτερα με τους νέους ανθρώπους.

Στο χώρο του διαδικτύου εμφανίζεται το Βατικανό στην διεύθυνση <http://www.vatican.va/> και η Ελληνική Καθολική Εκκλησία. στην διεύθυνση <http://www.cen.gr/>. Η Καθολική Εκκλησία και το Βατικανό παρουσιάζονται ιδιαίτερα

¹⁹ Αλμπανάκη .Γ. Ξανθή, *Σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις του μαθήματος των Θρησκευτικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση με δημιουργική αξιοποίηση των Νέων Τεχνολογιών*, εκδ. Μπαρμπουνάκης Θεσσαλονίκη 2013, 12-15.

²⁰ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, «Θρησκευτική ελευθερία και blogging (διαχείριση ιστολογίων)» στο: *Νομικές και κοινωνικές προεκτάσεις του διαδικτύου σήμερα [Νομική Βιβλιοθήκη τομ.1]*, εκδ Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη 2013 σελ.42-51 .

δραστήρια στον κυβερνοχώρο. Το Βατικανό διαθέτει τη δική του εφαρμογή για τα smartphones που τα συνδέει με σελίδα στο Facebook. Οι ενέργειες που αποβλέπουν σε όλο και μεγαλύτερη παρουσία στο διαδίκτυο έχουν οδηγήσει την Καθολική Εκκλησία και ιδιαίτερα το Βατικανό στην προσπάθεια συνεχόμενης προβολής στα κοινωνικά δίκτυα. Ο λογαριασμός που διαθέτει το Βατικανό στο Pinterest παρέχει την δυνατότητα στους ακόλουθους να κάνουν σελιδοδείκτες (bookmarks) σε ιστοσελίδες, να σχολιάζουν δημοσιεύσεις, να ακολουθούν κάποιον εκπρόσωπο της Εκκλησίας τους αλλά και να κάνουν «geripn» τις δημοσιεύσεις (κάτι ανάλογο με το Like ή retweet). Ο Ποπντίφικας δείχνει να είναι ιδιαίτερα αγαπητός και δραστήριος στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης εφόσον τον ακολουθούν ήδη στο λογαριασμό του στο Twitter εκατομμύρια ακόλουθοι (followers).

Μέσα στον κυβερνοχώρο ο άνθρωπος μπορεί σήμερα να πληροφορηθεί για όλα τα θρησκευάματα ή για θεολογικά ζητήματα, να περιηγηθεί εικονικά σε λατρευτικούς τόπους της θρησκείας του αλλά να επισκεφτεί και τόπους άλλων θρησκειών. Να παρακολουθήσει κάποια από τα τελετουργικά στοιχεία των θρησκειών αλλά και να συνομιλήσει με εκπροσώπους των εκκλησιών. Μπορεί επίσης να συμμετάσχει σε κοινότητες με θρησκευτικό ενδιαφέρον, όπως το Faith book <http://faithbook.fowc.net/>, στο οποίο παρουσιάζονται χαρακτηριστικά χριστιανικής κοινότητας που προσπαθεί να μεταδώσει το Ευαγγέλιο της πίστης στον Χριστό, το Christianfaithbook το Godsfaitbook ή το FaithBook. Τις κοινότητες αυτές μπορεί ο ενδιαφερόμενος να τις επισκεφτεί είτε από τις επίσημες ιστοσελίδες τους ή στο facebook <https://www.facebook.com/faithbook?fref=ts>.

Η εγγραφή στα κοινωνικά δίκτυα μπορεί να πραγματοποιηθεί με πολύ εύκολες και απλές διαδικασίες. Από τα πιο δημοφιλή κοινωνικά δίκτυα ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν το Facebook (<http://www.facebook.com/>), το Ning (<http://www.ning.com/>), το Twitter (<https://twitter.com/>), το MySpace, (<http://www.myspace.com/>), το Google+ (<https://plus.google.com/>), το Pinterest (<https://pinterest.com/>), το LinkedIn (<http://www.linkedin.com/>), το Fatsa (<http://www.fatsa.gr>) το Hi5 (<http://www.hi5.com/>), το Zoo (<http://www.zoo.gr/>), και πολλά άλλα²¹. Στα κοινωνικά δίκτυα ο χρήστης μπορεί να κάνει εγγραφή με πραγματικό ή εικονικό προφίλ και να

²¹ Κ. Γλέζου, Μ. Γρηγοριάδου, & Ν. Κωνσταντίνου, «Αξιοποίηση διαδικτυακών υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης στην ελληνική εκπαίδευση», <https://bit.ly/3QGQ2kA>, σσ. 378-379.

δημιουργήσει ένα δίκτυο επαφών με φίλους και συνεργάτες. Σε μερικά δίκτυα όπως το Facebook μπορεί να δημιουργηθούν κλειστές ομάδες που για να συμμετέχει κάποιος πρέπει να τον προσκαλέσουν. Σε αυτές τις ομάδες υπάρχει ο οικοδεσπότης (host) που δημιουργεί και τους κανόνες που πρέπει να τηρούνται από τα μέλη που συμμετέχουν στην ομάδα²².

Οι κλειστές ομάδες μπορούν να λειτουργήσουν ως φόρουμ (*forum*) ανταλλαγής απόψεων, συζητήσεων, εργασίας και γενικά ως τρόπος επικοινωνίας μεταξύ των μελών που συμμετέχουν σε αυτές. Στις ομάδες αυτές δεν υπάρχει η συνεργασία με άλλες ομάδες περί ενός κοινού θέματος. Αντίθετα υπάρχουν και ανοιχτές κοινότητες που το ζητούμενο και το βασικό στοιχείο είναι η αλληλεπίδραση. Δίδεται η δυνατότητα στους χρήστες που μετέχουν να προβάλουν την γνώμη τους να συνεργαστούν ή ακόμα και να δείξουν την δυσαρέσκειά τους, ή την ικανοποίησή τους μέσα από την επιλογή *like* για αυτά που δημοσιεύονται. Με αυτό τον τρόπο προβάλλονται και διερευνώνται οι επιθυμίες και οι ανάγκες των μετεχόντων στα κοινωνικά δίκτυα²³. Η αναζήτηση στα θρησκευτικά δίκτυα που αναπτύσσονται στον κυβερνοχώρο αναδεικνύουν μια μορφή θρησκευτικότητας που όλο και μεγαλώνει στον κυβερνοχώρο.

Μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα αναπτύσσεται μία νέα θρησκευτικότητα. Η επίσκεψη σε ιστότοπους με θρησκευτικό περιεχόμενο παρουσιάζει μία μετατόπιση του κέντρου βάρους της θρησκευτικότητας του ατόμου. Η φυσική παρουσία του ανθρώπου στον τόπο λατρείας και η φυσική επαφή με τον ιερέα έχει αντικατασταθεί από τα *chat rooms* και τα *like* μέσα στον κυβερνοχώρο. Το διαδίκτυο δίνει την δυνατότητα στον πιστό να λαμβάνει μέρος στα θρησκευτικά δρώμενα χωρίς να είναι απαραίτητη η φυσική παρουσία του. Σε αυτή τη διαδικασία πραγματοποιείται η δυνατότητα μετάβασης από το πραγματικό προς το δυνητικό με φορέα μια κοινότητα στον κυβερνοχώρο και με την υποστήριξη της τεχνολογίας²⁴.

²² Κέντρο βοήθειας Facebook, <https://el-gr.facebook.com/help/462230500886400> (τ.π. 14/2/2022).

²³ Δέσποινα Λιγκουνάκη, Κωνσταντίνα Ασημακοπούλου, «Κατανοώντας τα Μέσα Κοινωνικής Διεύθυνσης (Social Media)», Πανεπιστήμιο Αιγαίου τμήμα Μηχανικών Πληροφοριακών και επικοινωνιακών Συστημάτων, <https://bit.ly/3PVncNM> (τ.π. 13/2/2022).

²⁴ Ξανθή Αλμπανάκη, « Η θρησκευτική πραγματικότητα του 21^{ου} αιώνα μέσα στον κυβερνοχώρο. Θεσμικό πλαίσιο, προβληματικές και προεκτάσεις», <https://bit.ly/3QGY2C8> σσ. 90-92 (τ.π. 13/2/2022).

1.5. Εκδήλωση πίστεως στο διαδίκτυο.

Σε αυτή την ενότητα θα παρουσιαστούν ιστοσελίδες, δικτυακοί τόποι και εφαρμογές που έχουν ως σκοπό να ενθαρρύνουν τον πιστό έτσι ώστε να εκδηλώσει την θρησκευτικότητα του στον κυβερνοχώρο. Ένας από τους διαδικτυακούς τόπους που εξυπηρετεί τον σκοπό αυτό είναι ο *εικονικός ναός*, στο πλαίσιο της λειτουργίας του προσκαλεί το χρήστη για προσευχή προκειμένου να εκτελέσει την θρησκευτική πρακτική του ανάμματος κεριού. Μέσα από την εφαρμογή παρέχεται η δυνατότητα στον χρήστη να ανάψει ένα κεριό και να μπορεί να το παρακολουθεί κατά την διάρκεια όλης της ημέρας. Ο χρήστης έχει την υποχρέωση να παράσχει τα προσωπικά στοιχεία του και τη διεύθυνση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του έτσι ώστε να καταστεί εφικτή η ταυτοποίησή του. Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας ο χρήστης μπορεί να ανάψει το ηλεκτρονικό κεριό και να εκπληρώσει τον σκοπό για τον οποίο επισκέφτηκε τη σελίδα.²⁵

Ειδικότερα σε σελίδα που σχετίζεται με την Καθολική Εκκλησία *Catholic Education* παρουσιάζεται μία ιδιαίτερη δυνατότητα στους πιστούς που επιθυμούν να ανάψουν ένα ψηφιακό κεριό <http://www.bne.catholic.edu.au/Pages/> (τ.π. 12/3/2022). Ο επισκέπτης που επιθυμεί να προβεί σε άναμμα ψηφιακού κεριού έχει την δυνατότητα να το αφιερώσει σε επισκοπές, αρχιεπισκοπές, σχολικές κοινότητες ή ακόμα και σε προσωπικούς λόγους <http://lightaprayercandle.bne.catholic.edu.au/LightaPrayerCandle/> (τ.π. 12/3/2022). Παράλληλα στο διαδίκτυο υπάρχουν και ιστοσελίδες που περιέχουν εφαρμογές που παρέχουν την δυνατότητα στον χρήστη να ανάψει κεριό αλλά ακόμα και να προσευχηθεί. Οι σελίδες «Άναψε ένα κεριό» (*light a candle*) (<http://www.prayerflowers.com/LightPrayerCandle.htm>) και *A catholic life*, <http://www.gratefulness.org/candles/enter2.cfm?l=eng&gi=Money> παρουσιάζουν την μορφή που έχουν τα site τέτοιου περιεχομένου. Στο ελληνικό περιβάλλον υπάρχει το <https://www.keraki.gr/> αλλά και η ιστοσελίδα που αναφέρεται ως Σύλλογος Επανασύνδεσης Ελλήνων Υιοθετημένων (Σ.Ε.Α.Σ.Υ.Π) με την εφαρμογή «lightacandle» (<http://www.seasyp.gr/lightacandle/candle.asp>).

²⁵ Στην ιστοσελίδα <http://virtualchapel.crs.org/>, παρουσιάζεται η διαδικασία που συνήθως πρέπει να ακολουθήσει ο πιστός έτσι ώστε να ανάψει το κεριό. (τ.π. 11/3/2022).

1.6. Συγχώρεση αμαρτιών στο Διαδίκτυο.

Στο πλαίσιο της παρουσίας της επίσημης Καθολικής Εκκλησίας στον κυβερνοχώρο παρουσιάστηκε το φαινόμενο της διαδικτυακής συγχώρησης των αμαρτιών. Τον Ιούλιο του 2013 το Βατικανό εξέδωσε μια ανακοίνωση κατά την οποία οι ακόλουθοι του Ποντίφικα είχαν την ευκαιρία να τους συγχωρεθούν οι αμαρτίες τους αν ακολουθούσαν στο Twitter τον Πάπα Φραγκίσκο στην επίσκεψή του στην Βραζιλία. Σύμφωνα με την ανακοίνωση αν οι ακόλουθοι του Πάπα ήταν καλοί καθολικοί και τελούσαν τα θρησκευτικά καθήκοντά τους μπορούσαν να λάβουν «συγχωροχάρτι» δηλαδή την άφεση των αμαρτιών τους. Με ανακοίνωσή του το Βατικανό σύμφωνα με την Guardian²⁶ προέβη σε αυτή τη δυνατότητα μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης διότι ήταν πολύ δύσκολο για τους πιστούς να ακολουθήσουν τον Πάπα στην περιοδεία του στη Βραζιλία κατά τη διάρκεια της Παγκόσμιας Ημέρας Νεολαίας της Καθολικής Εκκλησίας και έτσι να λάβουν συγχώρεση αμαρτιών.

Δόθηκε η δυνατότητα στους πιστούς να ακολουθήσουν τον Πάπα Φραγκίσκο διαδικτυακά στην επίσκεψή του μέσα από τον λογαριασμό του στο Twitter (@Pontifex), στο Facebook, στη σελίδα του Βατικανού αλλά και στα ΜΜΕ. Για την πιστοποίηση της ενεργής διαδικτυακής παρουσίας ο πιστός έπρεπε να κάνει «follow» τον λογαριασμό του Ποντίφικα <https://twitter.com/Pontifex> αλλά και να είναι ενεργός στα «tweets». Οι πιστοί που ακολούθησαν τις οδηγίες έλαβαν στο τέλος το λυτρωτικό *tweet* που ανέφερε «Dear friends, I thank you from my heart and I ask you to continue to pray for me. Pope Francis» <https://twitter.com/pontifex/status/313247631054864384?lang=en> (τ.π. 13/3/2022). Ο αρχιεπίσκοπος Κλαούντιο Μαρία Τσέλι σχολιάζει «Αυτό που έχει σημασία είναι τα tweets που στέλνει ο Πάπας από τη Βραζιλία ή οι φωτογραφίες από την Παγκόσμια Ημέρα Νεολαίας της Καθολικής Εκκλησίας που ανεβάζει ο ίδιος στο Pinterest να δημιουργούν αυθεντικούς, πνευματικούς καρπούς για όλους»²⁷.

Στην περίπτωση του Πάπα παρουσιάζεται ένα κοινωνικό δίκτυο στη συγκεκριμένη περίπτωση το twitter ως εργαλείο τέλεσης θρησκευτικών καθηκόντων. Με αυτό τον τρόπο οι υπεύθυνοι του Βατικανού παρουσιάζουν νέους δρόμους σωτηρίας αφού οι

²⁶ The Guardian, <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/16/vatican-indulgences-pope-francis-tweets> (τ.π. 13/3/2022).

²⁷TANEATeam, <https://www.tanea.gr/2013/07/17/world/sygxwroxartia-prosferei-o-papas-fragkiskos-se-osoys-ton-akoloythoyn-sto-twitter/> (τ.π.,15/3/2022).

πιστοί ακόλουθοι του Ποντίφικα μπορούν να αποκομίσουν με τη συμμετοχή τους στα κοινωνικά δίκτυα άφεση αμαρτιών από τον Πάπα . Η πρακτική του Βατικανού είχε μεγάλη επιτυχία και αποκτά σημαντικές πιθανότητες να οδηγηθούν και άλλες θρησκείες να ανταμείβουν τους πιστούς ανάλογα με την συμμετοχή τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (*social media*).

Η πρακτική που ξεκίνησε από το Βατικανό φαίνεται να επηρεάζει και άλλα κοινωνικά δίκτυα στον χώρο της θρησκείας. Το LinkedIn <http://www.linkedin.com/> έχει στη φάση του σχεδιασμού μια ξεχωριστή υπηρεσία στην οποία θα μπορούν να συνδεθούν τα μέλη των θρησκειών. Το Facebook προσανατολίζεται για την αξιοποίηση του *like* που θα λάβει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όταν χρησιμοποιείται σε θρησκευτικά θέματα. Η Google μέσω της Google Glass <http://www.google.com/glass/start/> προετοιμάζεται έτσι ώστε να προσφέρει μία εφαρμογή που θα περιέχει οδηγίες για τον *δρόμο προς τον παράδεισο*. Η Amazon και ο ιδρυτής Τζεφ Μπέζος στρέφεται προς τις θρησκείες και με συμβόλαια θα προσφέρει μια σειρά από θρησκευτικά μονοπάτια στους πιστούς που χρησιμοποιούν το λειτουργικό της Amazon. Το Snapchat που είναι μία υπηρεσία που τα μηνύματα καταστρέφονται σε λίγα δευτερόλεπτα δίνει την δυνατότητα στους υπεύθυνους των θρησκειών να στέλνουν στους πιστούς μηνύματα με την μορφή οραμάτων που μετά από δέκα δευτερόλεπτα θα εξαφανίζονται²⁸.

Η διαδικτυακή εξομολόγηση και άφεση αμαρτιών εφαρμόστηκε και από άλλες θρησκείες στον κυβερνοχώρο. Στο Facebook εμφανίζονται εφαρμογές που κινούνται στο πλαίσιο της υπερβολής. Μία τέτοια εφαρμογή μπορεί να θεωρηθεί η υπηρεσία *Ask imam on line* που κατά την εφαρμογή της δίνεται η δυνατότητα στους πιστούς να συναντηθούν online με τον ιμάμη και να υποβάλλουν ερωτήσεις για θέματα της πίστης τους και να λάβουν την κατήχησή τους. Σε άλλες σελίδες προσφέρετε η δυνατότητα της διαδικτυακής εξομολόγησης. Μία τέτοια σελίδα είναι η Confession on line, που υπόσχεται απόλυτη μυστικότητα. Στην ιστοσελίδα «Absolution Online» <http://www.absolutiononline.com/confessional/> (τ.π. 14/3/2022).χρησιμοποιείται ένας σύνθετος τρόπος εξομολόγησης. Πριν ξεκινήσει η εξομολόγηση παρουσιάζεται μια δήλωση της υπηρεσίας που αναφέρει ότι δεν σχετίζεται και δεν υπάρχει η έγκριση για την λειτουργία της από κάποια εκκλησία. Στην συνέχεια εμφανίζεται στην οθόνη και πρέπει ο επισκέπτης να διαβάσει την προσευχή που αναφέρεται στην Άγια Τριάδα. Ο

²⁸ Euro2day, https://www.euro2day.gr/ftcom_gr/article-ft-gr/1118392/oi-tehnologikoi-kolossoi-kai-o-logos-toy-theoy.html (τ.π.13/3/2022).

επισκέπτης πιστός έχει τη δυνατότητα να διαλέξει ανάμεσα σε ένα κατάλογο αμαρτιών και να διαλέξει κατά την κρίση του τη σοβαρότερη αμαρτία. Σε αυτού του είδους τις ιστοσελίδες ο επισκέπτης πιστός εμφανίζεται ως καταναλωτής σε ένα κατάστημα που δουλεύει 24 ώρες και μπορεί να διαλέξει τα προϊόντα που τον ενδιαφέρουν. Μπορεί ανά πάσα στιγμή ο πιστός να διαλέξει προϊόντα που θα του δώσουν την άφεση των αμαρτιών με το μικρότερο κόστος δηλαδή με τα μικρότερα επιτίμια.

2. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία.

2.1. Η ιστορική διαδρομή της Δυτικής Εκκλησίας.

Το ξεκίνημα του Χριστιανισμού συνοδεύτηκε με τους διωγμούς που στο πέρασμα των τριών πρώτων αιώνων πολλοί χριστιανοί με τη θυσία τους δήλωσαν την Αλήθεια της πίστης τους. Το διάταγμα στα Μεδιόλανα το 313 μ.Χ. που διακήρυξε την ανεξίτηρησκειά στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία έδωσε την ευκαιρία στον Χριστιανισμό να αρχίσει την εξάπλωσή του²⁹. Η απόφαση του Αυτοκράτορα Μ. Κωνσταντίνου για την δημιουργία της Κωνσταντινούπολης και την μεταφορά του κέντρου της Αυτοκρατορίας από την Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη είχε συνέπειες στην πορεία του Χριστιανισμού. Με την δημιουργία της Κωνσταντινούπολης εμφανίζονται δύο κέντρα εξουσίας και επιρροής στον Χριστιανισμό. Στην Δύση το κέντρο του Χριστιανισμού είναι η Ρώμη και στην Ανατολή η Κωνσταντινούπολη .

Στο διάστημα ανάμεσα στο 325μ.Χ έως το 787μ.Χ. πραγματοποιήθηκαν επτά Οικουμενικές Σύνοδοι που καθόρισαν δογματικά θέματα, την λατρεία και τους κανόνες που καθορίζουν τον εκκλησιαστικό βίο³⁰. Για την Ορθόδοξη Εκκλησία η ενότητα και η κοινωνία όλων των Εκκλησιών εκφράζεται μέσα από τις Οικουμενικές Συνόδους. Η επιβεβαίωση της Μίας Αγίας Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας άπτεται της συνοδικότητας που τις διακρίνει. Μέσα από τη Σύνοδο συνδέονται οργανικά οι τοπικές Εκκλησίες και η συνοδικότητα φανερώνεται ως ένα γεγονός που έχει ενεργό ρόλο στη δομή και στη διάρθρωσή τους³¹. Για την Ορθοδοξία η εγκυρότητα της Οικουμενικής Συνόδου επιβεβαιώνεται από τη συνοδικότητα όλων των Εκκλησιών της Χριστιανοσύνης . Αντίθετα η Δυτική Εκκλησία και πριν το Σχίσμα ακολουθεί διαφορετική πορεία.

Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία φανερώνεται να πιστοποιεί αποφάσεις Συνόδων της Β΄ χιλιετίας ως Οικουμενικές με την προϋπόθεση να έχουν εγκριθεί από τον Πάπα. Με αυτή τη λογική παγιώνεται σταδιακά μία διαφορετική Εκκλησιολογία που καθιστά τον

²⁹ Απόστολος, Γλαβίνας, , *Ιστορία της Εκκλησίας*, τεύχος Α΄, εκδ. Α.Π.Θ, Θεσσαλονίκη 1952, σελ.100 – 101.

³⁰ Ιωάννης Καρμίρης , *Τα δογματικά και συμβολικά μνημεία της Ορθόδοξου Καθολικής Εκκλησίας*, τόμος Α΄, Αθήνα, 1962, σελ.106.

³¹ Σταύρος, Γιαγκάζογλου, «Περί Εκκλησίας», στο:Αγόρας Κ., Γιαγκάζογλου Στ., π. Λουδοβίκος Ν., Φωτίου Στ., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας, Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας, Α΄*, Ε.Α.Π., Πάτρα 2002, σελ.201.

Πάπα ως πρώτο ανάμεσα στους Επισκόπους. Σύμφωνα με τη Δυτική Εκκλησία ο Πάπας αφού είναι ο διάδοχος του Αποστόλου Πέτρου που ήταν ο πρώτος Επίσκοπος της Ρώμης, με την αποστολική διαδοχή, έχει λάβει το πρωτείο του Αποστόλου. Στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία υποστηρίχθηκε η άποψη ότι ο Πάπας ως ο πρώτος μεταξύ των Επισκόπων υπερβαίνει τη συνολική δομή και ως αντιπρόσωπος του Χριστού στην οικουμένη *Θείω Δικαίω* είναι ο άρχων της παγκόσμιας Εκκλησίας. Σύμφωνα με τη Δυτική Εκκλησία ο Πάπας που φανερώνεται ως υπέρτατος επίσκοπος είναι ο κυβερνήτης κάθε Επισκοπής και οι κατά τόπους Επίσκοποι οφείλουν την υποταγή τους σε αυτόν. Οποιαδήποτε απόφαση της Εκκλησίας δεν θεωρείται κανονική αν δεν έχει την έγκριση του Πάπα.³²

Την περίοδο ανάμεσα στις αρχές του 8^{ου} αιώνα και τις αρχές του 9^{ου} αιώνα ιστορικά γεγονότα διαφοροποιούν τις θέσεις των δύο Εκκλησιών. Η Εικονομαχία που εξελίχθηκε σε δύο φάσεις τα διαστήματα Α' φάση 726-787 μ.Χ. και Β' φάση 815-843 μ.Χ. είχε σχέση με τη λατρεία των Θείων Εικόνων και Λειψάνων και προκάλεσε συνέπειες στο σύνολο της Εκκλησίας. Σε αυτή την κατάσταση που περιήλθε η Ανατολική Εκκλησία μοναστήρια καταστράφηκαν άνθρωποι έχασαν την ζωή τους εκκλησιαστικά κειμήλια, εικόνες κ.λ.π. καταστράφηκαν. Ο Πάπας την περίοδο αυτή αποσπάστηκε από το Βυζάντιο. Η Ανατολική Εκκλησία μετά την επικράτησή των εικονόφιλων στρέφεται στην ελληνορωμαϊκή παράδοση.³³

Οι συνθήκες που επικράτησαν διαίρεσαν την Αυτοκρατορία σε Δυτική και Ανατολική με κέντρα τους δύο πόλους της Εκκλησίας την παλαιά και τη νέα Ρώμη. Ο θρόνος της Ρώμης στράφηκε προς την δυτική εξουσία που εκφραζόταν μέσα από τους Φράγκους ηγεμόνες. Ο απώτερος σκοπός άπτονταν της καθιέρωσης αλλά και θεμελίωσης του παπικού πρωτείου και συνάμα ανέτειλε μία νέα θεωρία που αφορούσε την ιεραρχία ανάμεσα στην ιερατική και βασιλική εξουσία. Κύριος σκοπός του Βατικανού ήταν η περιφρούρηση της ανεξαρτησίας του απέναντι στους ηγεμόνες της Δύσης που αποσκοπούσαν στην υποταγή του Πάπα και των κρατιδίων που συνέθεταν την Ιταλία. Η Θεολογία που αναπτύχθηκε από το Βατικανό εμφάνιζε τον Ποντίφικα ως κεφαλή της Εκκλησίας. Ο Πάπας παρουσιάζεται ως αντιπρόσωπος του Ιησού και με βάση την

³² Μάριος Μπέγζος, «Οι πρώτες Διαφοροποιήσεις Ανατολικού (Ελληνόφωνου) και Δυτικού (Λατινόφωνου) Χριστιανισμού.» στο : Μπέγζος Μ., Πορτελάνος Στ., Καριώτογλου Αλ., Μεταλληνός Γ., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*, τομ. Β' Η Ορθόδοξη Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση, εκδ. Ε.Α.Π., Πάτρα 2001, σ. 38.

³³ V. Laurent, «Εικονομαχία», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 5^{ος}, Αθήνα 1964, στήλες 398-340.

αποστολική διαδοχή ως κάτοχος των «κλειδιών» της Βασιλείας των Ουρανών. Με βάση την δυτική θεολογία και η εξουσία των Φράγκων ηγεμόνων είχε άμεση εξάρτηση από την παπική εξουσία αφού από την «καθέδρα» του Επισκόπου Ρώμης θεμελιώνεται η ιερατική και βασιλική εξουσία³⁴.

Η στροφή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας προς τους Φράγκους βασιλείς την απομάκρυνε από τον ελληνορωμαϊκό κόσμο και έτσι διαμορφώθηκε μία νέα κατάσταση που είχε δύο πλευρές. Από την μία πλευρά γίνεται η προσπάθεια να μην διαταραχθούν οι σχέσεις ανάμεσα στον παπικό θρόνο και στον βυζαντινό αυτοκράτορα και από την άλλη πλευρά παράλληλα οικοδομούσε το αφήγημα που ήθελε την υποταγή όλων των βασιλικών και ιερατικών εξουσιών στον Επίσκοπο Ρώμης. Η στροφή του παπικού θρόνου προς τους Φράγκους ηγεμόνες πραγματοποιήθηκε σε μία περίοδο που χαρακτηρίζεται ιστορικά ως περίοδο παρακμής. Παρ' όλα αυτά σε θεωρητική βάση το κύρος της Έδρας του Βατικανού διατηρήθηκε καθώς οι αποφάσεις του Πάπα είχαν την εγκυρότητα του Αποστόλου Πέτρου.³⁵

Η στάση της Δυτικής Εκκλησίας οδήγησε σε εξελίξεις που είχαν αρνητικές συνέπειες στην ενότητα του εκκλησιαστικού σώματος. Η χρήση του *Filioque* από τον Πάπα Σέργιο Γ' στην ομολογία της Πίστεως (1009 μ.Χ) και η προσθήκη του στο Σύμβολο της Πίστεως από τον Πάπα Βενέδικτο (1014 μ.Χ) οδήγησε τον Πατριάρχη Σέργιο στη διαγραφή του ονόματος του Πάπα από τα Δίπτυχα της Εκκλησίας του Πατριαρχείου της Βασιλεύουσας. Η διακοπή κοινωνίας με την Ρώμη κοινοποιήθηκε και στους άλλους ανατολικούς πατριαρχικούς θρόνους και έτσι έλαβε χώρα το πρώτο Σχίσμα των Εκκλησιών που ονομάστηκε *Σχίσμα των δύο Σεργίων*. Το μεγάλο Σχίσμα ήρθε στη συνέχεια ανάμεσα στον Πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριο και τον Πάπα Λέοντα Θ'³⁶.

Η απομάκρυνση των Εκκλησιών δημιούργησε προβλήματα σε πολλές επισκοπές που ήταν στα όρια εξουσίας και αποστάσεως από την Ρώμη και την Κωνσταντινούπολη. Προβλήματα από την αυθαιρεσία της Δύσης εντοπίστηκαν κυρίως στα παράλια της Ιταλίας που είχαν έντονο το ελληνικό στοιχείο. Στην προσπάθειά του να δώσει τέλος στις παπικές ενέργειες που ήταν μακριά από το Ορθόδοξο πνεύμα στις επισκοπές της Νότιας Ιταλίας ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μιχαήλ Κηρουλάριος απέστειλε επιστολή στον Πάπα Λέοντα Θ'. Στην επιστολή καταγγέλλθηκαν οι καινοτομίες

³⁴ Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα, 1994, σ. 147.

³⁵ Στο ίδιο, σ.157.

³⁶ Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Β'*, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα, 1994, σ.164.

που εφαρμόστηκαν από τον παπικό θρόνο οι οποίες δεν συνάδουν με την πατερική αποστολική, συνοδική και εκκλησιαστική παράδοση³⁷.

Η προσπάθεια του Πατριάρχη προκάλεσε την οργή από την πλευρά του Ποντίφικα που απέστειλε επίσημη αντιπροσωπεία στην έδρα του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης³⁸. Με τον θάνατο του Πάπα Λέοντα Θ΄ της 15 Απριλίου προέκυψαν προβλήματα μεταξύ της αντιπροσωπείας του Βατικανού και τους εκπροσώπους του Πατριαρχείου. Οι εκπρόσωποι του Πατριαρχείου υποστήριζαν ότι οι συνομιλίες δεν ήτο δυνατόν να συνεχιστούν έως ότου η αντιπροσωπεία του Βατικανού παραλάβει εντολή να συνεχίσει τις συνομιλίες από τον νέο Πάπα που θα καταλάβει την χηρεύουσα θέση. Η επιτροπή του Βατικανού αγνόησε τους αντιπροσώπους του Πατριαρχείου και συνέχισε τις διαπραγματεύσεις με τον Αυτοκράτορα. Το Σάββατο της 16 Ιουλίου 1054μ.Χ. ο επικεφαλής της αποστολής Καρδινάλιος Ουμβέρτος κατέθεσε τον Αφορισμό του Πατριάρχη και της συνοδείας του επάνω στην Αγία Τράπεζα της Αγίας Σοφίας. Οι ενέργειες αυτές προκάλεσαν το οριστικό Σχίσμα ανάμεσα στην Ανατολική και Δυτική Εκκλησία. Ο παπικός θρόνος απομακρύνθηκε από τη συνοδικότητα της Εκκλησίας και οι Εκκλησίες της Ανατολής και Δύσης ακολούθησαν διαφορετικές πορείες.

Η εμφάνιση των Νορμανδών και ο αποικισμός τους που έφτασε μέχρι τα παράλια της Ν. Ιταλίας από τις αρχές του 10^{ου} αιώνα δημιούργησαν καινούργιες συνθήκες στο Βατικανό. Μετά το Σχίσμα στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία καταβάλλεται η προσπάθεια να ανακτήσει την αίγλη της που έχει πληγεί μετά την εμφάνιση των γερμανικών φυλών. Σημαντικό γεγονός της περιόδου είναι *ο περί περιβολής αγώνας* που χρονικά τοποθετείται στα μέσα του 11^{ου} αιώνα και χαρακτηρίζεται ως μια προσπάθεια αποδέσμευσης και διαχωρισμού εκκλησιαστικής από την πολιτική εξουσία. Η έριδα ανάμεσα στην εκκλησιαστική και πολιτική εξουσία ξεκίνησε με την απαίτηση του Γερμανού αυτοκράτορα Ερρίκου Δ΄ να συγκεντρώνονται όλες οι εξουσίες πολιτικές και θρησκευτικές στο πρόσωπό του. Αυτή η άποψη προερχόταν από τη φραγκική φεουδαρχική οπτική κατά την οποία ο αυτοκράτορας είναι ο απόλυτος άρχοντας.³⁹

Η πολιτική που εφαρμόστηκε από τους Φράγκους αυτοκράτορες ήρθε σε αντίθεση με το Βατικανό που υποστήριζε ότι το Πατριαρχείο της Ρώμης και ο Ποντίφικας έχει την εξουσία στα εκκλησιαστικά θέματα. Πάνω από δύο αιώνες που χαρακτηρίζονται

³⁷ Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεότερη Ελλάδα*, εκδ. Δόμος, Αθήνα, 1992, σελ.37.

³⁸ Beck, Hans-Georg, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Βυζαντινή αυτοκρατορία*, μτφ. από γερμανικά. Λευτέρης Αναγνώστου, τομ. 1^{ος}, εκδ. Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα 2004, σ. 401.

³⁹ Δημήτριος Μόσχος, *Εκκλησιαστική Β΄ σημειώσεις*, <https://bit.ly/3QdbCNJ>, σ. 44 (τ. π. 12/05/2022).

για την σκληρότητά τους διήρκησε αυτή η σύγκρουση. Στην πραγματικότητα η αντιπαλότητα είχε τις ρίζες της στην διανομή της εξουσίας και του πλούτου στην Δυτική κοινωνία. Η φράγκικη επιρροή και η δημιουργία κυρίαρχων τάξεων που κατείχαν τα κοσμικά και εκκλησιαστικά αξιώματα προκάλεσε τη σύγκρουση για την επικράτηση του δυνατότερου. Η ιστορική διαδρομή δύο αιώνων αντιπαλότητας μεταξύ των δύο πλευρών έλαβε τέλος με την επικράτηση του Βατικανού.⁴⁰

Η επικράτηση της Ρώμης προσέδωσε στο Βατικανό εξουσίες και ενέργειες που χαρακτήρισαν την ιστορική διαδρομή του. Σημαντικά γεγονότα στην πορεία της παπικής εξουσίας και της επικράτησής της διετέλεσαν οι Σταυροφορίες. Η επαφή της πολιτικής με την εκκλησιαστική εξουσία στη Ανατολή και στη Δύση επηρέασε και τις σχέσεις των Εκκλησιών μετά το Σχίσμα. Από την πλευρά της πολιτικής οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου είχαν συνειδητοποιήσει την ανάγκη εξομάλυνσης των σχέσεων με τον Πάπα λόγω των αυξανόμενων κινδύνων που προέρχονταν από τους Νορμανδούς αλλά και από του Σελτζούκους Τούρκους. Η βοήθεια από τη Δύση παρουσιαζόταν αναγκαία για το Βυζάντιο⁴¹.

Από τις αρχές του 11^{ου} αιώνα εμφανίστηκαν οι Σταυροφορίες κατά τις οποίες με θρησκευτικά αίτια οι δυτικές δυνάμεις πραγματοποίησαν εκστρατείες στα ανατολικά εδάφη. Με τον όρο Σταυροφορίες ονομάστηκαν οι εκστρατείες που πραγματοποιήθηκαν από δυτικές χριστιανικές δυνάμεις με σκοπό αλλά και πρόσχημα την απελευθέρωση του Παναγίου Τάφου από τις μουσουλμανικές δυνάμεις που τον είχαν καταλάβει. Το 1077 μ.Χ. πραγματοποιήθηκε η κατάληψη της Ιερουσαλήμ από τους Σελτζούκους Τούρκους μετά τη νίκη του Μαντζικέρτ και άρχισε η δίωξη και η καταπίεση των Χριστιανών προσκυνητών.⁴² Η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί έδωσε την δυνατότητα στην Δύση να επέμβει στην Ανατολή με σύμφωνη την γνώμη του λαού καθώς θίχθηκαν τα θρησκευτικά αισθήματα του με την κατάληψη των Ιερών Τόπων από τους αλλόθρησκους. Η απελευθέρωση των Ιερών Τόπων από τους Μουσουλμάνους ήταν η αιτία για την αποστολή της πρώτης Σταυροφορίας που διήρκησε από το 1096 μ.Χ. μέχρι το 1099 μ.Χ.⁴³

⁴⁰ Στο ίδιο. σσ. 45-46.

⁴¹ Χαράλαμπος Γάσπαρης, «Ο Ελληνισμός υπό Ξένη Κυριαρχία» στο : Γάσπαρης Χαράλαμπος, Νικολούδης Νικός, ... κ.α. , *Ελληνική Ιστορία*, τομ. Β' Βυζάντιο και Ελληνισμός, εκδ. Ε.Α.Π., Πάτρα 1999, σσ.148-149.

⁴² Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Β'*, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα, 1994, σ. 559.

⁴³ Ιωάννης Αναστασίου, , *Εκκλησιαστική Ιστορία, ΙΑ' αιώνας μέχρι σήμερα*, τόμος 2ος, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, χ.χ. σ. 15.

Η Σταυροφορία που πραγματοποιήθηκε το 1204 μ.Χ. χαρακτηρίζεται ως η σημαντικότερη διότι κατά τη διάρκειά της πραγματοποιήθηκε η άλωση της Κωνσταντινούπολης. Η Κωνσταντινούπολη μετά από εξήντα έτη περίπου ανακαταλήφθηκε από τους βυζαντινούς (1261 μ.Χ.) αλλά δεν κατάφερε ποτέ να αποκτήσει την παλαιά αίγλη και το προγενέστερο μεγαλείο. Τελικά οι Σταυροφορίες αντί να φέρουν πιο κοντά την Ανατολή με την Δύση απεναντίας δημιούργησαν χάσμα στις σχέσεις τους. Ο λαός και η Εκκλησία δεν συγχώρησε ποτέ την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους. Στην ιστορική διαδρομή οι σχέσεις των Εκκλησιών οξύνθηκαν καθώς νέα λατινικά μικρά κράτη δημιουργήθηκαν στα εδάφη του Βυζαντίου. Λατίνοι Ιεράρχες κατέλαβαν τις Πατριαρχικές θέσεις στα Ορθόδοξα Πατριαρχεία της Ανατολής. Η απολυταρχία που εφαρμόστηκε από την παπική εξουσία καταδίκασε τις προσπάθειες για την ένωση των Εκκλησιών που πραγματοποιήθηκαν μεταγενέστερα σε αποτυχία⁴⁴.

Ένα από τα σημαντικά γεγονότα που σημάδεψαν την πορεία της Δυτικής Εκκλησίας ήταν το Μεγάλο Σχίσμα (1387-1417 μ.Χ.). Αναφέρεται και ως Παπικό Σχίσμα και επηρέασε αρνητικά την εικόνα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Μετά τον θάνατο του Πάπα Γρηγορίου ΙΑ΄ προέκυψε πρόβλημα μεταξύ των εκλεκτόρων για την έδρα του νέου Πάπα. Η διαφωνία κατέληξε σε σχίσμα με την εκλογή δύο Παπών του Κλήμεντος Ζ΄ στην πόλη Αβινιόν και του Ουρβανού Ζ΄ στην Ρώμη. Η αποκατάσταση της ειρήνης και της ενότητας στην Δυτική Εκκλησία πραγματοποιήθηκε από τον Πάπα Ιωάννη ΚΓ΄ στην σύνοδο της Κωνσταντίας που πραγματοποιήθηκε σε δύο συνεδρίες την 30 Μαρτίου και 6 Απριλίου του 1415 μ.Χ.⁴⁵.

Η περίοδος του Μεσαίωνα στην Δυτική κοινωνία δημιούργησε μεγάλα κοινωνικά προβλήματα. Η παντοδυναμία του Πάπα διερχόταν μερικώς και στα όργανά του που καταπίεζαν την μεσαία και κατώτερη τάξη των Δυτικών κοινωνιών με την κληρικοκρατία και την συσσώρευση του εθνικού πλούτου στην Εκκλησία και τους αντιπροσώπους της. Η αφορμή για την Μεταρρύθμιση δόθηκε το 1515 μ.Χ. με την ενέργεια του Πάπα Λέων Γ΄ που έδωσε τη συγκατάθεση για την μαζική έκδοση και πώληση συχωροχαρτιών δηλαδή εγγράφων που έδιναν άφεση αμαρτιών σε αυτούς που τα αγόραζαν. Η Βόρεια Ευρώπη στο μεγαλύτερο τμήμα της ασπάστηκε την Μεταρρύθμιση και τις θέσεις του Λούθηρου που ήταν ο εμπνευστής της. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία αντέδρασε με την Αντιμεταρρύθμιση που αναδιάρθρωσε τις δομές της με προσπάθεια να

⁴⁴ Στο ίδιο, σσ.573-574.

⁴⁵ Παναγιώτης Τρέμπελας, «Πάπας», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 9^{ος}, Αθήνα 1966. σ. 1210.

θεραπεύσει τις αδυναμίες που είχαν προκαλέσει την Μεταρρύθμιση. Σημαντικό γεγονός της περιόδου είναι η Σύνοδος του Τρέντο (1545- 1563μ.Χ.) που ασχολήθηκε με το έργο της ηθικοπλαστικής ανασυγκρότησης του εκκλησιαστικού σώματος αλλά και την αποσαφήνιση του δόγματος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας⁴⁶.

2.2. Η Θεολογία της Δυτικής Εκκλησίας.

Οι ρίζες της Δυτικής Θεολογίας εδράζονται στη ρωμαϊκή νοοτροπία της οργάνωσης του κράτους, της ανάπτυξης των θεσμών και της νομικής διάρθρωσης τους, έτσι όπως ίσχυε στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Έχοντας υπόψη αυτή τη διατύπωση μπορεί να κατανοηθεί καλύτερα η ανάπτυξη της δυτικής θεολογικής διδασκαλίας, βασικό χαρακτηριστικό της οποίας είναι το ενδιαφέρον της για την ηθική και την πράξη, με αποτέλεσμα να υπερτονισθεί η ηθική εις βάρος της θεολογίας και της οντολογίας. Ο ιερός Αυγουστίνος, επηρεασμένος από την αυτονόμηση της ανθρωπολογίας και της ηθικής στη θεολογία του Πελάγιου, εξέφρασε και βίωσε το πρόβλημα της σωτηρίας μέσα από ένα νομικό πλαίσιο⁴⁷

Το δικανικό πνεύμα δεν υπάρχει μόνο στο σώμα της Εκκλησίας αλλά και στις λειτουργικές εκφάνσεις της, δηλαδή στα μυστήρια, τα οποία προσέλαβαν έντονο θεσμικό χαρακτήρα. Τα μυστήρια κατά τη Δυτική Εκκλησία ιδρύονται και ενεργούν με τους ιδρυτικούς λόγους του Χριστού, οι οποίοι έχουν μέσα τους τη σωστική ενέργεια. Κατά αυτόν τον τρόπο όταν ο λειτουργός αναφέρει τα ιδρυτικά λόγια του Χριστού στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, τότε ο άρτος και ο οίνος μετουσιώνονται σε σώμα και αίμα Χριστού. Στο ίδιο πλαίσιο του θεσμού και της αυθεντίας, την οποία έχει μέσα του, στηρίζεται και το αλάθητο του Πάπα. Ο Πάπας εμφανίζεται ως αντιπρόσωπος του Θεού στον κόσμο και η θεία αυθεντία εμφανίζεται στο πρόσωπο του. Οι αποφάσεις του στο πλαίσιο της Αγίας έδρας είναι αλάθητες αφού με την φωνή του εμφανίζει την θεία βούληση.⁴⁸

Η φύση και η ενότητα της Αγίας Τριάδος απασχόλησε τη Δυτική θεολογική σκέψη. Το χριστοκεντρικό πνεύμα που διακατέχει τη δυτική θεολογία με οδηγό τη θεολογική

⁴⁶ π. Γεώργιος Μεταλληνός, «Τριδέντω, έν, Σύνοδος», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 11^{ος}, Αθήνα 1967, σ. 854.

⁴⁷ Δημήτρης, Τσελεγγίδης, *Δυτική Θεολογία και Πνευματικότητα*, εκδ. Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2009-2010, σ. 9.

⁴⁸ Στο ίδιο, σ.9.

σκέψη του Ιερού Αυγουστίνου, οδηγεί στην κατανόηση των θείων Προσώπων με κυρίαρχο στοιχείο την ενότητα της Θείας Φύσης. Στην δυτική θεολογική σκέψη η τριαδική ενότητα απορρέει από τη θεία ουσία των Προσώπων της Αγίας Τριάδος. Με βάση αυτή τη θεώρηση στο τριαδικό δόγμα της δυτικής θεολογίας δεν υφίσταται η ιδιαιτερότητα των Προσώπων της Αγίας Τριάδος με αποτέλεσμα την ανάπτυξη της θεολογίας που οδήγησε στο *Filioque*. Το ρωμαϊκό πνεύμα που επικρατούσε στο κέντρο εξουσίας της Δυτικής Εκκλησίας την οδήγησε στον συγκεντρωτισμό και στη μοναρχία. Οι τάσεις αυτές που διακατέχουν την ηγεσία αλλά και το σώμα της Δυτικής Εκκλησίας είχαν ως αποτέλεσμα τον θεσμό του Πάπα αλλά και το παπικό Πρωτείο. Με τον τρόπο που οργανώθηκε η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία παρουσιάζεται ως ένα θεσμικό όργανο ή ένα ιερό καθίδρυμα⁴⁹.

Η θεολογία που αναπτύσσεται στη Δύση ακολουθεί τα βήματα του Ιερού Αυγουστίνου που αναφέρετε στις κτιστές «συμβολικές» εμφανίσεις της Αγίας Τριάδας στον Κτιστό κόσμο. Η αποδοχή της άποψης του Αυγουστίνου οδήγησε τη δυτική θεολογία να ταυτίσει την ουσία του Θεού που είναι άκτιστη με τις ενέργειές Του που είναι και αυτές άκτιστες. Με βάση την δυτική θεολογία δεν υπάρχει δυνατότητα επικοινωνίας του Θεού με τον άνθρωπο καθώς οι ενέργειες Του είναι άκτιστες και η ουσία Του απρόσιτη. Η ενέργεια του Θεού στον κόσμο πραγματοποιείται έμμεσα με την εμφάνιση των κτιστών ενεργειών που συγκροτούν τον ορατό κόσμο. Με τον συλλογισμό αυτόν η δυτική θεολογία οδηγείται στο συμπέρασμα που αναφέρει ότι η θεία χάρη είναι κτιστή. Στη δυτική θεολογική σκέψη η θεία χάρη είναι το κτιστό μέγεθος που δημιουργήθηκε από τον Θεό με σκοπό την σωτηρία του ανθρώπου.⁵⁰

Το αξίωμα της δυτικής θεολογίας που αναφέρει την κτιστότητα της θείας χάρης έχει αντίκτυπο και στη στάση της ζωής του πιστού. Η σωτηρία του ανθρώπου αποκτά το νόημα της ηθικής βελτίωσης. Για την Δυτική Εκκλησία ο σκοπός της ζωής του ανθρώπου είναι η *ηθική τελείωση* δηλαδή ο άνθρωπος έχει χρέος να προσπαθεί να γίνεται συνεχώς καλύτερος μακριά από την αμαρτία. Με αυτό τον τρόπο η Εκκλησία παρουσιάζεται ως ένα ίδρυμα που μπορεί να οδηγήσει αλλά και να παρέχει τη σωτηρία στον άνθρωπο με την άφεση αμαρτιών. Σύμφωνα με την Δυτική Θεολογία ο δικανικός τρόπος δικαίωσης παρέχεται μέσω της κτιστής θείας χάριτος.

⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 11.

⁵⁰ Γεώργιος, Καμάνης, , *Ορθοδοξία και ρωμαιοκαθολικισμός (Παπισμός)*, εκδ. Ιερά Μονή Οσίου Γρηγορίου Αγίου Όρους, Άγιο Όρος 2006, σσ. 4-5.

2.3. Η θέση της Δυτικής Εκκλησίας για την τριαδικότητα του Θεού.

Το δόγμα της Αγίας Τριάδος είναι αποδεκτό από την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Ωστόσο παρουσιάζεται διαφοροποίηση στο θέμα που αφορά την μονάδα του Θείου, την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος αλλά και την άκτιστη χάρη και ενέργεια του Θεού⁵¹. Οι θεολογικές συνέπειες που προκύπτουν από το *Filioque* στο δόγμα του Τριαδικού Θεού ερμηνεύονται μόνο αν γίνει η σύνδεση της εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος με τις άκτιστες ενέργειες της Αγίας Τριάδας. Η Δυτική Εκκλησία με το *Filioque* ενσωμάτωσε εντός του Συμβόλου της Πίστεως την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος από τον Πατέρα και τον Υιό. Στον κίνδυνο να εισαχθεί η δυαρχία στην τριαδικότητα του θείου η δυτική θεολογία ανέπτυξε τη θεωρία που αναφέρει ότι η εκπόρευση που αναφέρεται ως δυαδική ουσιαστικά πραγματοποιείται μόνο από μία αρχή.

Η διαφοροποίηση αυτή και η εμφάνιση του *Filioque* οφείλεται στη σύγχυση ανάμεσα στη Θεολογία και την Οικονομία. Η Δυτική Εκκλησία ήδη από τον Αυγουστίνο κατανοεί τη Θεολογία με την οπτική της Οικονομίας και προβάλλει μέσα στον αίδιο Θεό τις ενέργειες της θείας Οικονομίας στον κόσμο. Η Δυτική Εκκλησία υποστηρίζει ότι στην Οικονομία ο Θεός παρουσιάζει το καθαυτό είναι Του και η αΐδια Τριάδα ταυτίζεται πλήρως με την Οικονομική Τριάδα. Το αποτέλεσμα αυτών των αντιλήψεων είναι ότι οι Τριαδικές σχέσεις σε επίπεδο Οικονομίας ταυτίζονται με τις αΐδιες Τριαδικές σχέσεις, αυτές που υπήρχαν και πριν την Οικονομία. Η άποψη που παρουσίασε η δυτική θεολογία θεμελίωσε το *Filioque* και σύμφωνα με αυτή η αποστολή του Αγίου Πνεύματος στο πλαίσιο της Οικονομίας ταυτίζεται με τον τρόπο της αΐδιας υπάρξεως του Αγίου Πνεύματος μόνο από τον Θεό Πατέρα⁵².

Η λατινόφωνη θεολογική σκέψη επεξεργάστηκε το θέμα της Μονάδας στο θείο. Η δυτική εκκλησιαστική θεολογία εξετάζει τη φύση ως απόλυτο μέγεθος και μετά ασχολείται με το αίτιο και έτσι αποφεύγει το θέμα της εισαγωγής δύο αρχών στην Τριαδική Θεότητα που πρεσβεύει το *Filioque*. Η περιγραφή του τριαδολογικού δόγματος πραγματοποιείται με τους παλαιοχριστιανικούς και ελληνικούς φιλοσοφικούς όρους (ουσία, φύσις-πρόσωπον, υπόστασις) διαφέρει όμως σε ένα σημαντικό σημείο. Η διαφορά έγκειται στην προτεραιότητα ανάμεσα στο Πρόσωπο και την Ουσία δηλαδή ανάμεσα

⁵¹ Ιωάννης Μέγιερντοφ, *Βυζαντινή Θεολογία*, εκδ. Ινδικτος, Αθήνα 2010, σελ. 389.

⁵² Δημήτρης Τσελεγγίδης, *Δυτική Θεολογία και Πνευματικότητα*, εκδ. Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2009-2010 σ. 23.

στην προσωποκρατία και την ουσιοκρατία.⁵³ Στη Δυτική Θεολογία η ουσία του Θεού προηγείται των τριών θείων Προσώπων. Η επικράτηση της Ουσίας που εκφράζεται ως ουσιοκρατία αποδίδει οντολογική προτεραιότητα στην ενότητα της Θείας ουσίας απέναντι στην τριαδικότητα των Προσώπων της Αγίας Τριάδας. Για την δυτικούς θεολόγους ο Θεός είναι Ουσία που περιέχει όλα τα χαρακτηριστικά της θεότητας άχρονη, άσαρκη, άυλη, άχρονη που προσωποποιείτε ως ένα από τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδας⁵⁴.

2.4. Το Άγιο Πνεύμα στη Δυτική Θεολογία.

Η θέση της Δυτικής Εκκλησίας για το Άγιο Πνεύμα παρουσιάζεται μέσα από τη διδασκαλία του *Filioque*. Σύμφωνα με το *Filioque* το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται από τον Πατέρα και τον Υιό. Με την διδασκαλία αυτή η Δυτική Εκκλησία έρχεται σε αντίθεση με την Ανατολική που η διδασκαλία της αναφέρει την μοναδικότητα που φέρει το κάθε Πρόσωπο της Αγίας Τριάδας. Η «ανεξαρτησία» των θείων Προσώπων που κυριαρχεί στην Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία απουσιάζει στην δυτική θεολογία. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία «υποτάσσει» το Άγιο Πνεύμα στον Υιό αντίθετα η Ορθοδοξία το «ανεξαρτητοποιεί».⁵⁵

Ο Άγιος Αυγουστίνος, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της αναλογίας, αναφέρει ότι το Πνεύμα είναι η αμοιβαία αγάπη του Πατρός και του Υιού. Δημιουργεί με αυτόν τον τρόπο τις προϋποθέσεις για τις Τριάδες, οι οποίες στηρίζονται στις ψυχολογικές λειτουργίες, καθώς κρίκος ανάμεσα στον Πατέρα και τον Υιό είναι το Άγιο Πνεύμα, το οποίο Τους συνδέει βουλητικά και αγαπητικά. Σημειώνει, ωστόσο, ότι ο Πατήρ είναι η αρχή ολόκληρης της θεότητας⁵⁶. Ο Αυγουστίνος προσπαθεί να κατανοήσει το μυστήριο του Θεού μέσα από τη βίωση της σχέσης Θεού – ανθρώπου. Προκειμένου να το καταφέρει αυτό εκφράζει τη σχέση αυτή με τη βοήθεια ψυχολογικών εικόνων, οι οποίες έχουν τις ρίζες τους στην πλατωνική φιλοσοφία. Ταυτίζει τον Θεό με το Νου, ο οποίος διακρίνεται ψυχολογικά σε μνήμη, λόγο και αγάπη, και στη συνέχεια πλάθει

⁵³ Μάριος Μπέγζος., «Οι πρώτες Διαφοροποιήσεις Ανατολικού (Ελληνόφωνου) και Δυτικού (Λατινόφωνου) Χριστιανισμού.» στο : Μπέγζος Μάριος, κ.α., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*, τομ. Β' Η Ορθόδοξη Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση, εκδ. Ε.Α.Π., Πάτρα 2001, σ.24.

⁵⁴ Στο ίδιο, σ.25.

⁵⁵ Θανάσης Παπαθανασίου, «Η στροφή της οικουμενικής κίνησης στην Πνευματομαχία και η σχέση της με την αποστολή της Εκκλησίας» ΟΡΘ 51 συμπληρωματικά κείμενα. εκδ. Ε.Α.Π. Πάτρα 2007,σ.2.

⁵⁶ Νικόλαος Ματσούκας, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία, Β', Έκθεση της ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανοσύνη*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1999, σ.130.

ένα σύστημα σχέσεων με το οποίο μπορεί ο άνθρωπος να κατανοήσει τον Τριαδικό Θεό⁵⁷.

Στην θέση της μνήμης ευρίσκεται ο Πατέρας ως αρχή όλων ενώ ο Υιός ευρίσκεται στη θέση του λόγου και παρουσιάζεται ως γνώση η οποία είναι απαραίτητη για να κατανοήσει ο νους τον εαυτό του και το Άγιο Πνεύμα καταλαμβάνει τη θέση της αγάπης που είναι ο συνδεδετικός κρίκος των δύο Προσώπων. Με τον τρόπο αυτό ο Αυγουστίνος πραγματοποιεί την εισαγωγή των κτιστών ανθρώπινων εμπειριών στον αϊδίο Θεό. Εισάγονται σχέσεις προτεραιότητας μέσα στην Αγία Τριάδα ανάμεσα στον Υιό *Λόγο* και στο Πνεύμα *Αγάπη*. Η σχέσεις προτεραιότητας βασίζονται στην ανθρώπινη εμπειρία καθώς πρώτα πρέπει να υπάρχει γνώση για να μπορεί να επιτευχθεί η αγάπη. Σε αυτή την εικόνα της Αγίας Τριάδας στηρίζεται η διδασκαλία του *Filioque* που χρησιμοποιεί την πεπερασμένη ανθρώπινη λογική για την κατανόηση της Αγίας Τριάδας.

Η διδασκαλία του Αυγουστίνου ευρίσκεται σε συμφωνία και με τις θέσεις που ανέπτυξε ο Θωμάς Ακινάτης. Για τον Ακινάτη ο Λόγος και η νόηση προέρχονται από γέννηση και η αγάπη προέρχεται από τη γνώση. Δεν είναι δυνατόν για τον Ακινάτη να αγαπά κάποιος κάτι που δεν γνωρίζει. Σύμφωνα με τις απόψεις αυτές η εκπόρευση του Πνεύματος δεν πραγματοποιείται μόνο από τον Πατέρα αλλά και από τον Υιό. Η γέννηση συνδέεται με την νόηση και την εκπόρευση και ο τρόπος που εκδηλώνεται είναι από βούληση ή αγάπη. Η διδασκαλία της δυτικής θεολογίας και των εκπροσώπων της με την εκπόρευση του Πνεύματος από τα άλλα δύο Πρόσωπα της Αγίας Τριάδας οδηγεί στην διαβάθμιση των Προσώπων εντός της τριαδικής Μονάδας. Ο Υιός παρουσιάζεται κατώτερος από τον Πατέρα ως προς την ικανότητα της γεννήσεως. Το Άγιο Πνεύμα εμφανίζεται κατώτερο ως προς την ικανότητα της γεννήσεως αλλά ως προς τη δυνατότητα της εκπορεύσεως από τον Πατέρα και τον Υιό. Η δυνατότητα της εκπόρευσης από τα άλλα δύο Πρόσωπα τοποθετεί το Πνεύμα σε μία υποστατική θέση που δεν έχει σχέση με τις υποστάσεις του Πατέρα και του Υιού. Η υποστατική Του θέση δεν το καθιστά απαραίτητο στην Σωτηρία του ανθρώπου. Ο άνθρωπος μπορεί να οδηγηθεί στην Σωτηρία με τις δικές του δυνάμεις υπακούοντας στις εντολές του εκπροσώπου του Χριστού στον κόσμο που είναι ο Πάπας.⁵⁸

⁵⁷ Δημήτρης Τσελεγγίδης, ό.αν., σ.25.

⁵⁸ Παύλος Ευδοκίμωφ, , *Το Άγιο Πνεύμα στην Ορθόδοξη Παράδοση*, μτφ.απο γαλλικά Πλευράκη Στέλλα, εκδ. Εκδοτικό Ίδρυμα ο Ευαγγελιστής Μάρκος, Θεσσαλονίκη, 1999, σσ.84-85.

2.5. Η Εκκλησιολογία κατά τη Δυτική Εκκλησία.

Στη Δύση η Εκκλησία φανερώνεται ως μια κοινωνία με τους δικούς της ιδεολογικούς, ηθικούς αλλά και διοικητικούς κανόνες. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή και με βάση τα δεδομένα που είχε κληροδοτήσει από το πανίσχυρο ρωμαϊκό παρελθόν χρειαζόταν τον απόλυτο ηγέτη της. Σε αυτό έρχεται να δώσει απάντηση το παπικό πρωτείο αλλά και το *αλάθητο* του Πάπα που προέρχεται και στηρίζεται στο πρωτείο του Αποστόλου Πέτρου πρώτου Επισκόπου Ρώμης.⁵⁹ Μέσα στην Αγία Γραφή παρουσιάζεται ο Απόστολος Πέτρος ως ο Απόστολος που ο Χριστός όρισε πρώτο μεταξύ των Αποστόλων και ποιμένα της Εκκλησίας⁶⁰. Η θέση που κατείχε ο Απόστολος Πέτρος μέσα από τη διαδικασία της αποστολικής διαδοχής διέρχεται στον Επίσκοπο Ρώμης που εμφανίζεται ως πρώτος μεταξύ των Επισκόπων και με οικουμενική εξουσία. Στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία εμφανίζεται ο Πάπας με αρμοδιότητες που πηγάζουν από τον ίδιο τον Θεό και παρουσιάζεται αλάθητος στο πλαίσιο της Αγίας Έδρας αλλά και με δικαίωμα απόλυτης διοίκησης της Εκκλησίας. Σύμφωνα με τη Δυτική Εκκλησία ο Πάπας συγκαλεί τις Συνόδους, χειροτονεί Επισκόπους και από αυτόν πηγάζει η Θεία Χάρη.

Η σχολαστική διδασκαλία που φανερώνεται στο πνεύμα της δυτικής θεολογίας με την υπεροχή του Πάπα αλλά και με τη θεσμοθέτηση του *Filioque* οδήγησε στον υπερτονισμό της Χριστολογίας σε σχέση με την Πνευματολογία⁶¹. Η θέση του Αγίου Πνεύματος υποτιμάτε εντός της Αγίας Τριάδας διότι στο πλαίσιο της δυτικής θεολογίας μετατρέπεται σε όργανο της Οικονομίας του Χριστού. Η πληρότητα του Αγίου Πνεύματος ως Πρόσωπο της Τριάδος αντικαταστάθηκε με την υποστασιακή υποταγή Του στο Πρόσωπο του Υιού. Με την διδασκαλία του *Filioque* το Άγιο Πνεύμα παρουσιάζεται ως μία δύναμη που την διαχειρίζεται ο Υιός. Η θεολογική προσέγγιση στο θέμα της Αγίας Τριάδας μέσα στη δυτική θεολογία οδηγεί την Εκκλησιολογία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στον Χριστομονισμό⁶².

⁵⁹ Μέγα Λ. Φαράντος, *Το Παπικόν Πρωτεϊόν, Δογματική Θεώρησης, εξ απόψεως Ορθοδόξου, χ.ε.*, Αθήναι, 1963, σ.8.

⁶⁰ Στα εδάφια της Καινής Διαθήκης (Μτ. 16, 13 – 19 / Λκ. 22, 31/ Ιω. 21, 15 – 17) και σε περικοπές, όπως στην Α΄ Κορινθίους (15,5).

⁶¹ Ηρακλής Ρεράκης, *Ο Διάλογος Ανατολής και Δύσεως για την ένωση των Εκκλησιών το ΙΕ΄ αιώνα κατά τον Ιωάννη Ευγενικό*, <https://bit.ly/3RLric5> (τ.π. 13/3/2022), σ.101.

⁶² Σταύρος Γιαγκάζογλου,., «Περί Εκκλησίας», στο : Αγορά, Κ., Γιαγκάζογλου, Στ., Λουδοβίκου, Π.,Ν., Φωτίου, Στ., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας, Τόμος Α΄, Δόγμα, Πνευματικότητα και ήθος της Ορθοδοξίας*, εκδ.ΕΑΠ, Πάτρα, 2002, σ.σ., 180-181.

Η στάση της Δυτικής Εκκλησίας με τη στροφή της στον Χριστομονισμό οδήγησε στην απώλεια της πνευματικότητας με αποτέλεσμα η Εκκλησία να μετατραπεί σε μια βιολογική προέκταση του Υιού. Η παρουσία του Χριστού στο διάστημα της ιστορικής διαδρομής εξαντλείται στη δημιουργία της Εκκλησίας μία φορά και για πάντα. Το Άγιο Πνεύμα και οι ενέργειές Του δεν οδηγούν στην εσχατολογική παρουσία του Υιού μέσα στην Εκκλησία Του. Οι ιδιότητες που απορρέουν από τη διαχρονική παρουσία του Πνεύματος στο Σώμα της Εκκλησίας διέρχονται εκ της αποκλειστικής δικαιοδοσίας αυτού που παρουσιάζεται ως τοποτηρητής αλλά και αντικαταστάτης του Χριστού στο σύνολο της Εκκλησίας. Με βάση τη δυτική θεολογία ο Πάπας καταλαμβάνει τη θέση του Υιού του Θεού και με τον τρόπο αυτό διασφαλίζεται η οικουμενική ενότητα της Εκκλησίας⁶³.

Στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία παρατηρείται η απουσία της ευχαριστιακής επίκλησης που αυτό οδηγεί στην κατανόηση της Θείας Ευχαριστίας ως μιας απλής ανάμνησης του Μυστικού Δείπνου. Το στοιχείο της ευσέβειας που επικρατεί στο σύνολο των πιστών δίνει τη θέση του στη λατρεία της ανθρώπινης φύσης του Υιού. Το Άγιο Πνεύμα και οι ενέργειές Του στο πλήρωμα της Εκκλησίας αντικαθίστανται από την προσπάθεια του ατόμου να μιμηθεί τον Ιησού. Με βάση τη θεολογική άποψη της Δύσης το Άγιο Πνεύμα παρουσιάζεται ως κτιστή ενέργεια που η διαχείρισή της αλλά και η προσφορά της εκπληρώνεται από τον Ιησού. Μέσα στην Ρωμαιοκαθολική Θεολογία παρουσιάζεται η άρνηση της ύπαρξης των άκτιστων ενεργειών του Θεού στην οικουμένη. Αντίθετα η παραδοχή της παρεμβολής κτιστών ενεργειών στη σχέση της Αγίας Τριάδας με τον κόσμο και το πλήρωμά του, θεμελίωσε τη διδασκαλία που προβάλλει την ουσιοκρατία στη Δύση. Με τον τρόπο αυτό η ζωή του πιστού και ο δρόμος προς τη σωτηρία του ταυτίζεται με την υπακοή και ηθική συμμόρφωση του ατόμου στον Ιησού και σε προέκταση με τον εκπρόσωπό του στον κόσμο στον Πάπα.

2.6. Η Ανθρωπολογία στη Δυτική Εκκλησία.

Ο τομέας της Ανθρωπολογίας στη θεολογία πραγματεύεται τη δημιουργία του ανθρώπου που έχει και άμεσα σχέση με τη Σωτηρία του. Για τον Δυτικό Χριστιανισμό η παρουσία του ανθρώπου στον κόσμο δεν οφείλεται σε κάποιο τυχαίο γεγονός αλλά

⁶³ Στο ίδιο, σ.181.

είναι αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησης και της αγάπης του Θεού καθώς πλάστηκε για να μετέχει στην Βασιλεία των Ουρανών. Έτσι ο άνθρωπος ως *κατ' εικόνα* δημιουργία του Θεού διαθέτει πνεύμα και ύλη και μετέχει στην κτιστή και άκτιστη δημιουργία του Θεού.

Η κατάσταση πριν από την Πτώση αναφέρεται ως *αρχέγονη δικαιοσύνη* και αναφέρεται στην *κατ' εικόνα* και *καθ' ομοίωσιν* δημιουργία του ανθρώπου. Η *κατ' εικόνα* δημιουργία παρουσιάζει την ελευθερία που πηγάζει από την νόηση αλλά και την κυριαρχία του ανθρώπου στην κτίση. Με το *καθ' ομοίωσιν* αποκαλύπτεται το αποτέλεσμα της ορθής χρήσης του *καθ' εικόνα* με την αποδοχή και συνεργασία της θείας χάριτος. Σύμφωνα με την Ανατολική θεολογική σκέψη το *κατ' εικόνα* και η *αρχέγονη δικαιοσύνη* ευρίσκονται σε μία διαρκή σχέση. Ο άνθρωπος πριν την Πτώση ευρίσκεται σε μία κατάσταση που πλησιάζει την τελειότητα αλλά δύναται να φτάσει στο τέλει μέσα από τη συνεργία της ανθρώπινης ελευθερίας και της θείας Χάρης. Για τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία η *αρχέγονη δικαιοσύνη* παρουσιάζεται ως το δώρο της θείας Χάρης το οποίο περιήλθε *κατά συμβεβηκός* στο *κατ' εικόνα*. Με βάση αυτή τη διδασκαλία η *αρχέγονη δικαιοσύνη* μπορεί να νοηθεί μέσα στα όρια της στατικότητας και της αυτάρκειας και διαχωρίζεται από το *κατ' εικόνα* όπως και η θεώρησή της πραγματοποιείται με βάση το δίκαιο και την ηθική⁶⁴.

Στη δυτική θεολογία παρουσιάζεται το φυσικό και το ουσιαστικό τμήμα του ανθρώπου ως το αποτέλεσμα της *κατ' εικόνα* δημιουργίας του. Η θεία Χάρη εμφανίζεται ως το υπερφυσικό δώρο που προσφέρθηκε στον άνθρωπο εξωτερικά χωρίς να ανάγεται στη φύση του. Η σχέση ανάμεσα στα δύο μέρη δεν είναι εσωτερική και δύναται να διαταραχθεί. Η Πτώση του ανθρώπου συνέπεια της παρακοής του είχε ως συνέπεια την απώλεια της *αρχέγονης δικαιοσύνης*. Με βάση τη θεώρηση της Δυτικής Εκκλησίας το *κατ' εικόνα* κατά το προπατορικό αμάρτημα δεν υπέστη ανεπανόρθωτη βλάβη και ο άνθρωπος μπορεί να επιτύχει την ηθική βελτίωση χωρίς απαραίτητα την θεία Χάρη. Η Πτώση του ανθρώπου εμφανίζεται ως παρακοή και προσβολή της θείας δικαιοσύνης που είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της *αρχέγονης δικαιοσύνης*. Η παρακοή στη θεία διακαιϊκή τάξη οδήγησε στη τιμωρία του ανθρώπου και στον διωγμό του από τον παράδεισο⁶⁵.

⁶⁴ Δημήτρης Τσελεγγίδης, ό.αν., σσ.,29-30.

⁶⁵ Στο ίδιο, 31-32.

2.7. Η Εσχατολογία στη Δυτική Θεολογία.

Οι απαντήσεις για την μετά θάνατον παρουσία του ανθρώπου απασχόλησαν διαχρονικά τη χριστιανική σκέψη. Για την δυτική θεολογία η κατάληξη του ατόμου στον παράδεισο ή στην κόλαση εξετάζεται μέσα από το πρίσμα της νομικής και εκλαμβάνεται ως αμοιβή ή τιμωρία αντίστοιχα. Μέσα σε αυτό το νομικό πλαίσιο που χαρακτηρίζει την κρίση για την ζωή μετά τον θάνατο βρίσκεται και η έννοια του Καθατηρίου *Purgatorium*. Στο στάδιο του Καθατηρίου οι ψυχές έχουν τη δυνατότητα να ξεπληρώσουν τις αμαρτίες τους. Στο πλαίσιο αυτής της θεωρίας οι ψυχές που είναι άξιες για σωτηρία μεταβαίνουν από το Καθατήριο και μετά τον καθαρισμό τους προχωρούν στο στάδιο της αναπαύσεως. Αντίθετα οι αμαρτωλές ψυχές που δεν ήταν άξιες να σωθούν μεταβαίνουν αμέσως στη κόλαση. Με τη θεωρία αυτή όσοι ευρίσκονται στην κόλαση δεν γεύονται τη λύτρωση που έφερε ο Χριστός στο ανθρώπινο γένος με το θάνατό Του και την Ανάσταση. Το σωτηριολογικό έργο του Χριστού ολοκληρώνεται με τη μεταβίβαση των ψυχών που βρίσκονται στον τόπο της αναπαύσεως στην αιώνια ζωή.⁶⁶

Οι θεωρίες της άφεσης αμαρτιών που ισχύουν στην δυτική θεολογία βασίζονται στη θεωρία του *Καθατηρίου πυρός*. Η βασική μέθοδος που χρησιμοποιείται από την Δυτική Εκκλησία είναι τα συγχωροχάρτια που προσφέρουν έναντι κάποια χρηματικής αμοιβής τον καθαρισμό του πιστού από τις αμαρτίες του⁶⁷. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ευρέως για τον πλουτισμό της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και των εκπροσώπων της διαμορφώθηκε κάτω από την επίδραση της σχολαστικής θεολογίας του Θωμά του Ακινάτη που μιλά για την περίσσια αξιομισθία του Ιησού. Η άποψη του Ακινάτη βασίστηκε σε χωρίο που βρίσκεται στην επιστολή του Αποστόλου Παύλου προς τους Ρωμαίους (Ρωμ.5,15).⁶⁸ Με βάση τα λόγια του Αποστόλου η θεωρία που αναπτύχθηκε αναφέρει ότι η θυσία του Κυρίου έχει μεγαλύτερη αξία από την αξία που χρειαζόταν για να ικανοποιηθεί η *θεία δικαιοσύνη*. Η θεωρία βασίζεται στην αξία του Χριστού που

⁶⁶ Ηρακλής Ρεράκης, ό.αν., σελ.98.

⁶⁷ Ο υιός μου Δημήτρης κατά την φοίτησή του στη σχολή του εμπορικού ναυτικού όπου σπούδασε πραγματοποίησε υπερπόντια ταξίδια. Μέσα στο πλοίο που εργαζόταν υπήρχαν και καθολικοί ναύτες από τις Φιλιππίνες. Όταν έμαθαν ότι ο πατέρας του είναι Ιερέας τον ρώτησαν πόσο κοστίζει η άφεση των αμαρτιών στην Ελλάδα. Στην αρχή δεν κατάλαβε τι εννοούσαν. Μόλις επικοινωνήσε μαζί μου του εξήγησα την έννοια του συγχωροχαριτιού που επικρατεί στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και κατάλαβε. Σύμφωνα με την εμπειρία του Δημήτρη παρουσιάζεται η εικόνα που δείχνει πως ακόμα στην περιφέρεια της Δυτικής Εκκλησίας και ιδιαίτερα σε κράτη και εθνότητες που δεν είναι πολύ αναπτυγμένες το συγχωροχάρτι έχει ευρεία χρήση αλλά και αποδοχή.

⁶⁸ (Ρωμ. 5,15) «εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἐνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῶ μᾶλλον ἢ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῇ τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε.»

ως Θεός είναι άπειρη και αντίθετα η ενοχή του ανθρώπου που είναι κτιστός είναι σχετική. Το περίσσευμα της αξιομισθίας που προέρχεται από τον Υιό του Θεού και από τους Αγίους μπορεί να διατεθεί από τον αντιπρόσωπο του Ιησού στον κόσμο δηλαδή τον Πάπα και τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία με τα συγχωροχάρτια αλλά και με άλλους τρόπους που συνάδουν με την εκάστοτε ιστορική περίοδο⁶⁹.

⁶⁹ Δημήτρης Τσελεγγίδης, ό.αν., σ.60.

3. Η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία.

3.1 Ιστορική διαδρομή της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας.

Η ιστορική διαδρομή της Ανατολικής Εκκλησίας μέχρι την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453μ.Χ.) χωρίζεται σε τρεις περιόδους. Η πρώτη περίοδο ονομάζεται πρωτοβυζαντινή και διαρκεί από το 342-642 μ.Χ.. Στην πρώτη περίοδο παρατηρείται το πέρασμα από τις κατά τόπους επισκοπές που ο κάθε Επίσκοπος είχε τον έλεγχο στις μητροπολιτικές περιφέρειες. Στο τελευταίο στάδιο της περιόδου οι περιφέρειες ενώνονται και δημιουργούνται τα Πατριαρχεία. Στην πρώτη περίοδο εμφανίζεται η Πενταρχία που αναφέρεται στα πέντε πρώτα Πατριαρχεία της Κωνσταντινούπολης, Ρώμης, Ιερουσαλήμ, Αντιόχειας, και Αλεξάνδρειας. Το κύριο στοιχείο που επικρατούσε στον θεσμό της Πενταρχίας ήταν η συνοδικότητα. Οι εκκλησιαστικές πράξεις όπως η χειροτονίες κληρικών δεν αφορούσαν μία τοπική Σύνοδο αλλά έπρεπε αρχικά να διαθέτουν την έγκριση του Μητροπολίτη και στην συνέχεια του Πατριάρχη⁷⁰.

Στην πρώτη περίοδο της Ανατολικής Εκκλησίας καταπολεμήθηκαν οι αιρέσεις και αποκρυσταλλώθηκαν οι δογματικές θέσεις που αφορούσαν την τριαδικότητα του Θεού, τις δύο Φύσεις του Ιησού και άλλα θέματα που ταλάνιζαν την ενότητα της Εκκλησίας. Την περίοδο αυτή δόθηκαν οι απαντήσεις στις πλατωνικές και μονιστικές θέσεις του Ωριγένη. Η Εκκλησία δεν έμεινε μακριά από την κοινωνία και τα προβλήματά της. Με την διδασκαλία της ο άνθρωπος τοποθετήθηκε θεολογικά στο κέντρο του σύμπαντος. Κοινωνικές ομάδες που βρίσκονταν στο περιθώριο, η διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας της επανάφερε στο προσκήνιο και οι κοινωνικές ομάδες της επαρχίας που ήταν στο περιθώριο αναζωογονήθηκαν⁷¹.

Στην μεσοβυζαντινή περίοδο που διήρκησε από το 642 -1054 μ.Χ. πραγματοποιήθηκαν γεωπολιτικές ανακατατάξεις στην Μέση Ανατολή και στην Ανατολική Μεσόγειο. Στην περίοδο αυτή το Βυζάντιο αρχίζει να χάνει περιοχές στην Μέση Ανατολή από το Ισλάμ. Ο ρόλος της Εκκλησίας γίνεται σταθεροποιητικός για την Αυτοκρατορία του Βυζαντίου που υπέστη σοκ από τις απώλειες των ανατολικών περιοχών. Η Εκκλησία έλαβε τον ρόλο του συμπαραστάτη του Κράτους στις προκλήσεις που αντιμετώπισε με κύριο στοιχείο την διατήρηση των δομών της αλλά και της θεολογίας της.

⁷⁰ Δημήτριος Μόσχος, «Η Ορθόδοξη Εκκλησία στο Βυζάντιο», στο: Μόσχος Δ., Ράγκος Σ., *Η Ορθόδοξια ως Κληρονομιά, οι πρώτες ιστορικές καταβολές της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, τομ. Α, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σ. 205.

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 205.

Η μεταφορά των Πατριαρχείων στην Κωνσταντινούπολη λόγω της απώλειας των εδαφών από το Ισλάμ προκάλεσε απώλεια της δύναμης της Πενταρχίας. Σταδιακά η Ρώμη αρχίζει να απομακρύνεται από την Κωνσταντινούπολη με κορύφωση το οριστικό Σχίσμα του 1054 μ.Χ. Στον τομέα της Θεολογίας η Εκκλησία στρέφεται στην κωδικοποίηση και ερμηνεία του θεολογικού λόγου που ήδη υπήρχε στους κόλπους της. Στον πλαίσιο αυτό πραγματοποιούνται οι Στ΄ και Ζ΄ Οικουμενικές Σύνοδοι και λαμβάνει χώρα η κωδικοποίηση των κανόνων της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου. Στην περίοδο αυτή η Εκκλησία με το ιεραποστολικό έργο της φέρνει τους Σλαβικούς λαούς πλησίον του Βυζαντίου.⁷²

Η υστεροβυζαντινή περίοδος διήρκησε από το οριστικό Σχίσμα των Εκκλησιών το 1054μ.Χ. μέχρι την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1453 μ.Χ. από τους Οθωμανούς. Η περίοδος χαρακτηρίζεται από αναταραχές που προκλήθηκαν στο Βυζάντιο. Σημαντικό σημείο της περιόδου είναι η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους σταυροφόρους της Δ΄ Σταυροφορίας το 1204 μ.Χ.. Στην περίοδο αυτή υπό τον κίνδυνο των Οθωμανών καταβλήθηκαν προσπάθειες επανένωσης των δύο Εκκλησιών με κυριότερο γεγονός τη Σύνοδο της Φεράρας-Φλωρεντίας (1438-1439 μ.Χ). Η προσπάθεια για την ένωση δεν είχε θετικό αποτέλεσμα. Ο τελευταίος Αυτοκράτορας του Βυζαντίου ήταν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και ανέβηκε στον θρόνο το 1449 μ.Χ.⁷³

Η Αυτοκρατορία που η διάρκειά της ξεπέρασε την χιλιετηρίδα έφτασε στο τέλος στις 29 Μαΐου του 1453 μ.Χ. με την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τον Μωάμεθ. Στην περίοδο του Βυζαντίου η Ορθόδοξη Εκκλησία θεμελίωσε την δογματική της διδασκαλία αλλά και την παρουσία της στην κοινωνία. Οι βάσεις της Εκκλησίας κράτησαν ζωντανό το υπόδουλο έθνος των Ελλήνων απέναντι στο καθεστώς της Οθωμανικής κατοχής. Η Εκκλησία μετά την απελευθέρωση συνέχισε την πορεία της σύμφωνα με την παράδοση και τις αποκρυσταλλωμένες δογματικές θεολογικές θέσεις που αναπτύχθηκαν στην βυζαντινή περίοδο.

⁷² Στο ίδιο. 187-188.

⁷³ Ιωάννης Αναστασίου, , *Εκκλησιαστική Ιστορία, ΙΑ΄ αιώνας μέχρι σήμερα*, τόμος 2^{ος}, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, χ.χ., σελ.60 – 61.

3.2. Η θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας.

Στο πλαίσιο της Ανατολικής Ορθόδοξης Παράδοσης η Θεολογία δεν παρουσιάζεται ως μια αυτόνομη σχολαστική λειτουργία. Υπάρχει μια στενή σύνδεση με την πνευματική εμπειρία του πιστού και δεν αναλώνεται μόνο στην τυπική διατύπωση και στην παρουσίαση των αληθειών της πίστης.⁷⁴ Ο περί Θεού λόγος εμφανίζεται διάσπαρτος στα κείμενα της Αγίας Γραφής. Ο Θεός όπως παρουσιάζεται στα κείμενα της Βίβλου είναι ο μοναδικός Ζών Θεός που βουλεύεται, αγαπά, δρα και δημιουργεί με το Πνεύμα και τον Λόγο Του. Είναι ο Θεός που στην ουσία Του είναι απόλυτα υπερβατός αλλά ταυτόχρονα οι ενέργειές Του είναι απόλυτα εγγύς στον άνθρωπο. Ο Θεός εμφανίζεται ως Αγία Τριάδα Πατήρ, Υιός και Άγιο Πνεύμα στην Παλαιά Διαθήκη και αποκαλύπτεται στην Καινή Διαθήκη με την εμφάνιση του Θεανθρώπου στην οικουμένη⁷⁵.

Η δημιουργία του κόσμου είναι το αποτέλεσμα της Θείας Βούλησης του Τριαδικού Θεού. Το σύμπαν δημιουργείται με τον Λόγο και το πνεύμα Του η κτιστή φύση παίρνει πνοή έτσι ώστε να είναι γόνιμη και να παράγει καρπούς και ζωντανούς οργανισμούς. Με τη μελέτη του κεφαλαίου της Γενέσεως και των Ψαλμών του Δαβίδ 147 και 32 αποκαλύπτεται ότι το Πνεύμα και ο Λόγος παρουσιάζονται σαν μία και μόνη έκφραση του Ενός αλλά ταυτόχρονα και Τριαδικού Θεού. Οι δύο διαφορετικής Υποστάσεις του Λόγου και του Πνεύματος είναι σύμφυτες στον Πατήρ. Η κτίση δημιουργείται με τον Λόγο και ζωογονείται με το Πνεύμα με διαχρονικό σκοπό την αποκάλυψη του Θεού. Οι θεοφάνειες δεν αποκαλύπτουν το Πρόσωπο του Θεού ή την Ουσία Του αλλά τις άκτιστες ενέργειές Του. Ο Θεός στην Ορθόδοξη Θεολογία είναι απρόσιτος, ακατανόητος, υπερβατικός προς την Ουσία Του αλλά προσιτός προς τις ενέργειές Του. Ο πιστός με την μετοχή του στις Θείες ενέργειες οδηγείται στην σωτηρία του⁷⁶.

⁷⁴ Γεώργιος Μαρτζέλος, *Ιστορία της Ορθόδοξης Θεολογίας και πνευματικότητας : σημειώσεις από τις πανεπιστημιακές παραδόσεις* εκδ. Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Α.Π.Θ, Θεσσαλονίκη, 2002, σ.4.

⁷⁵ π. Νικόλαος Λουδοβίκος, «Περί Θεού», στο Αγόρας, Κ., Γιαγκάζογλου, ΣΤ., Φωτίου Στ., π. Ν. Λουδοβίκος, *Πίστη και βίωμα της Ορθοδοξίας, Δόγμα, Πνευματικότητα και ήθος της Ορθοδοξίας*, Τόμος Α', Ε.Α.Π., Πάτρα, 2002, σελ.28.

⁷⁶ Στο ίδιο 30-34.

3.3. Η Τριαδολογία της Ανατολικής Εκκλησίας.

Τους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού στο πλαίσιο κατανοήσεως του Θεού με βάση τη λογική εμφανίστηκαν οι αιρέσεις. Η δογματική διδασκαλία για την τριαδικότητα του Θεού αναπτύχθηκε τον 4^ο μ.Χ. αιώνα με σκοπό να καταπολεμηθούν οι αιρέσεις του Άρειου των Πνευματομάχων και του Ευνομίου. Κατά την πρώτη Οικουμενική Σύνοδο που κύριο θέμα είχε την αντιμετώπιση του Άρειου και συνήλθε μετά από την πρόκληση του Μ. Κωνσταντίνου στην Νίκαια το 325 μ.Χ. το πρόσωπο που ξεχώρισε ήταν ο Μ. Αθανάσιος. Παρουσίασε την ενότητα αλλά και την τριαδικότητα του Θεού με ένα απλό παράδειγμα. Ο Ιεράρχης αναφέρθηκε στην πηγή, το ποτάμι και το νερό που είναι τρία διαφορετικά πράγματα τα οποία δεν μπορούν να υπάρξουν χωριστά έτσι και στην Αγία Τριάδα τα Πρόσωπα είναι χωριστά αλλά δεν μπορεί να υπάρξει και να νοηθεί το ένα ανεξάρτητα από τα άλλα. Στην διδασκαλία του Ιεράρχη η τριαδικότητα δεν αναιρεί την ενότητα αλλά ούτε η ενότητα αναιρεί την τριαδικότητα. Με τις εικόνες ο Μ. Αθανάσιος παρουσιάζει την οικονομική και αΐδια ιδιαιτερότητα που χαρακτηρίζει τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδας. Η διδασκαλία του υπογραμμίζει την ενότητα της ουσίας Τους και ταυτόχρονα την διαφορετικότητα των ενεργειών Τους⁷⁷.

Στην ανάπτυξη του Δόγματος που αναφέρεται στην Τριαδολογία σημαντικό ρόλο είχαν οι Καππαδόκες Πατέρες της Εκκλησίας. Με την διδασκαλία τους εισήγαγαν τους όρους *Πρόσωπο*, *Υπόσταση*, *Ουσία*, και *Φύση* στην κατανόηση του Τριαδικού Θεού. Με την θεολογία τους αναφέρονται στους όρους *Ουσία* και *Φύσις* και τους παρουσιάζουν ως συνώνυμους. Οι όροι *Ουσία* και *Φύσις* κάνουν αναφορά στην καθαυτό ύπαρξη του Θεού και αποκαλύπτουν τι είναι ο Τριαδικός Θεός στην απολυτότητα που Τον διακρίνει. Τα στοιχεία που δηλώνουν τι είναι ο Θεός, παρουσιάζονται κοινά και στις τρεις Υποστάσεις, καθώς είναι ομοούσια και δεν υπάρχει καμία διαφορά ως προς την Ουσία της ύπαρξης Τους. Για την Ουσία του Θεού οι Καππαδόκες Πατέρες αναφέρουν ότι είναι υπερβατική και τα χαρακτηριστικά που της προσάπτουν είναι το αιώνιο και το άναρχο. Στην δογματική διδασκαλία των Πατέρων ο Θεός είναι Ένας, μονάδα και με δεδομένο ότι ο τρόπος της εκδήλωσής Του και εμφάνισής Του ποικίλλει η Ουσία Του δεν μεταβάλλεται παραμένει η ίδια.⁷⁸

⁷⁷ Γεώργιος Μαρτζέλος, ό.αν., σσ. 41-41.

⁷⁸ Ηλίας Τεμπέλης, «Η παρουσία των όρων Πατήρ, Λόγος, δύναμις, Τριάς, Μονάς, Ενάς στη Νεοπλατωνική Φιλοσοφία και στην Ορθόδοξη Θεολογία» στο Μαράς, Αν. Τεμπέλης Ηλ., Τερέζης, Χρ., Γιαντάρη Σωτ., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά, Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων*, τόμος Γ', Ε.Α.Π., Πάτρα, 2008, σελ.251.

Οι όροι που αναφέρονται στην Αγία Τριάδα *Πρόσωπο, Υπόσταση* δηλώνουν αποκλειστικότητα και ιδιαιτερότητα. Ο Θεός ως προς την Ουσία Του είναι Ένας ως προς την Υπόστασή Του είναι Τριαδικός. Οι τρεις υποστάσεις είναι ο αγέννητος Πατήρ, ο γεννητός Υιός και το εκπορευτό Άγιο Πνεύμα. Η διάκριση των θείων Προσώπων είναι υποστατική αλλά συνδέονται μεταξύ τους με μια αμοιβαία περιχώρηση. Το Πρόσωπο δεν δύναται να υπάρξει καθαυτό διότι ο Θεός δεν είναι Μονάδα αποκλειστικά ή Τριάδα. Είναι ταυτόχρονα Ένα και Τρία υπερβαίνοντας τις έννοιες της Μονάδας και της Τριάδος. Η Μονάδα αναφέρεται στην Ουσία του Θεού και η Τριάδα στις Υποστάσεις Του. Με τις Υποστάσεις δεν γίνεται αναφορά σε τρεις διαφορετικές θεότητες αλλά δηλώνεται ο τρόπος υπάρξεως του Θεού. Στην Τριάδα η προτεραιότητα του Θεού φανερώνεται μέσα από την Υπόστασή Του ως η αρχή και το αίτιο της ύπαρξης του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Η προτεραιότητα αυτή έχει νόημα μόνο στο πλαίσιο της υποστατικής ύπαρξης της Αγίας Τριάδας. Η νόηση της προτεραιότητας μπορεί να γίνει μόνο υποστατικά καθώς η θεία φύση δεν τέμνεται αλλά κατέχει την ενότητα και την διατηρεί αιώνια⁷⁹.

Η δογματική θεολογία των Πατέρων της Εκκλησίας για την Αγία Τριάδα και τους όρους *Πρόσωπο, Υπόσταση, Ουσία, Φύσις*, αναφέρεται στην αΐδια ύπαρξη των Προσώπων στον τριαδικό Θεό. Στην Ορθόδοξη θεολογία υπάρχει και ο όρος *Οικονομική Τριάδα* που αναφέρεται στη φανέρωση της Αγίας Τριάδας μέσα στο χρόνο με τη δημιουργία του σύμπαντος, την κάθοδο και ενανθρώπιση του Υιού, την δημιουργία της Εκκλησίας με την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος και η φανέρωσή της επιτελείται στο έργο της Θείας Οικονομίας. Στην Οικονομική Τριάδα δεν αλλάζουν τα δεδομένα ως προς την Θεία Ουσία. Η Ουσία του Θεού είναι άκτιστη κατ' αυτόν τον τρόπο δεν μπορεί να καταστεί κατανοητή από τα κτιστά δημιουργήματα του Θεού, παραμένοντας γνωστή μόνο στα Πρόσωπα της Τριάδας. Στις θείες αποκαλύψεις ο άνθρωπος γνωρίζει και μετέχει των ενεργειών του Θεού που είναι και αυτές άκτιστες διότι αποτελούν χαρακτηριστικό της Θείας Ουσίας που είναι άκτιστη. Η άκτιστη θεία ενέργεια είναι μία, ενιαία και κοινή στα Πρόσωπα της Αγίας Τριάδας αλλά η φανέρωσή της έχει ποικίλες μορφές. Οι ενέργειες του Θεού είναι άπειρες διότι πηγάζουν από την άπειρη Θεία Ουσία. Η ορθόδοξη θεολογία δίνει προτεραιότητα στην οντολογία του προσώπου,

⁷⁹ Ηλίας Τεμπέλης, Χρήστος Τερέζης, « Οι έννοιες Ουσία-Φύσις, Πρόσωπον -Υπόστασις στη Νεοπλατωνική Φιλοσοφία και στην Ορθόδοξη Θεολογία», στο: Μαράς, Αν. Τεμπέλης Ηλ., Τερέζης Χρ. Τσαντάρη Σωτ., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά, Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων, τόμος Γ', Ε.Α.Π., Πάτρα, 2008*, σσ. 252-253.

οι Έλληνες Πατέρες τηρούν την προσωποκρατία και δίνουν προτεραιότητα στην τριαδικότητα των προσώπων έναντι της ενότητας της θεότητας, Ο Θεός είναι Ουσία απρόσωπη, άσαρκη, άυλη και άχρονη. Προσωποποιείτε ως Πατήρ, Υιός και Άγιο Πνεύμα στην Αγία Τριάδα. Είναι Ουσία και γίνεται Πρόσωπο μέσα στην Αγία Τριάδα⁸⁰.

3.4. Ο Θεάνθρωπος στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία.

Το πρόσωπο και η ταυτότητα του Χριστού είναι το κύριο θέμα που απασχολεί την βυζαντινή Χριστολογία. Ο Υιός του Θεού προσέλαβε όλη την ανθρώπινη φύση, κενώθηκε και κατέβασε την θεότητα στο επίπεδο της ανθρωπότητας. Χωρίς να πάψει στιγμή να είναι τέλειος Θεός, έγινε τέλειος άνθρωπος και με τον σταυρικό Του θάνατο οδήγησε την ανθρώπινη φύση στη θέωση.⁸¹ Η τέλεια ένωση των υποστάσεων του θείου και του ανθρώπινου στον Υιό του Θεού μαρτυρείται σε πολλά σημεία της Καινής Διαθήκης όπως στην προς Φιλιππησίους επιστολή του Αποστόλου Παύλου «ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος... ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς. (Φιλ.2, 6-11).

Στην Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος που επιτελέστηκε στη Νίκαια το 451μ.Χ. οι Πατέρες της Εκκλησίας αποσαφήνισαν το θέμα των δύο φύσεων του Χριστού. Ο Όρος της Συνόδου τονίζει την ύπαρξη δύο φύσεων στο Πρόσωπο του Ιησού⁸². Το σπουδαιότερο, όμως, σημείο του είναι η φράση «*Ἐνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν, Υἱὸν, Κύριον, Μονογενῆ, ἐκ δύο Φύσεων ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως γνωριζόμενον*», τονίζοντας με ιδιαίτερη ἔμφαση την ενότητα στο πρόσωπο του Χριστού και την ταυτότητα του με τον Θεό Λόγο. Τα επίθετα που χρησιμοποιήθηκαν για να αποδώσουν τον τρόπο ενότητας των δύο φύσεων *ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως* αποτυπώνουν τον τρόπο που η Θεία και η ανθρώπινη φύση ενοικούν στο Πρόσωπο του Υιού του Θεού⁸³.

Η Χριστολογία, όπως αναπτύχθηκε από τους Πατέρες της Ανατολικής Εκκλησίας, έχει έναν και μοναδικό σκοπό: να προσφέρει στον άνθρωπο τη βεβαιότητα ότι το

⁸⁰ Μάριος Μπέγζος, «Οι πρώτες Διαφοροποιήσεις Ανατολικού (Ελληνόφωνου) και Δυτικού (Λατινόφωνου) Χριστιανισμού», στο Μπέγζος Μ., Πορτελάνος Στ., Καριώτογλου Αλ., Μεταλληνός Γ., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά τόμος Β΄, Η Ορθόδοξη Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση*, εκδ. Ε.Α.Π., Πάτρα, 2001, σελ.24.

⁸¹ Μέγιερντοφ Ιωάννης, *ό.αν.*, σελ.389.

⁸² π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, *Οι Βυζαντινοί Πατέρες του 5ου αιώνα*, μτφ από αγγλικά . Παναγιώτης Κ. Πάλλη, εκδ. Πουρναράς Θεσσαλονίκη, 1992, σελ. 541.

⁸³ Γεώργιος Μαρτζέλος, *ό.αν.*, σελ.95.

πρόσωπο του Ιησού Χριστού, όχι ως προσωπείο, αλλά όντως ως πρόσωπο, είναι μία ιστορική πραγματικότητα και δεν έχει μυθολογική διάσταση. Ο Θεάνθρωπος είναι τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος. Με την ενανθρώπιση του Θεού Λόγου, του δεύτερου Προσώπου της Αγίας Τριάδας, πραγματώνεται το έργο της θείας Οικονομίας. Το άκτιστο ενώνεται με το κτιστό, ο άχρονος Θεός εμφανίζεται στην ιστορική διαδρομή του κόσμου και τον ανακαινίζει⁸⁴.

Οι δύο φύσεις, τέλειες ως προς την Ουσία τους, περιχωρούν η μία την άλλη και δεν επικρατούν η μία επί της άλλης. Η θεία φύση προσλαμβάνει την ανθρώπινη, της προσφέρει τα χαρακτηριστικά της και την οδηγεί στη δόξα. Η ανθρώπινη φύση, διατηρεί όλα τα χαρακτηριστικά της, έτσι ώστε να είναι σε θέση να δεχθεί τα δώρα της θείας φύσης και να συντελεστεί η θέωσή της. Η ενανθρώπιση του Θεού Λόγου είναι το δώρο του Τριαδικού Θεού προς τον πληγωμένο άνθρωπο. Την ανθρώπινη φύση προσέλαβε εξ ολοκλήρου ο Υιός του Θεού, η ανθρώπινη φύση θεώνεται εν Χριστώ⁸⁵.

3.5. Η Πνευματολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας.

Η Πνευματολογία απασχόλησε την Ανατολική Εκκλησία από τον Δ΄ αιώνα με την εμφάνισή των αιρέσεων οι οποίες αμφισβητούσαν τη θεότητα του Αγίου Πνεύματος. Οι Πατέρες της Ορθόδοξης Εκκλησίας υποστήριξαν ότι η ενέργεια του Αγίου Πνεύματος ζωοποιεί «εν Χριστώ», άρα το Άγιο Πνεύμα δεν μπορεί να είναι κτίσμα. Το Άγιο Πνεύμα κατά τους Καππαδόκες Πατέρες, έχει συμμετοχή στη δημιουργική ενέργεια της Αγίας Τριάδας ήδη από τη δημιουργία του κόσμου. Ερμηνεύοντας το χωρίο της Γένεσης «ή δέ γῆ ἦν άόρατος και άκατασκεύαστος, και σκότος επάνω τῆς άβύσσου, και πνεύμα Θεοῦ επεφέρτετο επάνω τοῦ ὕδατος.» (Γεν.1:2) το Άγιο Πνεύμα είναι ενεργό στη συγκρότηση και ζωοποίηση των πάντων από την αρχή της Δημιουργίας. Το Άγιο Πνεύμα υπάρχει και ενεργεί πάντα ως μέρος μίας δημιουργικής ενέργειας του Θεού στον κόσμο εις τους αιώνας των αιώνων.⁸⁶

Το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται από τον Πατέρα και με την ενανθρώπιση του Υιού αποκαλύπτεται στον κόσμο. Στα Πρόσωπα της Αγίας Τριάδας δεν υφίσταται κανένας διαχωρισμός και ως εκ τούτου το Άγιο Πνεύμα υπάρχει και ενεργεί συνημμένα με τις ενέργειες των άλλων δύο Προσώπων. Με την κάθοδό Του δια μέσου του Υιού στον

⁸⁴ Ανδρέας Θεοδώρου, *Βασική και Δογματική Διδασκαλία Απαντήσεις σε Ερωτήματα Δογματικά*, εκδ. Αποστολική Διακονία 2006, σ. 85.

⁸⁵ Lossky, Vladimir, *Η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, μετ. από Γαλλικά. Στέλλα Κ. Πλευράκη, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1973, σελ.179.

⁸⁶ Μέγιερντοφ, ό.αν., σ. 363.

κόσμο αγιάζει, διανέμει χαρίσματα και υπάρχει αδιαλείπτως κατ' Οικονομία στο έργο Υιού που οδηγεί τον άνθρωπο στη σωτηρία του. Υπάρχει συνεχώς μαζί με τον Χριστό μέχρι την Ανάστασή Του και μετά διαμοιράζεται στους πιστούς. Το Άγιο Πνεύμα δημιουργεί την Εκκλησία όντας ο φορέας αγιασμού και τελειοποίησης των Μυστηρίων. Τα ονόματα που του έχουν δοθεί από την Εκκλησία φανερώνουν και τα χαρακτηριστικά Του έτσι συναντάται ως νους Χριστού, Πνεύμα σοφίας, Πνεύμα αλήθειας, ευσεβείας, κ.α.. Με το Μυστήριο του Βαπτίσματος το Άγιο Πνεύμα ζωοποιεί το άνθρωπο και τον οδηγεί στη σωτηρία του και στην θέωση⁸⁷.

3.6. Η Εκκλησιολογία της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας.

Η δογματική διδασκαλία της Εκκλησιολογίας που αναπτύχθηκε στην Ανατολή στρέφεται στην ταυτότητα και τη σημασία της Εκκλησίας στο πλαίσιο της χριστιανικής πίστης. Η πρόγευση της Βασιλείας του Ουρανού που είναι ο τελικός προορισμός του ανθρώπου συντελείται μέσα στην Εκκλησία που είναι η ορατή Βασιλεία του Θεού στον κτιστό κόσμο. Στην Εκκλησία ο πιστός έχει την δυνατότητα να αισθανθεί και να κατανοήσει την μέλλουσα εν Χριστώ ζωή. Η Εκκλησία ορίζεται και κατανοείται ως το Σώμα του Χριστού με τον Ιησού ως κεφαλή και τους πιστούς μέλη του Σώματος. Η σύνδεση της Εκκλησίας με τον Χριστό της δίνει την εσχατολογική της ταυτότητα. Η Εκκλησία προϋπάρχει έξω από τον χρόνο μυστηριακά από την αρχή των καιρών και η πραγματικότητά της εκφράζει τη μετοχή του πιστού στη Βασιλεία των Ουρανών. Στην υπερβατική Εκκλησία, που εμπεριέχεται και η ιστορική που αναπτύσσεται στον κόσμο, συμμετέχει ο άνθρωπος και με την Θεία Χάρη του Αγίου Πνεύματος δια του Μυστηρίου του Βαπτίσματος και της Θείας Ευχαριστίας μπορεί να προγεντεί την μέλλουσα ζωή⁸⁸.

Στην Αγία Τράπεζα του Ιερού Ναού συντελείται το καθολικό μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Με την Θεία Ευχαριστία πραγματοποιείται η ένωση της κεφαλής-Χριστού με το σώμα-κόσμος και παρουσιάζεται η ενότητα της Εκκλησίας ως Σώμα Χριστού. Ο Απόστολος Παύλος στις επιστολές του ταυτίζει την ευχαριστιακή σύναξη με την Εκκλησία του Θεού σε έναν συγκεκριμένο τόπο. Ο διαχωρισμός των μετεχόντων σε ηγούμενους και αποκρινόμενους εκδηλώθηκε ως σαφή και μόνιμη διάκριση των

⁸⁷ π. Νικόλαος Λουδοβίκος, «Περί Θεού» στο Αγόρας, Κ., Γιαγκάζογλου, ΣΤ., Φωτίου Στ., Ν. Λουδοβίκος, *Πίστη και βίωμα της Ορθοδοξίας, Δόγμα, Πνευματικότητα και ήθος της Ορθοδοξίας*, τόμος Α', Ε.Α.Π., Πάτρα 2002, σ.σ, 59-60.

⁸⁸ Douglas, H., Knight, *Η Θεολογία του Ιωάννη Ζηζιούλα, Πρόσωπο, Εκκλησία και Ελευθερία*, μετ. από Αγγλικά Διαμαντής Κρυωνίδης εκδ. Degiorgio, Τρίκαλα 2009, σ.279.

μελών της Εκκλησίας σε κλήρο και λαό. Ο Επίσκοπος της Εκκλησίας ως προεστός της ευχαριστιακής σύναξης αναδεικνύεται σε εκπρόσωπο του Τριαδικού Θεού και φανερώνεται στην υπό Επίσκοπο Θεία Ευχαριστία η ενότητα της Εκκλησίας⁸⁹.

Στη Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία η ενότητά δεν επιβάλλεται ως αποτέλεσμα θεσμικής και αλάθητης εξουσίας. Η ενότητά της και η αλήθεια πηγάζει από την Θεία Ευχαριστία, στην οποία στηρίζεται η συνοδικότητα ως μέσο διάρθρωσης και έκφρασης της Εκκλησίας⁹⁰. Ο Συνοδικός Θεσμός που επικρατεί στην Ανατολική Εκκλησία δεν ανταποκρίνεται στην εκκοσμικευμένη τυπική και ιεραρχική δομή της Εκκλησίας. Η συνοδικότητα εκφράζεται με τα χαρίσματα που πηγάζουν από το Θείο, ενεργεί ως ιεραρχική δομή με τη Χάρη που πηγάζει από το Άγιο Πνεύμα και τη μετοχή στην αγιαστική ενέργεια του Θεού⁹¹.

3.7. Η ανθρωπολογία της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας.

Ο Μάξιμος ο Ομολογητής προσεγγίζει τον άνθρωπο με όρους μεσιτείας. Ο κάθε άνθρωπος για τον Μάξιμο είναι «ένα εργαστήριο που περικλείει τα πάντα με ένα περιεκτικό τρόπο» (ὡσπερ τι τῶν ὄλων συνεκτικώτατων ἐργαστήριον)⁹². Η συνθετική φύση του ανθρώπου που είναι υλική και νοητή σχετίζεται με όλα τα στοιχεία της δημιουργίας. Το άτομο καλείται να μεσιτεύσει στις ακρότητες που επικρατούν στη δημιουργία και να τις οδηγήσει στην αρμονία. Το ανθρώπινο πρόσωπο για τον Μάξιμο είναι ένας σύνδεσμος ενότητας. Ο άνθρωπος καλείται να ενώσει το δημιουργημένο (κτιστό) με το αδημιούργητο (άκτιστο) με την δύναμη της αγάπης. Ο Μάξιμος ο Ομολογητής αλλά και ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός θεωρούν ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να επιτελέσει το έργο της σωτηρίας του χωρίς άνωθεν βοήθεια. Η μεσιτεία αλλά και η ολοκλήρωση του ανθρώπου μπορεί να γίνει μόνο εν Χριστώ. Μόνο με την συνεργία του Ιησού και ως αποτέλεσμα της Ενανθρώπισης, της Σταύρωσης και της Ανάστασης Του μπορεί ο άνθρωπος να φτάσει στην Θεοποίηση κατά Χάρη και να εκπληρώσει το έργο της Σωτηρίας.⁹³

⁸⁹ π. Ιωάννης Ζηζιούλας, *Η ενότης της Εκκλησίας εν τη Θεία Ευχαριστία, και τω επισκόπω, κατά τους τρεις πρώτους αιώνες*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1990², σ.59.

⁹⁰ Σταύρου Γιαγκάζογλου, «περί Εκκλησίας», στο Αγορά, Κ., Γιαγκάζογλου, Στ., Λουδοβίκου, Π., Ν., Φωτίου, Στ., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας, Δόγμα, Πνευματικότητα και ήθος της Ορθοδοξίας*, Α', εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σ.209.

⁹¹ Ιερόθεου Βλάχου, «Το συνοδικό και ιεραρχικό πολίτευμα ως χάρισμα», στο: *Θεολογία*, Τόμος 80, τεύχος 2^ο, 2009, σσ. 85-86.

⁹² Κάλλιστου Γουέαρ (Ware), *Η Ορθόδοξη Θεολογία στον 21^ο Αιώνα*, εκδ. Ίνδικτος Αθήναι 2005, σ. 50.

⁹³ Κάλλιστου, Γουέαρ (Ware), ο.αν., σ. 52.

Σύμφωνα με την διδασκαλία της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας ο άνθρωπος αλλοίωσε το *κατ' εικόνα* με την *πτώση* του. Η απόφαση για την αλλοίωση του *κατ' εικόνα* ήταν αποκλειστικά δική του. Ο ανθρώπινος νους έχασε την διαύγειά του και βυθίστηκε στο σκοτάδι. Η βούληση του ανθρώπου στράφηκε προς την διαστροφή και το κακό και το αυτεξούσιο εξασθένησε. Το τελικό αποτέλεσμα της Πτώσης του ατόμου είναι ο θάνατος πνευματικός και σωματικός. Σύμφωνα με την Ορθόδοξη Ανθρωπολογία ο άνθρωπος και μετά την πτώση και *αμαύρωση* του *κατ' εικόνα* δεν έχασε εντελώς τις πνευματικές του δυνάμεις. Η διατήρησή της πνευματικής δύναμης του ανθρώπου έστω σε μικρό ποσοστό οφείλεται στην *κατ' εικόνα* δημιουργία του. Αυτές οι δυνάμεις του δίνουν την δυνατότητα να καταλάβει την απώλεια και να αισθανθεί την τραγικότητα της κατάστασης που έχει περιέλθει. Η κατανόηση της κατάστασής του οδηγεί τον άνθρωπο στον δρόμο προς την σωτηρία και την απελευθέρωση από την αμαρτία. Το άτομο δεν μπορεί με τις δυνάμεις του να ξεπεράσει την τραγική κατάσταση που έχει καταπέσει. Η απελευθέρωση από την αμαρτία που οδηγεί στην Σωτηρία προσφέρεται με την έλευση του Χριστού και το σωτηριώδες έργο Του⁹⁴.

3.8 Εσχατολογία της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας.

Η Ορθόδοξη οπτική της Εσχατολογίας παρουσιάζει τον παράδεισο ως τον τελικό προορισμό του ανθρώπου που ζει σύμφωνα με τις εντολές του Ιησού μέσα στην Εκκλησία. Ο άνθρωπος μπορεί να εξαλείψει τον μηδενισμό και να φτάσει στην ολοκλήρωση της ανάπτυξης του που έχει ως αποτέλεσμα την είσοδο στην δόξα Θεού. Η Παραδείσια κατάσταση συντελείται με τον συνεχή φωτισμό και λαμβάνει χώρα ως αγαπητική κοινωνία δια μέσου της Θείας Θέασης⁹⁵. Αντιθέτως, η απομάκρυνση του ανθρώπου από τον Θεό η αδυναμία να δει και να βιώσει την άκτιστη δόξα Του και η αιώνια ζωή μακριά Του είναι ο ορισμός της κολάσεως. Δεν είναι έργο του Θεού ή μετοχή στον παράδεισο ή στην κόλαση του ατόμου καθώς η επιλογή είναι αποτέλεσμα της ελευθερίας που δόθηκε στον άνθρωπο από τη δημιουργία του. Η επιλογή του παραδείσου ή της κολάσεως λαμβάνει χώρα στην διάρκεια της επίγειας ζωής. Η κόλαση παρουσιάζεται ως ακοινωνησία, ζωή χωρίς αγάπη προς τον άλλον και φίλια.⁹⁶

Η Εσχατολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας αναφέρεται στην αποκατάσταση των πάντων στο πλαίσιο της σωτηρίας του ανθρώπου. Η διδασκαλία για την αποκατάσταση

⁹⁴ Δημήτρης Τσελεγγίδης, ό.αν., σσ. 30-31.

⁹⁵ Νικόλαος Ματσούκας, ό.αν. σελ.540.

⁹⁶ Νικόλαος Ματσούκας, ό.αν. σσ. 545-546.

στην Ορθόδοξη Εκκλησία άπτεται των σωτηριολογικών και θεολογικών προϋποθέσεων που είναι απαραίτητες για την Σωτηρία. Η αρχή γίνεται με ορθόδοξες προϋποθέσεις που δεν καταλήγουν σε Δόγμα αλλά σε *Θεολογούμενο*,⁹⁷ δηλαδή στις θεολογικές απόψεις ενός ή περισσοτέρων Πατέρων ή και εκκλησιαστικών συγγραφέων που γίνονται αποδεκτές από τους πιστούς και δεν αντιφάσκουν προς την δογματική διδασκαλία⁹⁸.

Οι προϋποθέσεις που οδηγούν στην αποκατάσταση των πάντων σύμφωνα με την Εκκλησιολογία όχι ως δογματική διδασκαλία αλλά ως Θεολογούμενο έχουν σχέση με την εν ζωή στάση του Χριστιανού. Η Σωτηρία είναι το αποτέλεσμα της θεραπείας του *κατ' εικόνα* που αμαυρώθηκε κατά την *Πτώση*. Η αθανασία δεν είναι η φυσική ιδιότητα της ψυχής αλλά είναι το αποτέλεσμα της μετοχής του ατόμου στις θείες ενέργειες. Η παραδείσια ζωή πραγματώνεται με τον έρωτα και την κοινωνία με τον Θεό. Αντίθετα η κόλαση είναι η ακοινωνησία με τον Θεό και η ανέραστη ζωή. Το *κακό* είναι μη όν γιατί δεν υφίσταται οντολογικά και ο άνθρωπος διαθέτει το αυτεξούσιο και έτσι είναι ο μοναδικά υπεύθυνος για την αποδοχή ή μη της δωρεάς του Θεού.⁹⁹

Στην Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία ο Χριστιανός αντιλαμβάνεται τον παράδεισο ως κοινωνία με τον Θεό και όχι ως αποτέλεσμα ανταμοιβής. Η Ανάσταση του Χριστού δίνει την δυνατότητα στον άνθρωπο να νικήσει τον Θάνατο. Ο αληθινή φύση του ανθρώπου προσδιορίζεται μόνο μέσα από το Πρόσωπο του Ιησού και την Ανάστασή Του. Μόνη της η φύση του ανθρώπου αλλά και όλο το κτιστό δημιούργημα είναι εγκλωβισμένα σε όρια που καθορίζονται από την κτιστότητα τους. Τα κλειστά όρια δύναται να ανοιχτούν μόνο μέσα από την ελευθερία της χάρις των Προσώπων. Η διάνοιξη των κλειστών ορίων πραγματοποιείται μόνο με την τελική εσχατολογική ενυποστασία της Δημιουργίας στα Πρόσωπα¹⁰⁰.

4. Οι συνέπειες της διαφοροποίησης των δύο Εκκλησιών.

Ο διαχωρισμός της Εκκλησίας σε Ανατολική και Δυτική έχει άμεση σχέση με το ιστορικό πλαίσιο και την διαμόρφωσή του σε Ανατολή και Δύση. Από τον 4^ο αιώνα οι φράγκικες φυλές εισέρχονται στη δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την σταδιακή αποσύνθεση της δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 549.

⁹⁸ Νικολάου Μητσόπουλου, *Θέματα Ορθόδοξου Δογματικής Θεολογίας*, εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 2001, σ. 15.

⁹⁹ Νικόλαος Ματσούκας, ό.αν. σ.155.

¹⁰⁰ Κωνσταντίνος Αγόρας, «Περί Κόσμου Ανθρώπου και Ιστορίας», στο : Αγόρας Κ., Γιατζόγλου Στ. κ.α., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 202, σ.130.

Στα εδάφη της Αυτοκρατορίας δημιουργούνται δύο κέντρα εξουσίας, το ένα στην Ανατολή με την Νέα Ρώμη ή Κωνσταντινούπολη και το άλλο στην Δύση με την Πρεσβυτέρα Ρώμη. Το καινό της πολιτικής εξουσίας που προκλήθηκε από την κάθοδο των φραγκικών φύλων και ειδικά με τα την κατάληψη της Ρώμης τον 5^ο αιώνα καλύπτεται από την πολιτική ισχύ που αποκτά η Δυτική Εκκλησία¹⁰¹.

Σε πολιτιστικό και γλωσσικό επίπεδο οι διαφοροποιήσεις έχουν βάση την επικράτηση της λατινικής γλώσσας και γραφής στην Εκκλησία της Ρώμης. Από τον 6^ο αιώνα στην Δυτική Εκκλησία επικρατεί η λατινική γλώσσα (γλώσσα των σοφών) με αποτέλεσμα να παραγκωνιστεί η ελληνική γλώσσα και σταδιακά να χαθεί¹⁰².

Οι Πατέρες της Ανατολικής Εκκλησίας έχουν ανατραφεί με ελληνική παιδεία και τα ελληνικά κυριαρχούν στην ανατολική χριστιανική σκέψη αντίστοιχα στη Δύση αναπτύχθηκε ο λατινόφωνος χριστιανισμός. Λατινόφωνοι Πατέρες όπως ο Αυγουστίνος και ο Ακινάτης δεν γνώριζαν την ελληνική γλώσσα. Οι Έλληνες Πατέρες μορφώθηκαν στα πνευματικά κέντρα της Ανατολής όπως είναι η Αντιόχεια, Αλεξάνδρεια και διδάχτηκαν την ελληνική φιλοσοφική σκέψη. Οι Λατίνοι Πατέρες δεν διδάχτηκαν την ελληνική φιλοσοφία και αποκόπηκαν από τον ελληνικό φιλοσοφικό λόγο. Οι γλωσσικές διαφορές είχαν ως συνέπεια και στις θεολογικές απόψεις των δύο Εκκλησιών. Παράδειγμα της διαφορετικής κατανόησης βασικών χριστιανικών αρχών παρουσιάζεται στον όρο «πρόσωπον». Η λέξη *persona* που αποδίδει τον όρο «πρόσωπον» στα λατινικά σημαίνει προσωπίο δηλαδή μάσκα. Η διαφορά ανάμεσα στο *πρόσωπο* που παραπέμπει στο αληθινό με το προσωπίο που είναι ψεύτικο είναι μεγάλη¹⁰³.

Η ουσιοκρατία που επικράτησε στην Δυτική Εκκλησία οδήγησε στην κατανόηση της πραγματικότητας διχοτομημένη σε δύο επίπεδα «άνω» και «κάτω». Ο λατινόφωνος χριστιανισμός αντιλαμβάνεται στο κατώτερο επίπεδο το φυσικό, το ένσαρκο τον δημιουργημένο κτιστό κόσμο. Το «άνω» επίπεδο περιλαμβάνει το υπερφυσικό το υπερβατικό το υπερουράνιο που ταυτίζεται με το θείο και το «κάτω» επίπεδο με το ανθρώπινο. Το αποτέλεσμα της διχοτομημένης αντίληψης της πραγματικότητας είναι η συνεχόμενη εμφάνιση διχοτομήσεων και διασπάσεων στην λατινόφωνη θεολογία. Στο πλαίσιο της ουσιοκρατίας ο υπέρτατος απρόσωπος Θεός διχάζεται από τον κόσμο, ο

¹⁰¹ Μάριος Μπέγζος, «Οι πρώτες Διαφοροποιήσεις Ανατολικού (Ελληνόφωνου) και Δυτικού (Λατινόφωνου) Χριστιανισμού.» ό.αν., σσ. 26-27.

¹⁰² Κωνσταντίνος Μαντζαράκης, *Στη χώρα του Υπάρχειν*, εκδ. Άρμος, Αθήνα 2011, σ.70.

¹⁰³ Μάριος Μπέγζος, ό.αν., σ. 28.

άνθρωπος απομονώνεται από το θείο και βρίσκονται σε αντιδιαστολή το ενδοκοσμικό με το υπερβατικό.

Στην Ανατολική Εκκλησία η προσωποκρατία δίνει άλλη διάσταση στην πραγματικότητα. Με βάση τον Θεό «Πατήρ» η πραγματικότητα ερμηνεύεται με τους όρους «κτιστό» και «άκτιστο». Στην ελληνόφωνη θεολογία υπάρχει μία διαρκή σχέση και αναφορά μεταξύ *κτιστού* και *άκτιστου*. Ανάμεσα στο *άκτιστο* και στο *κτιστό* υπάρχει οντολογική διαφορά αλλά και αναφορά ταυτόχρονα. Το θείο ως υπερούσιο διαφέρει απόλυτα από τα δημιουργήματά του τον κόσμο και τον άνθρωπο. Ταυτόχρονα όμως το θείο σχετίζεται με το ανθρώπινο και την φύση διαμέσου της κτίσης αφού ο κόσμος το έμψυχο και το άψυχο υλικό είναι δημιούργημά Του. Στην ελληνόφωνη θεολογία η διαφορά και η αναφορά συνυπάρχουν σε αντίθεση με την λατινόφωνη που επικρατεί η διάσπαση και η διχοτόμηση ανάμεσα στο θείο και στο ανθρώπινο¹⁰⁴.

Μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας παρατηρούνται διαφορές στην κατανόηση της πραγματικότητας. Η λατινόφωνη θεολογία χρησιμοποιεί τον *ορθολογισμό* ως τρόπο σκέψης για την κατανόηση του κόσμου. Από την άλλη πλευρά στην ελληνόφωνη θεολογία την θεολογική σκέψη την διακρίνει ο *αποφατισμός*. Με τον όρο «ορθολογισμός» παρουσιάζεται η κοινή γνώση, η απλή λογική ως το εργαλείο που χρησιμοποιείται για να αποκαλυφθεί και να κατανοηθεί η πραγματικότητα. Ο όρος *ορθολογισμός* συνδέεται με τον «λόγο» που στα λατινικά αποδίδεται ως *ratio* και τα παράγωγά του *rationalismus* (ορθολογισμός), *rational* (ορθολογικό), *rationalistisch* (ορθολογιστικό), που σημαίνει την εξειδικευμένη γνώση δια μέσου της λογικής. Με την στροφή από το *rational* που ο άνθρωπος μετέχει στην γνώση στο *rationalistisch* που ο άνθρωπος είναι εξουσιαστής της γνώσης που πραγματώθηκε στη λατινόφωνη θεολογία παρουσιάστηκε η φύση και η κοινωνία να χειραγωγούνται από την κυρίαρχη ατομική διάνοηση του ανθρώπου.¹⁰⁵

Στην ανατολική θεολογία ο *αποφατισμός* κυριαρχεί στην κατανόηση της πραγματικότητας. Με τον *αποφατισμό* που είναι η αυτοκριτική διάθεση του *ορθολογισμού* ο άνθρωπος δεν κατέχει την γνώση αλλά μετέχει σε αυτήν. Η γνώση δεν παρουσιάζεται ως απόλυτο κτήμα της ανθρωπότητας αλλά η κατοχή της είναι σταδιακή. Στην ελληνόφωνη θεολογία η αλήθεια κατέχει τον άνθρωπο και το άτομο μετέχει σε αυτή με όλες της γνωστικές του δυνάμεις. Η αλήθεια υπερβαίνει τη γνώση δεν περιορίζεται σε

¹⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 32.

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ.33.

εννοιολογικές διατυπώσεις η λογική μπορεί μόνο να την οριοθετήσει. Στην *αποφατική* θεολογία η γνώση είναι σχεσιακή. Το υποκείμενο με το αντικείμενο έρχονται σε σχέση και επαφή μέσω της γνώσης. Ο *λόγος*, η λογική είναι η ένωση των δυο σε ένα και εκφράζει την ένωση του ανθρώπου με τον κόσμο. Στην ελληνόφωνη θεολογία η γνώση υπηρετεί την σχέση. Η γνώση δεν κατακτάτε από τον άνθρωπο αλλά την αποκτά με μετοχή και συμμετοχή¹⁰⁶.

Η αντίληψη του Τριαδικού Θεού ως Ουσία ή Πρόσωπα που αναπτύχθηκε από την Δύση και Ανατολή αντίστοιχα οδήγησε στην ανάπτυξη διαφορετικής ηθικής ανάμεσα στην λατινόφωνη και ελληνόφωνη θεολογία. Στην Ορθόδοξη Εκκλησία αναπτύχθηκε η *ιαματική* ηθική και αντίστοιχα στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία παρουσιάζεται η *νομική, δικανική* ηθική. Στην Ορθοδοξία η αμαρτία παρουσιάζεται ως ασθένεια. Με δεδομένο ότι ουδείς αναμάρτητος η πραγματική αμαρτία είναι η απώλεια της μετάνοιας. Η μετάνοια συνδέεται με την αλλαγή της νοοτροπίας του ατόμου. Δεν περικλείεται σε στενά νοητικά όρια αλλά στην αλλαγή της στάσης ζωής του ανθρώπου. Η συγχώρεση πραγματώνεται με την ριζική μεταστροφή του ανθρώπου και μετοχή στην εν Χριστώ ζωή¹⁰⁷. Στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία η αμαρτία συνδέεται με τα ανομήματα του ατόμου. Η κρίση λαμβάνει την μορφή δικαστηρίου όπου ένοχος είναι ο αμαρτωλός και η Εκκλησία εμφανίζεται ως κριτής. Η διδασκαλία της λατινόφωνης θεολογίας δεν έχει κεντρικό θέμα την μετάνοια αλλά την δικαίωση του αμαρτωλού¹⁰⁸.

Στην Ορθόδοξη Εκκλησία ο εξομολόγος είναι ο πνευματικός πατέρας που οδηγεί τον εξομολογούμενο στην μετάνοια. Στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ο ιερέας κατέχει την θέση του κριτή που θα δικάσει τον αμαρτωλό για τις αμαρτίες του έτσι ώστε ο αμαρτωλός να βρει την δικαίωση ενώπιον του Θεού. Η ελληνόφωνη θεολογία εκλαμβάνει την αμαρτία ως μια αστοχία ένα λάθος του πιστού μία ασθένεια της ψυχής αντίστοιχα η λατινόφωνη θεολογία εκλαμβάνει την αμαρτία ως μία παράβαση του νόμου. Στην *ιατρική ηθική* της Ορθοδοξίας ο πιστός συγχωρείται με την μετάνοια και πλησιάζει τον Θεό και στην *νομική ηθική* της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας ο πιστός δικαιώνεται και εξιλεώνεται μπροστά στα μάτια του Θεού.¹⁰⁹

Η Εκκλησιολογία διαφοροποιείται ανάμεσα στην Ορθόδοξη και Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία η θεολογική μοναρχία συγκεντρώνεται

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 34.

¹⁰⁷ Τζακ Καλίλ (Jack. G. Khalil), *Δικαίωση-Καταλλαγή-Τελική Κρίση στην προς Ρωμαίους Επιστολή*, Συμβολή στην Παύλεια Σωτηριολογία, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 335-336.

¹⁰⁸ Μάριος Μπέζος, ο.αν., 35.

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ.36.

στο πρόσωπο του Πάπα. Η επισκοπή της Ρώμης ήταν η πρώτη επισκοπή που ιδρύθηκε με Επίσκοπο τον Άγιο Πέτρο και είχε ως αποτέλεσμα την πρωτοκαθεδρία από την ίδρυσή της. Στην Ορθόδοξη Εκκλησιολογία το Πατριαρχείο της Ρώμης θεωρείται πρώτο μεταξύ ίσων και δεν έχει καμία πρόσθετη εξουσία από τα άλλα Πατριαρχεία. Στην λατινόφωνη Εκκλησία αναπτύχθηκε η βατικάνεια Εκκλησιολογία που θεωρεί τον Πάπα ως πρώτο ανάμεσα σε όλους τους Χριστιανούς. Από την *Αγία Έδρα* ο Πάπας είναι ο αλάθητος απόλυτος μονάρχης εξουσιαστής της Εκκλησίας. Στην Ορθοδοξία επικρατεί η συλλογικότητα που ξεκινά από τις Συνόδους των Πατριαρχιών και φτάνει στις κατά τόπους Συνόδους. Οι αποφάσεις λαμβάνονται συλλογικά και επικρατεί η ενότητα και η ετερότητα¹¹⁰.

Η ουσιοκρατία που υιοθετήθηκε από την λατινόφωνη θεολογία βρίσκει εφαρμογή στο πεδίο της Εκκλησίας με τον παπισμό. Ο Θεός ως μια υπέρτατη ουσία που υπερέχει των Προσώπων προβάλλει την ενότητα έναντι της πολλαπλότητας. Ο αντιπρόσωπος του Θεού είναι ένας και παρουσιάζεται στο πρόσωπο του Πάπα. Στην πράξη πρέπει να υπάρχει ο υπέρτατος άρχοντας στην Εκκλησία για να εκφράζει την ενότητά της και από αυτόν να πηγάζει το σωτήριο έργο της Εκκλησίας. Έτσι προτάσσεται η υπεροχή της ενότητας απέναντι στην πολλαπλότητα, της ταυτότητας απέναντι στην ετερότητα. Σύμφωνα με την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ο Πάπας είναι ο απόλυτος άρχων πνευματικά και διοικητικά, η Εκκλησία είναι μία και η γλώσσα της Εκκλησίας είναι τα λατινικά.¹¹¹

Η προσωποκρατία που αναπτύχθηκε στη ελληνόφωνη θεολογία είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση του συλλογικού θεσμού σε όλες τις βαθμίδες του εκκλησιαστικού σώματος. Από τις συνόδους των Πατριαρχιών τις Επισκοπικές συνόδους μέχρι και την διοίκηση της ενορίας. Με την συνοδικότητα δηλώνεται η συλλογικότητα και η δημοκρατικότητα που έρχεται σε αντίθεση με τον παπικό απολυταρχισμό. Με τον ελληνόφωνο χριστιανισμό εκφράζεται η ενότητα μέσα από την ποικιλία που παρουσιάστηκε και στον εκχριστιανισμό των Σλάβων. Η Εκκλησία φρόντισε να δημιουργηθεί το αλφάβητό τους αλλά και να αποδοθούν τα κείμενα και το τυπικό της Εκκλησίας στην γλώσσα τους. Στην Ορθοδοξία αποτέλεσμα της προσωποκρατίας είναι η υπερίσχυση της ετερότητας έναντι της ταυτότητας και η ενότητα στην ποικιλία. Με αρχή τον προσωποκεντρισμό οδηγήθηκε στον επισκοποκεντρισμό στη συλλογικότητα και στη

¹¹⁰ Στο ίδιο, σ. 37.

¹¹¹ Στο ίδιο, σ.38.

δημοκρατικότητα που διακρίνει τον συνοδικό θεσμό¹¹². Οι διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα στην Ρωμαιοκαθολική και στην Ορθόδοξη Εκκλησία δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την εμφάνιση των αντίστοιχων Εκκλησιών στο διαδίκτυο.

¹¹² Στο ίδιο , σ.38.

5. Ιστοσελίδες της Ρωμαιοκαθολικής και της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας

Η Ρωμαιοκαθολική και η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία χρησιμοποίησαν τις δυνατότητες του διαδικτύου για να προβάλουν το περιεχόμενό τους στον κόσμο. Ο διαδικτυακός τόπος του Πατριαρχείου <https://ec-patr.org/> έχει κύριο σκοπό την ενημέρωση. Στον κεντρικό κατάλογο εμφανίζεται ο *Οικουμενικός Πατριάρχης, το Πατριαρχείο, οι Επαρχίες του Θρόνου, Ενημέρωση, Ειδικά Θέματα, Πάνσεπτος Πατριαρχικός Ναός, Ιεροί Ναοί Προσκυνήματα*. Ο πληροφοριακός χαρακτήρας της ιστοσελίδας του Πατριαρχείου εμφανίζεται και στην επίσημη σελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδας <https://www.ecclesia.gr/>.

Εικόνα 1

Ο κατάλογος της αρχικής σελίδας περιέχει την Ιερά σύνοδο, τον *Αρχιεπίσκοπο, Μητροπόλεις, Επικαιρότητα, 1821-2021 200 Χρόνια, Ραδιόφωνο, Περιοδικά, Οργανισμοί, Πολιτισμός, Κοινωνικό Έργο, Επικοινωνία*. Με περιεχόμενο που έχει κύριο σκοπό την πληροφόρηση εμφανίζεται και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων <https://jerusalem-patriarchate.info/> που στις σελίδες του παρουσιάζονται το *Πατριαρχείο, ο Πανάγιος Τάφος, Τα Ιερά Προσκυνήματα, οι Άγιοι Τόποι, Αγιοταφίτικη Αδελφότης, Εκπαιδευτικά κέντρα*. Στις κεντρικές ιστοσελίδες υπερσύνδεσμοι οδηγούν σε ιστοσελίδες με αναλυτικότερες πληροφορίες για τα θέματα που παρουσιάζονται

Οι δυνατότητες του διαδικτύου στους επίσημους ιστότοπους της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας αποσκοπούν στην ενημέρωση των επισκεπτών. Στο διαδίκτυο συναντάς σελίδες που είναι αφιερωμένες στις εκκλησιαστικές ειδήσεις όπως η <https://www.orthodoxianewsagency.gr/> αλλά και σημαντικούς ορθόδοξους τόπους

όπως το Άγιο Όρος <https://www.athoszone.com/> . Τα χαρακτηριστικά τους παραπέμπουν στην πληροφόρηση που προσέφεραν τα έντυπα και τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα που επικρατούσαν στην προ διαδικτύου περίοδο. Με παρόμοια χαρακτηριστικά εμφανίζονται οι περισσότερες ιστοσελίδες που αναφέρονται σε θρησκευτικά Ορθόδοξα θέματα.

Το χαρακτηριστικό που επικρατεί στην αρχική σελίδα των επίσημων ιστοσελίδων της Ορθόδοξου Εκκλησίας είναι η ισορροπία. Ο σχεδιασμός της ιστοσελίδας του Πατριαρχείου βασίζεται στην ισορροπημένη παρουσίαση του περιεχομένου στον επισκέπτη. Στην κορυφή η Εκκλησία της Αγίας Σοφίας που είναι και το κέντρο της Ορθόδοξου Ανατολικής Εκκλησίας και στην συνέχεια εμφανίζονται τα θέματα σε μικρότερη κλίμακα που αναφέρονται στον Πατριάρχη, στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, Επαρχίες του Θρόνου, κ.λ.π.. Με παρόμοια χαρακτηριστικά εμφανίζεται και η ιστοσελίδα της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος που η αρχική εικόνα που προβάλλεται στον επισκέπτη περιέχει στο κέντρο το σήμα της Εκκλησίας και το λογότυπο της ιστοσελίδας και περιμετρικά σε μικρά εικονίδια το περιεχόμενό της, την Ιερά Σύνοδο, τον Αρχιεπίσκοπο, τις Μητροπόλεις κ.λ.π. Στο ίδιο μοτίβο κινείται και η αρχική ιστοσελίδα του Πατριαρχείου Ιερουσαλήμ που ο επισκέπτης ως πρώτη εικόνα λαμβάνει μια γενική άποψη της Εκκλησίας του Πανάγιου Τάφου και με μικρότερα εικονίδια την προβολή του περιεχομένου της ιστοσελίδας το Πατριαρχείο, Πανάγιος Τάφος, Ιερά Προσκυνήματα, κ.α.¹¹³

Κοινό χαρακτηριστικό των επίσημων ιστοσελίδων που αναφερθήκαμε είναι η προβολή της Εκκλησίας έναντι του προσώπου που την διοικεί. Ο Πατριάρχης ή ο Αρχιεπίσκοπος δεν προβάλλονται σε εξέχουσα θέση στην πρώτη επαφή τού επισκέπτη με την ιστοσελίδα της Εκκλησίας. Η Εκκλησιολογία που αναπτύχθηκε στην Ορθόδοξη Εκκλησία με βάση την προσωποκρατία που επικράτησε στην ελληνόγλωσση θεολογία παρουσιάζει την συνοδικότητα ως το κυρίαρχο στοιχείο της ορθοδοξίας(κεφ. 7.2 Εκκλησιολογία Ανατολικής Εκκλησίας). Η στοίχιση της ιστοσελίδας η εικόνα που προβάλλει ευρίσκονται σε συμφωνία με το συλλογικό πνεύμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας

Για την δύναμη της εικόνας έχουν γίνει ιδιαίτερες αναφορές από τους μελετητές. Ο Gelhard σε ένα από τα διάσημα βιβλία του « *the human senses*» που είναι αφιερωμένο στις ανθρώπινες αισθήσεις γράφει «*ανάμεσα σε όλες τις αισθήσεις καμία δεν είναι πιο πλούσια και δεν παρέχει περισσότερες πληροφορίες από τα μάτια*», ο Bionca αναφέρει

¹¹³ Η τελευταία προσπέλαση στις αναφερόμενες ιστοσελίδες πραγματοποιήθηκε στις 2/4/2022.

«κατά μεγάλο μέρος το μυαλό μας λειτουργεί ως ο διεκπεραιωτής των πληροφοριών που προέρχονται από τα μάτια», σύμφωνα με τον Baker η εικόνα επιδρά υποσυνείδητα στον άνθρωπο.¹¹⁴ Η απουσία του κυρίαρχου προσώπου στην αρχική ιστοσελίδα εκπέμπει στην συλλογικότητα και στην συνοδικότητα που επικρατεί στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Και στο περιεχόμενο των σελίδων δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο συνοδικό πνεύμα της ορθοδοξίας με την παρουσία των Πατριαρχείων ή των Αρχιεπισκοπών που απαρτίζουν τα μέλη των Συνόδων που λαμβάνονται αποφάσεις για την πορεία του συνόλου της Εκκλησίας.

Η αναζήτηση στον ιστό για την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία θα οδηγήσει στην ιστοσελίδα του Βατικανού. Στην επίσημη σελίδα του Βατικανού προβάλλεται ο Πάπας ως πρώτος μεταξύ του συνόλου των Χριστιανών αλλά και οι θέσεις της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας [.https://www.vatican.va/content/vatican/en.html](https://www.vatican.va/content/vatican/en.html).

Εικόνα 2

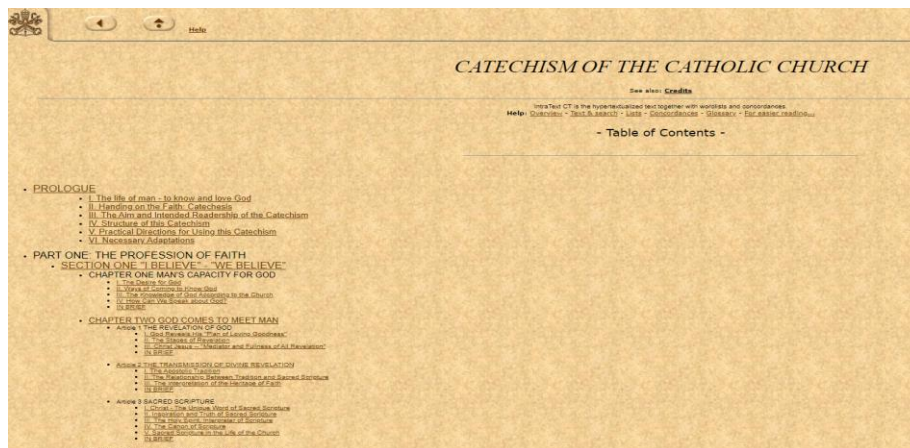
Στην κορυφή της κεντρικής σελίδας εμφανίζεται ο θυρεός του Βατικανού η φράση Αγία Έδρα (*THE HOLY SEE*) και η φωτογραφία του Πάπα ντυμένο στα λευκά χαμογελαστό και λευκό φως να τον περιβάλλει ως ουράνιο πρόσωπο. Στην συνέχεια εμφανίζονται με μικρότερο μέγεθος τα νέα, ημερολόγιο, φωτογραφίες, βίντεο, θέματα που σχετίζονται με τον θεσμό του Ποντίφικα και κατάλογος προηγούμενων Παπών. Στα θέματα που παρουσιάζονται στην πρώτη σελίδα υπερσύνδεσμοι οδηγούν σε άλλες ιστοσελίδες που ευρίσκεται η ανάπτυξη τους. Σε αντίθεση με τις κεντρικές ιστοσελίδες των Ορθοδόξων Εκκλησιών στην ιστοσελίδα του Βατικανού το κεντρικό θέμα είναι ο Πάπας. Η εικόνα του είναι σε θέση που κεντρίζει αμέσως το ενδιαφέρον του επισκέπτη

¹¹⁴ Eva Halabi (Σάρα Μοναχή), ο.αν., σσ. 101-102.

αλλά και τα θέματα που παρουσιάζονται στρέφονται γύρω από το πρόσωπό του την εξουσία του, την αποστολική διαδοχή του και το διοικητικό καθεστώς της Εκκλησίας.

Η διάταξη αυτή παραπέμπει στην ουσιοκρατία που επικράτησε στην λατινόφωνη θεολογία. Στην λατινόφωνη θεολογία η θεία Ουσία προηγείται των Προσώπων της Αγίας Τριάδος. Ο Θεός είναι Ουσία που περιέχει όλα τα χαρακτηριστικά της θεότητας και προσωποποιείται ως ένα από πρόσωπα της Αγίας Τριάδας (Κεφ.2.3). Με την υπεροχή της Ουσίας έναντι των Προσώπων το Άγιο Πνεύμα υποτάσσεται στον Υιό και ως αποτέλεσμα παρατηρείται η καθιέρωση του Χριστομονισμού. Η Εκκλησιολογία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του Χριστομονισμού εμφανίζει τον Πάπα ως απόλυτο μονάρχη εκπρόσωπο του θεού στον κόσμο (Κεφ. 2.5). Η εικόνα που λαμβάνει ο επισκέπτης της ιστοσελίδας του Βατικανού συνηγορεί την θέση που κατέχει ο Πάπας στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Ο Πάπας και το περιβάλλον του καταλαμβάνουν το σύνολο της πληροφορίας που δέχεται ο επισκέπτης.

Η ρωμαϊκή νοοτροπία που κληρονόμησε η λατινόφωνη θεολογία παρουσιάζεται και στις ιστοσελίδες του Βατικανού.(Κεφ 2.2, 2.6)

Εικόνα 3

Ο ενδιαφερόμενος στην επίσκεψη της ιστοσελίδας που αναφέρεται στην κατήχηση της Καθολικής Εκκλησίας θα βρεθεί ενώπιον ενός μεγάλου καταλόγου με επιμέρους θέματα που θυμίζει κατάλογο νόμων ή κάτι παρόμοιο. Ο επισκέπτης αντιλαμβάνεται τον δρόμο προς την σωτηρία ως ανταμοιβή με την εφαρμογή πλήθος κανόνων και πράξεων που αναπτύσσονται στην ιστοσελίδα. Οι επίσημες ιστοσελίδες των Εκκλησιών που εξετάσαμε αναδεικνύουν τις διαφορές που έχουν παγιωθεί ανάμεσα στην Ανατολή και στην Δύση. Στην Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία με την μορφή των ιστοσελίδων προβάλλεται η συλλογικότητα και η συνοδικότητα που επικρατεί. Από την άλλη πλευρά η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία με την ιστοσελίδα της προβάλλει την

παντοδυναμία του Πάπα ως αντιπρόσωπος του Θεού στον κόσμο και ακολουθεί το δικανικό ρωμαϊκό πρότυπο στην επαφή με τους πιστούς.

6. Η στάση της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στον χώρο του διαδικτύου.

6.1. Η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία.

Η παρουσία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στο διαδίκτυο θα διερευνηθεί με βάση την στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος. Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος της 15 Ιανουαρίου του 2015 εξέδωσε Εγκύκλιο που αναφέρεται στην παρουσία των εκκλησιαστικών φορέων και των κληρικών και μοναχών στο διαδίκτυο. (Αριθμ. Πρωτ. 187)¹¹⁵. Σύμφωνα με την Εγκύκλιο για την δημιουργία της ιστοσελίδας μια Ενορίας χρειάζεται η απόφαση του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου και η έγκριση από το Μητροπολιτικό Συμβούλιο. Το περιεχόμενο της σελίδας πρέπει να έχει ενημερωτικό χαρακτήρα, να παρουσιάζει το πρόγραμμα του Ιερού Ναού, ανακοινώσεις της Μητροπόλεως, και να παρέχει ενημέρωση για τις δράσεις της ενορίας. Στην ιστοσελίδα του Ναού μπορεί να παρουσιάζονται ιστορικά στοιχεία αλλά και να πραγματοποιείται αναδημοσίευση δόκιμων θεολογικών κειμένων για τους αναγνώστες που ενδιαφέρονται για την ορθόδοξη χριστιανική γραμματεία.

Η προσπάθεια της ποιμαντικής από εκκλησιαστικούς φορείς μέσω του διαδικτύου καταδικάζεται στην Εγκύκλιο. Η εικονική επαφή που πραγματώνεται στο πλαίσιο του διαδικτύου δεν δύναται να αντικαταστήσει την ζώσα βιωματική επαφή των πιστών μεταξύ τους αλλά και με τον Εφημέριο. Η Ενορία καθ' όλη την πορεία της Εκκλησίας είναι το ενεργό κύτταρο της εκκλησιαστικής ζωής. Η στάση της Ιεραρχίας της Εκκλησίας πηγάζει από την ελληνόφωνη θεολογική σκέψη. Ο Χριστός είναι η κεφαλή του Σώματος της Εκκλησίας και οι πιστοί τα μέλη. Ο άνθρωπος μόνο με την βοήθεια του Κυρίου μπορεί να υπερβεί την αμαρτία και να κατευθυνθεί προς την σωτηρία του. (Κεφ 3.7, 3.8) Η μετοχή στον εκκλησιαστικό βίο στα μυστήρια της Εκκλησίας παρέχουν την δυνατότητα στον άνθρωπο να υπερβεί την φθορά που προήλθε από την Πτώση και να οδηγηθεί στην Σωτηρία. Οι Ιεραρχία της Εκκλησίας στην Εγκύκλιο τονίζει την προϋπόθεση της συμμετοχής του πιστού στην λειτουργική ζωή και αναφέρει ότι το διαδίκτυο δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να αντικαταστήσει την συμμετοχή στην Εκκλησία

¹¹⁵ Εγκύκλιοι της Ιεράς Συνόδου, «Λειτουργία ιστοσελίδων εκ μέρους εκκλησιαστικών φορέων και εκ μέρους κληρικών και μοναχών», <https://bit.ly/3dnuiMv> (τ.π., 02/03/2022).

καθώς και οι ενέργειες που λαμβάνουν χώρα σε αυτό δεν μπορούν να ληφθούν ως κάποιιο είδος εκδήλωσης πίστεως .

6.2 Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία.

Στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία το διαδίκτυο παρουσιάζεται ως ένας ακόμα χώρος που ο πιστός μπορεί να εκδηλώσει την πίστη του στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής ζωής. Η στάση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στηρίζεται στην λατινόφωνη θεολογία και στις θέσεις που αναπτύχθηκαν γύρω από την Εκκλησία και την Σωτηρία του ανθρώπου. Η Σωτηρία δεν αποκτάται με την στάση ζωής αλλά παρέχεται με την ηθική συμμόρφωση του ατόμου και την υπακοή ακολουθώντας κανόνες που θεσπίζονται από τον εκπρόσωπο του Ιησού στον κόσμο τον Πάπα.(κεφ2.2) Δεν είναι απαραίτητη η παρουσία του πιστού για να εκδηλώσει την πίστη του ή να λάβει την κατήχησή του. Στην επίσημη ιστοσελίδα του Βατικανού ευρίσκεται ολόκληρος κατάλογος με θέματα, προσευχές , οδηγίες , που στοχεύουν στη κατήχηση του πιστού (κεφ5,).

Στο πλαίσιο της θεώρησης του διαδικτύου ως περιβάλλον που μπορεί το άτομο να προβεί σε εκδηλώσεις πίστεως η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία προχώρησε στην καθιέρωση του Αγίου προστάτη του διαδικτύου. Ο νέος που ανακηρύχθηκε ως άγιος προστάτης του διαδικτύου ονομάζεται Carlo Acutis και γεννήθηκε στο Λονδίνο το 1991. Απεβίωσε την δωδεκάτη Οκτωβρίου του 2006 στην Μόντσα της Ιταλίας. Η δράση του πραγματώνεται κυρίως στο διαδίκτυο με την δημιουργία μίας διαδικτυακής έκθεσης με τα θαύματα που σχετίζονται με την Καθολική Εκκλησία. Η μαρτυρία της πίστης του στο διαδίκτυο αλλά και στον βίο του θεωρήθηκαν από την Καθολική Εκκλησία ως επαρκεί στοιχεία για να τον οδηγήσουν στην αγιοκατάταξη. Μετά τον θάνατό του το 2013 του αποδίδεται το θαύμα της ανάρρωσης ενός νέου στην Βραζιλία που έπασχε από ανίατη ασθένεια.¹¹⁶

Η διαδικασία για την διακήρυξη της αγιότητας ενός προσώπου από τους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού εκκινεί από το πλήρωμα της τοπικής Εκκλησίας που μαρτυρεί την φήμη της αγιότητας (fama sanctitatis) ενός μέλους της. Η πρακτική που παγιώθηκε στο πέρασμα των αιώνων και ακολουθείτε μέχρι και σήμερα από την Ορθόδοξη Εκκλησία περιλαμβάνει τη συγκρότηση φακέλου από τον τοπικό επίσκοπο. Ο φάκελος περιέχει ιστορικά στοιχεία, τον ενάρετο βίο, και τα υπόλοιπα στοιχεία που εκφράζουν και τεκμηριώνουν την καταξίωσή του στην αγιολογική συνείδηση της

¹¹⁶ Καθολική Επισκοπή Σύρου, <https://bit.ly/3QljInH>. (τ.π., 10/3/2022).

τοπικής κοινωνίας. Η τελική απόφαση λαμβάνεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο που προβαίνει στην απόρριψη είτε στην ανακήρυξη της αγιότητας του προσώπου. Από την δεύτερη χιλιετία η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία προχώρησε στις παπικές αγιοποιήσεις που η αναγνώριση του αγίου πραγματοποιείται σε ένα αυστηρό θεσμικό πλαίσιο¹¹⁷. Το πνευματικό γεγονός που συνδέεται με την αγιοσύνη δίνει την θέση του στην αξιομισθία και στο δικανικό περιβάλλον που αναπτύχθηκε με την λατινόφωνη θεολογία κεφ.(κεφ. 2.2)

Στην ανάδειξη του Carlo Acutis σε όσιο που είναι το απαραίτητο βήμα για την αγιοκρίση στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία παρουσιάζεται μία ιδιομορφία. Το μεγαλύτερο τμήμα της δραστηριότητας του νέου πραγματώθηκε στο διαδίκτυο έξω από τα όρια του τόπου και του χρόνου. Η αναγνώριση των πράξεων του Carlo Acutis οδηγούν και στην επίσημη παραδοχή του διαδικτύου ως τόπου που μπορεί να εκδηλωθούν πράξεις πίστεως. Ο πλήρης άνθρωπος που αποτελείται από σώμα και πνεύμα δίνει την θέση του στην αντανάκλαση του ανθρώπου στο διαδίκτυο. Στην λατινόφωνη θεολογία η Θεία Χάρη δεν είναι χαρακτηριστικό του ανθρώπου από την δημιουργία του. Η ηθική βελτίωση δεν συνδέεται με τον όλον άνθρωπο αλλά με τις πράξεις του. Ο δικαιοκλής χαρακτήρας της Δυτικής θεολογίας προσανατολίζεται στην πράξη και όχι στο άτομο που τελεί την πράξη. Οι πράξεις στο διαδίκτυο που πραγματοποιούνται σε έναν εικονικό κόσμο από εικονικούς χαρακτήρες μπορεί να θεωρηθούν εκδηλώσεις πίστεως, να συμβάλουν στην ηθική βελτίωση και να οδηγήσουν στην Σωτηρία του ατόμου (κεφ. 3.7).

¹¹⁷ Παναγιώτης Υφαντής, «Αναγνώριση Αγίων και Αγιοκατάταξη στην Ορθόδοξη Εκκλησία», <https://bit.ly/3BORj4Z>, σσ. 2,4-5,(τ.π. 5/3/2022).

7. Η παρουσία στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media) του Πατριαρχείου και του Βατικανού.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης παρουσιάζονται ως τα σημαντικότερα εργαλεία για την σύνδεση και επικοινωνία των ατόμων στο διαδίκτυο. Οι παρουσίες του Πατριάρχη, του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του Πάπα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι ενδεικτικές για την αμφίδρομη σχέση χρηστών και Εκκλησιών στον τομέα της κοινωνικής δικτύωσης. Από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ξεχωρίζουν από το μέγεθος του αριθμού των χρηστών τους το Facebook το Twitter και το Instagram .

7.1 Οικουμενικό Πατριαρχείο- Πατριάρχης Βαρθολομαίος.

Κοινό χαρακτηριστικό των μέσων κοινωνικής δικτύωσης είναι η παρουσίαση της ανταπόκρισης που έχει ο χρήστης της ιστοσελίδας με τα άλλα μέλη του δικτύου. Στους λογαριασμούς στο Facebook του Πατριάρχη <https://www.facebook.com/groups/Vartholomeos/about> (τ.π. 12/3/2022) και του Πατριαρχείου <https://el-gr.facebook.com/ecumenicalpatriarchate> (τ.π. 12/3/2022) και στο Twitter του Πατριάρχη <https://twitter.com/ecupatriarch?lang=el> (τ.π. 12/3/2022) οι λογαριασμοί του Πατριάρχη δεν ξεπερνούν τις τριάντα χιλιάδες (30.000) και του Πατριαρχείου τις ενενήντα χιλιάδες (90.000) ακόλουθους. Οι λογαριασμοί έχουν ενημερωτικό χαρακτήρα, παρουσιάζονται μηνύματα του Πατριάρχη, θέματα που απασχολούν την Ορθοδοξία, βίντεο με ομιλίες και εκδηλώσεις που σχετίζονται με την Ορθοδοξία, τον Οικουμενικό Πατριάρχη και το Πατριαρχείο.

Η ανταπόκριση που έχουν οι πιστοί χριστιανοί στους λογαριασμούς του Πατριάρχη και του Πατριαρχείου στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ευρίσκεται σε χαμηλά ποσοστά καθώς ένα δημοφιλές δημόσιο πρόσωπο έχει εκατοντάδες χιλιάδες ακόλουθους στα αντίστοιχα δίκτυα. Ως παράδειγμα ο λογαριασμός του πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη <https://www.facebook.com/kyriakosmitsotakis> (τ.π. 11/3/2022). έχει τριακόσιες εβδομήντα χιλιάδες ακόλουθους (370.000). Η μικρή συμμετοχή των Ορθοδόξων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης θρησκευτικού περιεχομένου ερμηνεύεται με την εμπειρική εικόνα που έχει ο ορθόδοξος πιστός για το σωτηριολογικό έργο της Εκκλησίας. Η συμμετοχή του ανθρώπου στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας η εξομολόγηση από τον ιερέα η συμμετοχή στα Μυστήρια είναι βιωματικές εικόνες του Ορθόδοξου πιστού στην πορεία προς την συγχώρεση και την Σωτηρία. Τα μέσα κοινωνικής

δικτύωσης θρησκευτικού περιεχομένου δεν προσελκύουν το ενδιαφέρον του μέσου πιστού καθώς το περιεχόμενό τους είναι πληροφοριακό. Η σχέση του μεγαλύτερου μέρους των Ορθοδόξων Χριστιανών με την Εκκλησία την διδασκαλία της και το σωτηριολογικό της έργο ευρίσκεται στα όρια της ενορίας και της Επισκοπής.

7.2 Βατικανό - Πάπας Φραγκίσκος.

Η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από τον Πάπα Φραγκίσκο και το Βατικανό δεν επικεντρώνεται μόνο στην ενημέρωση αλλά προχωρά και στην αμφίπλευρη επαφή με τους χρήστες του διαδικτύου. Τα δίκτυα που παρέχουν την δυνατότητα ελεγχόμενης επαφής και ευρίσκονται στην προτίμηση του Ποντίφικα και του Βατικανού είναι το Twitter και το Instagram. Η απόφαση του Ποντίφικα να μην προχωρήσει στην δημιουργία προσωπικού ανοικτού λογαριασμού στο Facebook σύμφωνα με τον υπεύθυνο για θέματα επικοινωνίας Claudio Maria Celli σχετίζεται με την αδυναμία του ελέγχου των κακοπροαίρετων και υβριστικών σχολίων στο εν λόγω δίκτυο¹¹⁸. Η δημοτικότητα του Πάπα Φραγκίσκου στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης Twitter και Instagram είναι εντυπωσιακή. Στον λογαριασμό του Ποντίφικα στο Instagram εμφανίζονται περίπου εννέα εκατομμύρια ακόλουθοι <https://www.instagram.com/franciscus/> (τ.π. 9/3/ 2022) και στο Twitter οι ακόλουθοι πλησιάζουν τα δεκαεννέα εκατομμύρια https://twitter.com/pontifex_es (τ.π. 9/3/2022).

Η απήχηση που έχει ο Πάπας στα κοινωνικά δίκτυα σχετίζεται με την τρόπο που διαχειρίζεται το Βατικανό και ο Ποντίφικας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το έργο που επιτελείται από την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν αποσκοπεί αποκλειστικά στην ενημέρωση του πληρώματος της Εκκλησίας. Στο πλαίσιο της επίσκεψης του Πάπα Φραγκίσκου στην Βραζιλία δόθηκε η δυνατότητα στους χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης που ακολουθούν τους λογαριασμούς του Πάπα να λάβουν συγχώρεση αμαρτιών (κεφ 1.6).

Η δράση του Ποντίφικα αλλά και η αποδοχή του κόσμου συνδέεται με την θεολογική διδασκαλία που αναπτύχθηκε στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Στο πλαίσιο της ουσιοκρατίας που αναπτύχθηκε από την λατινόφωνη θεολογία (κεφ 2.2, 2.3) το πλήρωμα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας αντιλαμβάνεται τον Πάπα ως αντιπρόσωπο του Θεού στον κόσμο. Η διδασκαλία που λαμβάνει ο πιστός από μικρό παιδί στους κόλπους της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας βασίζεται στην τιμωρία είτε την ανταμοιβή

¹¹⁸ News.gr, <https://bit.ly/3Qx3kAH> (τ.π 4/3/2022).

ανάλογα με τις πράξεις του. Η εκκλησιαστική συνείδηση του πιστού Καθολικού συνδέεται με την αξιομισθία και τα συγχωροχάρτια(κεφ 2.6, 2.7). Στο πλαίσιο της λατινόφωνης θεολογίας και της διδασκαλίας της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας το σωτηριολογικό έργο του Πάπα μπορεί να επεκταθεί από τον πραγματικό κόσμο στον κόσμο του διαδικτύου¹¹⁹. Η συγχώρεση που μπορεί να λάβει ο χρήστης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης με την ενεργό συμμετοχή του στους λογαριασμούς του Ποντίφικα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης βρήκε ανταπόκριση η οποία αποτυπώνεται στο πλήθος των ακολούθων.

¹¹⁹ Ο Πάπας Φραγκίσκος έχει αποκαλέσει το διαδίκτυο ως «δώρο Θεού» <https://bit.ly/3Qx3kAH> (τ.π., (4/3/2022)).

8. Η Ιεραρχία της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Ελλάδος για τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media).

Το θέμα της παρουσίας των εκκλησιαστικών φορέων, των ιερέων και των μοναχών στο διαδίκτυο απασχόλησε της Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος. Η Ιεραρχία εξέδωσε εγκύκλιο που παρουσιάζει τους κανόνες που πρέπει να εφαρμόζονται εκ μέρους των προσώπων της Εκκλησίας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης¹²⁰. Στην εγκύκλιο αναφέρονται τα δικαιώματα του κάθε πολίτη που απορρέουν από το Σύνταγμα και σχετίζονται με την ελευθερία του λόγου. Σημειώνεται όμως ότι η επιλογή της προσελεύσεως του ατόμου στον Ιερό Κλήρο και στον Μοναχισμό δεν οδηγεί στην εκτέλεση των υποχρεώσεων που πηγάζουν από την επιλογή του είτε την ειδική κυριαρχική του σχέση με τον Επίσκοπο αλλά πρωτίστως με την εκ βάθρων ανακαινίσεως της ζωής του. Στην εγκύκλιο σημειώνεται η απαγόρευση της συμμετοχής στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με τρόπους που δεν συνάδουν με το πνεύμα του Ιερού Κλήρου και του Μοναχισμού αντίστοιχα.¹²¹

Στην Εγκύκλιο της Ιεραρχίας σημειώνεται ότι οι απόψεις των κληρικών και των μοναχών παντός βαθμού πρέπει να συνάδουν με τις ιδιότητες που πηγάζουν από την θέση τους στο πλήρωμα της Εκκλησίας. Ο σεβασμός που εμπνέει το ιερατικό και το μοναχικό σχήμα δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιείται για την ανάπτυξη διχαστικού λόγου, πολιτικών θέσεων που οδηγούν σε διχασμό, προσωπικής εμπάθειας, και γενικά για επιδιώξεις που ανήκουν στην ανθρώπινη παθολογία και δεν εντάσσονται στο σωτηριολογικό έργο της Εκκλησίας. Ο δημόσιος λόγος που αναπαράγει τα χαρακτηριστικά που συνάδουν στην ανθρώπινη παθολογία δεν έχει σχέση με την Εκκλησία και παρουσιάζεται από την Ιερά Σύνοδο ως «αίρεση» δηλαδή εκτροπή του κληρικού είτε του μοναχού από την αποστολή στην οποία προσήλθε με την θέλησή του. Η Ιερά Σύνοδος στο τέλος της Εγκυκλίου επισημαίνει την ποιμαντική ευθύνη του εκάστοτε Επισκόπου για την επίβλεψη του κλήρου και των μοναχών στην τήρηση των όρων της Εγκυκλίου. Δίνει την έγκρισή της στην λήψη κατάλληλων μέτρων για την αποφυγή και παύση ενεργειών που δεν συνάδουν με το πνεύμα και τον σκοπό της Εκκλησίας.

¹²⁰ Εγκύκλιοι της Ιεράς Συνόδου, «Λειτουργία ιστοσελίδων εκ μέρους εκκλησιαστικών φορέων και εκ μέρους κληρικών και μοναχών», <https://bit.ly/3dnuuMv>. (τ.π., 02/03/2022).

¹²¹ Στο ίδιο.

9. Συμπεράσματα.

Το διαδίκτυο έχει εισχωρήσει σημαντικά στην ζωή του σύγχρονου ανθρώπου. Η εποχή της πληροφορίας όπως χαρακτηρίζεται η εποχή μας δημιούργησε νέες συνθήκες και προοπτικές στο κοινωνικό, πολιτικό, πολιτιστικό, θρησκευτικό περιβάλλον του ανθρώπου. Η θρησκευτικότητα του ατόμου βρίσκει νέες συνθήκες έκφρασης στο χώρο του διαδικτύου. Ειδικότερα νέες θρησκείες που δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν στον κυβερνοχώρο δίνουν την δυνατότητα στους πιστούς που τις ακολουθούν να χρησιμοποιούν εξ ολοκλήρου το διαδίκτυο ως χώρο εκπλήρωσης των θρησκευτικών καθηκόντων. Η εξέλιξις που προκάλεσε η όλο και μεγαλύτερη ανάπτυξη του διαδικτύου επηρέασαν την στάση της Ανατολικής Ορθόδοξης και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.

Οι διαδρομές που ακολουθούν οι δύο Εκκλησίες παρουσιάζουν διαφορές που οι ρίζες τους βρίσκονται στην βάση της θεολογικής διδασκαλίας της κάθε Εκκλησίας. Η διαφορετική ιστορική διαδρομή το Σχίσμα και η ανάπτυξη διαφορετικής θεολογικής κατανόησης της Αγίας Τριάδας είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη διαφορετικών διδασκαλιών για την στάση και σωτηρία του ανθρώπου και του σύμπαντος κόσμου που είναι ο σκοπός της Εκκλησίας.

Η υπεροχή των Προσώπων έναντι της Ουσίας στο πλαίσιο της κατανόησης του Θεού που αναπτύχθηκε στην ελληνόφωνη θεολογία οδήγησε στον Συνοδικό θεσμό που επικράτησε στους κόλπους της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Η συνοδικότητα που διακατέχει την Ορθόδοξη Εκκλησία παρουσιάζεται και στις ιστοσελίδες του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η απουσία της προσπάθειας κατηχήσεως αλλά και διαλόγου στις ιστοσελίδες των Ορθοδόξων Εκκλησιών παραπέμπει στην σημασία της μετοχής του όλου ανθρώπου στα εκκλησιαστικά δρώμενα και στα μυστήρια της Εκκλησίας που οδηγούν στην Σωτηρία του ανθρώπου. Τα θεσμικά όργανα που ήταν υπεύθυνα για την κατασκευή των ιστοσελίδων φρόντισαν η εικόνα που λαμβάνει ο επισκέπτης της ιστοσελίδας να παραπέμπει στην συνοδικότητα που επικρατεί στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Η διαμόρφωση και το περιεχόμενο των επί μέρους θεμάτων που αναπτύσσονται στην ιστοσελίδα της Ορθοδόξου Εκκλησίας προσανατολίζουν τον πιστό στην μετοχή στα εκκλησιαστικά δρώμενα.

Από την άλλη πλευρά η ουσιοκρατία που αναπτύχθηκε από την λατινόφωνη θεολογία στους κόλπους της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας οδήγησε στην ανάδειξη του Πάπα

ως εκπροσώπου του Χριστού στην οικουμένη και ως Πρώτο και Μονάρχη του πληρώματος της Εκκλησίας. Το συναίσθημα της θείας προέλευσης του παπικού Πρωτείου αποτυπώνεται στην ιστοσελίδα του Βατικανού. Η περιήγηση στα θέματα της ιστοσελίδας του Βατικανού παραπέμπουν στο δικαιοῦ πρότυπο που επικράτησε στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ως κατάλοιπο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Πλήθος κανόνων και εντολών συνθέτουν το κείμενο που αναπτύσσεται στην ιστοσελίδα του Βατικανού και αποσκοπεί στην κατήγηση των πιστών στο πλαίσιο της ενάρετης βιωτής. Τα θεσμικά ὄργανα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας φρόντισαν ἔτσι ὥστε ἡ εμπειρία που λαμβάνει ὁ επισκέπτης τῆς ιστοσελίδας τοῦ Βατικανού να παραπέμπει στην θεία προέλευση τῆς ἐξουσίας τοῦ Πάπα και στην σημασία που ἔχει ὁ Πάπας στην ἐνότητα και πρόοδο τῆς Εκκλησίας. Ἡ ἐντύπωση που αποτυπώνεται στον πιστό κατά τὴν περιήγησή του στην ιστοσελίδα τοῦ Βατικανού παραπέμπει στην ρωμαϊκή νοοτροπία που επικρατεῖ στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία.

Με τὴν ἐρευνά μας μπορέσαμε να δώσουμε ἀπαντήσεις στο πρῶτο ἐρώτημα που μας ἀπασχόλησε και ἔχει θέμα τὴν παρουσίαση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς και τῆς Ὀρθοδόξου Εκκλησίας στον διαδίκτυο. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν διδασκαλιῶν τῶν δύο Εκκλησιῶν και ἡ μελέτη τῶν ιστοσελίδων τοῦ Βατικανού, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου και τῆς Ὀρθοδόξου Εκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μας οδήγησαν σε συμπεράσματα που ἀπαντοῦν στο ἐρώτημα που θέσαμε. Στις ιστοσελίδες που μελετήσαμε ἡ ἐμφάνιση συνάδει με τὴν διδασκαλία τῶν Εκκλησιῶν που ἐξετάζουμε. Ὁ εἰκόνα και ἡ ἐντύπωση που λαμβάνει ὁ επισκέπτης τῆς ιστοσελίδας τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς και τῆς Ὀρθοδόξου Εκκλησίας συναινούν με τὶς διδασκαλίες τῶν Εκκλησιῶν που διαμορφώθηκαν ἀπὸ τὴν λατινόφωνη και ἐλληνόφωνη θεολογία ἀντίστοιχα.

Ἡ παρουσία στον κυβερνοχώρο τῶν δύο Εκκλησιῶν καθίσταται διαφορετικὴ καθὼς ἡ Ὀρθόδοξη Ἀνατολικὴ Εκκλησία χρησιμοποιεῖ τὸ διαδίκτυο για ἐνημερωτικὸ χαρακτήρα και ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ ὡς ὄχημα για τὴν ἠθικὴ βελτίωση τοῦ ἀνθρώπου και χώρο για πράξεις πίστεως. Μια πιο προσεκτικὴ ματιὰ φανερώνει μια διαχρονικὴ συνέχιση τῶν θέσεων που διαμόρφωσε ἡ λατινόφωνη και ἐλληνόφωνη θεολογικὴ σκέψη στην διδασκαλία τῶν Εκκλησιῶν. Στὴν Ὀρθόδοξη Ἀνατολικὴ Εκκλησία με τὴν μετοχὴ στην ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ και στα Μυστήρια τῆς Εκκλησίας με τὴν συνεργεία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος οδηγεῖται ὁ πιστός διαχρονικά στην Σωτηρία. Ἡ ἀπαραίτητη συμμετοχὴ τοῦ ὅλου ἀνθρώπου στην μυστηριακὴ βιωτὴ τῆς Ὀρθοδόξου Εκκλησίας ἐκφράζεται και στην Ἐγκύκλιο τῆς Εκκλησίας τῆς Ἑλλάδος που ἐξετάσαμε. Σύμφωνα με τὴν διδασκαλία τῆς Ὀρθοδόξου Εκκλησίας ὁ χώρος τοῦ διαδικτύου προσφέρεται

αποκλειστικά για την ενημέρωση των πιστών και οι εκδηλώσεις πίστεως στο διαδίκτυο δεν δύναται να έχουν σωτηριολογικό χαρακτήρα.

Η στάση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας εμφανίζεται εκ διαμέτρου αντίθετη με τις θέσεις της Ορθόδοξου Εκκλησίας στον τομέα των διαδικτυακών πράξεων και εκδηλώσεων πίστεως από τους πιστούς. Η απόφαση του Ποντίφικα για την άφεση αμαρτιών των πιστών που δραστηριοποιούνται στο διαδίκτυο και η αγιοκατάταξη του Carlo Acutis ως προστάτη του διαδικτύου αναδεικνύουν τον κυβερνοχώρο ως τόπο που ο πιστός δύναται να εκδηλώσει την πίστη του και με τις ενέργειές του να οδηγηθεί στην σωτηρία. Οι αποφάσεις του Πάπα συνάδουν με την διδασκαλία που αναπτύχθηκε από την λατινόφωνη θεολογία στους κόλπους της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Η απουσία του Αγίου Πνεύματος από την σωτηριολογία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, η διδασκαλία της περίσσιας αξιομισθίας, της ηθικής δικαίωσης και υποταγής στις αποφάσεις του Πάπα, παραχωρούν στον Ποντίφικα το δικαίωμα να δέχεται ως σωτηριολογικές τις διαδικτυακές εκδηλώσεις πίστεως.

Το δεύτερο ερώτημα που τέθηκε στην ανά χείρας εργασία και αφορά την στάση της Ρωμαιοκαθολικής και Ορθόδοξου Εκκλησίας απέναντι στις εκδηλώσεις πίστεως στο διαδίκτυο. Η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν δέχεται τον χώρο του διαδικτύου και τις πράξεις που πραγματοποιούνται στο περιβάλλον του ως πράξεις πίστεως που μπορούν να οδηγήσουν τον πιστό στην συγχώρεση των αμαρτιών του και στην Σωτηρία του. Η άποψη της Ορθόδοξου Εκκλησίας έρχεται σε πλήρη συμφωνία με την διδασκαλία της κατά την οποία η συμμετοχή του όλου ανθρώπου και όχι κάποιου προσωπείου στην Εκκλησία και στην μυστηριακή βιωτή μπορεί να οδηγήσει στην Σωτηρία.

Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία θεωρεί τον κυβερνοχώρο ως τόπο που μπορεί να προβεί ο πιστός σε πράξεις και εκδηλώσεις πίστεως. Η άποψη της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας συναινεί με την διδασκαλία της που αναπτύσσεται σε νομικά πλαίσια με στόχο την ηθική δικαίωση. Η ηθική δικαίωση αποκτάται με πράξεις και όχι με την μετοχή στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Ο Θεσμός του συχωροχαρτιού που επικρατεί στην Δυτική Εκκλησία επεκτείνεται από τον φυσικό χώρο στον χώρο του διαδικτύου. Οι απαντήσεις στο δεύτερο ερώτημα που θέσαμε στην ανά χείρας εργασία αποκαλύπτονται από την στάση των Εκκλησιών. Η Ορθόδοξη Εκκλησία ακολουθεί την διδασκαλία της και δεν δέχεται τις εκδηλώσεις πίστεως στο διαδίκτυο. Απεναντίας η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δέχεται τις διαδικτυακές πράξεις και εκδηλώσεις πίστεως και στην άποψη αυτή συναινεί και η διδασκαλία της.

Η έρευνά μας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ανέδειξε σημαντικές αποκλείσεις στον τομέα της διαδικτυακής δημοτικότητας του Οικουμενικού Πατριαρχείου του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου έναντι του Πάπα Φραγκίσκου. Στα κοινωνικά δίκτυα που εξετάσαμε στην εργασία μας οι ακόλουθοι των λογαριασμών του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του Πατριάρχη Βαρθολομαίου κυμαίνονται σε επίπεδα δεκάδων χιλιάδων ακολούθων. Απεναντίας οι λογαριασμοί του Ποντίφικα εμφανίζουν εκατομμύρια ακόλουθους.

Η συγχώρεση των αμαρτιών μέσω του διαδικτύου έστρεψε πλήθος πιστών της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας προς τον Πάπα για να οδηγηθούν στην Σωτηρία τους. Η διδαχή που δέχονται οι πιστοί από την διδασκαλία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας υποστηρίζει την στάση τους καθώς ο Πάπας ως αντιπρόσωπος του Χριστού έχει την εξουσία συγχώρεσης αμαρτιών ακόμα και εντός του κυβερνοχώρου. Στο πλαίσιο της παντοδυναμίας του Πάπα στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ερμηνεύεται η παρουσία εκατομμυρίων ακολούθων και η διαδραστικότητα που παρατηρείται στους λογαριασμούς του.

Η διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας οδηγεί τον πιστό στην συμμετοχή στην Εκκλησία. Μόνο με την βοήθεια του Αγίου Πνεύματος δύναται ο πιστός να οδηγηθεί στην Σωτηρία και αυτό επιτυγχάνεται με την μετοχή στα μυστήρια της Εκκλησίας. Ο Ορθόδοξος πιστός μεγαλώνει βιώνοντας ότι η Σωτηρία μακριά από την Εκκλησία δεν δύναται να επιτευχθεί. Σύμφωνα με την διδασκαλία της η Ορθόδοξη Εκκλησία χρησιμοποιεί τοι διαδικτύο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποκλειστικά για την ενημέρωση των πιστών και την παρουσίαση των έργων και των διδαχών σημαντικών προσωπικοτήτων και Αγίων της Εκκλησίας. Ο πληροφοριακός χαρακτήρας απευθύνεται σε όλους τους πιστούς αλλά παρουσιάζεται να ενδιαφέρει μικρό σύνολο ανθρώπων που ασχολούνται με τα εκκλησιαστικά δρώμενα.

Η απάντηση στο τρίτο ερώτημα της ανά χειρας εργασίας ευρίσκεται στην διδαχή των πιστών των Εκκλησιών που εξετάζουμε. Ο πιστός της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας διδάσκεται ότι η ηθική δικαίωση είναι το κλειδί για την Σωτηρία και μπορεί να την αναζητήσει στον κυβερνοχώρο με την επαφή του με τον εκπρόσωπο του Χριστού τον Πάπα. Ο Ορθόδοξος πιστός βιώνει την Σωτηρία του μέσα στην Εκκλησία με την συμμετοχή του στα Μυστήρια. Η διδαχή που λαμβάνει από την διδασκαλία της Εκκλησίας τον οδηγεί στον εκκλησιασμό, στην εξομολόγηση, στην επαφή με την Εκκλησία της ενορίας του.

Το διαδίκτυο συνεχώς μεταβάλλεται και επηρεάζει όλο και περισσότερο την ζωή του ανθρώπου. Στην ανά χείρας εργασία θεωρούμε ότι πραγματευτήκαμε ένα ελάχιστο τμήμα του θέματος «Ρωμαιοκαθολική και Ορθόδοξη Εκκλησία στο διαδίκτυο». Ερωτήματα που προκύπτουν και χρήζουν απαντήσεις όπως η κριτική της στάσης των Εκκλησιών, τα περιθώριά συγκλήσεων των Εκκλησιών στον χώρο του διαδικτύου, ο εκκλησιασμός στο διαδίκτυο κ.α. πιστεύουμε θα απασχολήσουν τη επιστημονική κοινότητα. Ελπίζουμε η εργασία μας να βοηθήσει στην περαιτέρω μελέτη των Εκκλησιών στον διαδικτυακό χώρο.

Εικονογραφία.

Εικόνα 1: https://www.ecclesia.gr/main_next.html (τ.π 12/3/2022).

Εικόνα 2 : <https://www.vatican.va/content/vatican/en.html> (τ.π 12/3/2022).

Εικόνα3. <https://www.vatican.va/archive/ENG0015/INDEX.HTM> (τ.π. 12/3/2022).

Οι εικόνες αποκτήθηκαν με το εργαλείο αποκοπής εικόνας της μηχανής αναζήτησης στο διαδίκτυο Microsoft edge.

Βιβλιογραφία.

Αγόρας Κωνσταντίνος, «Περί Κόσμου Ανθρώπου και Ιστορίας», στο : Αγόρας Κ., Γιατζόγλου Στ. κ.α., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, εκδ. ΕΑΠ , Πάτρα 202, σσ. 75-156.

Αλίβιζος Σοφός, *Παιδαγωγικές Διαστάσεις των νέων Μέσων*, εκδ. «Γρηγόρη», Αθήνα 2009.

Αναστασίου Ιωάννης, *Εκκλησιαστική Ιστορία, ΙΑ΄ αιώνας μέχρι σήμερα*, τόμος 2ος, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, χ.χ.

Βασιλειάδη Πέτρος, *Μετανεωτερικότητα και Εκκλησία Η πρόκληση της Ορθοδοξίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2002.

Βλάχου Ιερόθεου, «Το συνοδικό και ιεραρχικό πολίτευμα ως χάρισμα», στο: *Θεολογία*, Τόμος 80, τεύχος 2^ο , 2009, σσ. 67-87.

Γάσπαρης Χαράλαμπος, «Ο Ελληνισμός υπό Ξένη Κυριαρχία» στο : Γάσπαρης Χαράλαμπος, Νικολούδης Νικός, ... κ.α. , *Ελληνική Ιστορία*, τομ. Β΄ Βυζάντιο και Ελληνισμός, εκδ. Ε.Α.Π., Πάτρα 1999, σσ, 137-218.

Γιαγκάζογλου Σταύρος, «Περί Εκκλησίας», στο: Αγόρας Κ., Γιαγκάζογλου Στ., π. Λουδοβίκος Ν., Φωτίου Στ., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας, Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας, Α΄*, Ε.Α.Π., Πάτρα 2002 σσ.159-221.

Γιαναράς Χρήστος , *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεότερη Ελλάδα*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992.

Γλαβίνας Απόστολος, *Ιστορία της Εκκλησίας*, τεύχος Α΄, εκδ. Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 1952.

Γουέαρ (Ware) Κάλλιστου, *Η Ορθόδοξη Θεολογία στον 21^ο Αιώνα*, εκδ. Ίνδικτος Αθήνα 2005.

Ευδοκίμωφ Παύλος , *Το Άγιο Πνεύμα στην Ορθόδοξη Παράδοση*, μτφ.απο γαλλικά Πλευράκη Στέλλα, εκδ. Εκδοτικό Ίδρυμα ο Ευαγγελιστής Μάρκος, Θεσσαλονίκη, 1999.

π. Ζηζιούλας Ιωάννης, *Η ενότης της Εκκλησίας εν τη Θεία Ευχαριστία, και τω επισκόπω, κατά τους τρεις πρώτους αιώνας*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1990² .

Θεοδώρου Ανδρέας, *Βασική και Δογματική Διδασκαλία Απαντήσεις σε Ερωτήματα Δογματικά*, εκδ. Αποστολική Διακονία 2006.

Κάλιλ Τζακ (Jack. G. Khalil), *Δικαίωση-Καταλλαγή -Τελική Κρίση στην προς Ρωμαίους Επιστολή* , *Συμβολή στην Παύλεια Σωτηριολογία*, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2004.

Κάλλιστος Γουέαρ (Ware) , *Ορθόδοξη Θεολογία στον 21ο αιώνα*, μτφ από τα Αγγλικά. Νίκος Ντόνος και Αναστασία Βασιλειάδου, εκδ., «Ίνδικτος», Αθήνα 2005.

Καμάνης, Γεώργιος, *Ορθοδοξία και ρωμαιοκαθολικισμός (Παπισμός)*, εκδ. Ιερά Μονή Οσίου Γρηγορίου Αγίου Όρους, Άγιο Όρος 2006.

Καραμούζης Πολύκαρπος, *Η αναπαραγωγή των θρησκευτικών δομών εξουσίας στο διαδίκτυο*, Εκδ. Παιδαγωγικά Ρεύματα στο Αιγαίο, Ρόδος 2015, τομ. 8^{ος} .

Καρμίρης Ιωάννης , *Τα δογματικά και συμβολικά μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τόμος Α΄, Αθήνα 1962.

Καπούλιας Αντ. Απόστολος., *Διαστάσεις της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας στον επικοινωνιολόγο Neil Postman και η σύγκρισή της με την Ορθόδοξη επικοινωνιακή Θεολογία*, Διδακτορική Διατριβή, εκδ. Θεολογική Βιβλιοθήκη Ιωάννου & Νικόλαου Καρμίρη, Αθήνα 2022.

π. Λουδοβίκος Νικόλαος , «Περί Θεού», στο Αγόρας, Κ., Γιαγκάζογλου, ΣΤ., Φωτίου Στ., π. Ν. Λουδοβίκος, *Πίστη και βίωμα της Ορθοδοξίας, Δόγμα, Πνευματικότητα και ήθος της Ορθοδοξίας*, Τόμος Α΄, Ε.Α.Π., Πάτρα, 2002 σσ. 23-72.

Ιερόθεου Βλάχου, «Το συνοδικό και ιεραρχικό πολίτευμα ως χάρισμα», στο: *Θεολογία*, Τόμος 80, τεύχος 2^ο, 2009.

Μαγριπλής Δ. Γ., «Αποτελεί η θρησκεία στις μέρες μας κίνδυνο για την κοινωνική συνοχή;», *Σύναξη*, 87 (2003), σσ. 14-23.

Μαντζαράκης Κωνσταντίνος, *Στη χώρα του Υπάρχειν*, εκδ. Άρμος, Αθήνα 2011.

Μαρτζέλο Γεώργιος, *Ιστορία της Ορθόδοξης Θεολογίας και πνευματικότητας : σημειώσεις από τις πανεπιστημιακές παραδόσεις* εκδ. Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Α.Π.Θ, Θεσσαλονίκη, 2002.

Ματσούκας Νικόλαος, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία, Β΄, Έκθεση της ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανοσύνη*, εκδ, Πουρναράς Θεσσαλονίκη 1999.

Μέγιερντοφ Ιωάννης, *Βυζαντινή Θεολογία*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2010.

Μητσόπουλου Νικολάου, *Θέματα Ορθόδοξου Δογματικής Θεολογίας*, εκδ. Συμμετρία, Αθήναι 2001.

Μπέγζος Μάριος, «Οι πρώτες Διαφοροποιήσεις Ανατολικού (Ελληνόφωνου) και Δυτικού (Λατινόφωνου) Χριστιανισμού.» στο : Μπέγζος Μ., Πορτελάνος Στ., Καριώτογλου Αλ., Μεταλληνός Γ., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά, τομ. Β΄ Η Ορθόδοξη Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση*, εκδ. Ε.Α.Π., Πάτρα 2001 σσ.19-46.

π. Μεταλληνός Γεώργιος, «Τριδέντω, έν, Σύνοδος», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 11^ος, Αθήνα 1967, σ. 854.

Δημήτριος Μόσχος, «Η Ορθόδοξη Εκκλησία στο Βυζάντιο», στο: Μόσχος Δ., Ράγκος Σ., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά, οι πρώτες ιστορικές καταβολές της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, τομ. Α, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σσ. 149-217.

Παπαγεωργίου Κωνσταντίνος, «Θρησκευτική ελευθερία και blogging (διαχείριση ιστολογίων)» στο: *Νομικές και κοινωνικές προεκτάσεις του διαδικτύου σήμερα [Νομική Βιβλιοθήκη τομ.1]*, εκδ Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη 2013 σελ.42-51.

Παπαθανασίου Θανάσης, «Η στροφή της οικουμενικής κίνησης στην Πνευματομαχία και η σχέση της με την αποστολή της Εκκλησίας» ΟΡΘ 51 συμπληρωματικά κείμενα. εκδ. Ε.Α.Π. Πάτρα 2007.

Ρίτσαντ Φοκ, «θρησκεία και παγκοσμιοποίηση», *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν πλουραλιστικό κόσμο Ένας οικουμενικός διάλογος*, επιμέλεια Κλάψης Εμμανουήλ, μτφ από Αγγλικά Αλαβάνου Αριάδνη, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2006 σσ 135-148.

Ηλίας Τεμπέλης, «Η παρουσία των όρων Πατήρ, Λόγος, δύναμις, Τριάς, Μονάς, Ενός στη Νεοπλατωνική Φιλοσοφία και στην Ορθόδοξη Θεολογία» στο Μαράς, Αν. Τεμπέλης Ηλ., Τερέζης, Χρ., Τιαντάρη, Σωτ., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά, Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων, τόμος Γ΄, Ε.Α.Π., Πάτρα, 2008*, σσ. 187-247.

Τεμπέλης Ηλίας , Τερέζης Χρήστος ,« Οι έννοιες Ουσία-Φύσις, Πρόσωπον -Υπόστασις στη Νεοπλατωνική Φιλοσοφία και στην Ορθόδοξη Θεολογία», στο: Μαράς, Αν. Τεμπέλης Ηλ., Τερέζης Χρ. Τιαντάρη Σωτ., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά, Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων, τόμος Γ΄, Ε.Α.Π., Πάτρα, 2008*, σσ. 249-302.

Τρέμπελας Παναγιώτης , «Πάπας», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* , τομ. 9^{ος} , Αθήνα 1966. σ. 1210.

Τσελεγγίδης Δημήτρης, *Δυτική Θεολογία και Πνευματικότητα*, εκδ. Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2009-2010.

Φαράντος Λ Μέγα., *Το Παπικόν Πρωτεϊόν, Δογματική Θεώρησις, εξ απόψεως Ορθοδόξου, χ.ε.*, Αθήναι, 1963.

Φειδάς Βλάσιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α΄*, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα, 1994.

Φειδάς Βλάσιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία Β΄*, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα, 1994.

π. Φλωρόφσκυ Γεώργιος , *Οι Βυζαντινοί Πατέρες του 5ου αιώνα*, μτφ από αγγλικά . Παναγιώτης Κ. Πάλλη, εκδ. Πουρναράς Θεσσαλονίκη, 1992.

Beck, Hans-Georg, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Βυζαντινή αυτοκρατορία*, μτφ. από γερμανικά. Λευτέρης Αναγνώστου, τομ. 1^{ος} , εκδ. Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα 2004.

Crawford Robert, *Τι είναι θρησκεία*, μτφ. από τα Αγγλικά Μάριος Μπέτας, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2004.

David Fontana, *Ψυχολογία, θρησκεία, πνευματικότητα*, μτφ από τα Αγγλικά Βεατρίκη Καντζόλα-Σταμπατάκου, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2005.

Knigh, H. Douglas, *Η Θεολογία του Ιωάννη Ζηζιούλα, Πρόσωπο, Εκκλησία και Ελευθερία*, μετ. από Αγγλικά Διαμαντής Κρυωνίδης εκδ. Degiorgio, Τρίκαλα 2009.

Laurent V., «Εικονομαχία», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 5^{ος}, Αθήνα 1964, στήλες 398-340.

Lossky, Vladimir, *Η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, μετ. από Γαλλικά Στέλλα Κ. Πλευράκη, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1973.

Αλμπανάκη Ξανθή, « Η θρησκευτική πραγματικότητα του 21^{ου} αιώνα μέσα στον κυβερνοχώρο. Θεσμικό πλαίσιο, προβληματικές και προεκτάσεις», <https://bit.ly/3QGY2C8> (τ.π. 13/2/2022).

Ανδριτσόπουλος Γιάννης, «Το Ιντερνετ κλέβει πολύτιμο χρόνο από τη ζωή μας», <https://bit.ly/3Bdc20M>, (τ.π., 03/06/22).

Γλέζου Κ., Γρηγοριάδου Μ. & Κωνσταντίνου Ν., «Αξιοποίηση διαδικτυακών υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης στην ελληνική εκπαίδευση», <https://bit.ly/3QGQ2kA> .,

Εγκύκλιοι της Ιεράς Συνόδου, «Λειτουργία ιστοσελίδων εκ μέρους εκκλησιαστικῶν φορέων καί εκ μέρους κληρικῶν καί μοναχῶν», <https://bit.ly/3dnuiMv> (τ.π., 02/03/2022).

Καθολική Επισκοπή Σύρου, <https://bit.ly/3QlJInH>. (τ.π., 10/3/2022).

Καφαντάρη Τάσος, «Φοβάται το Διαδίκτυο όποιος φοβάται τη φωνή σου», <https://bit.ly/3QGqUKM> (τ.π., 03/06/22).

Κέντρο βοήθειας Facebook, <https://el-gr.facebook.com/help/462230500886400> (τ.π. 14/2/2022).

Λιγκουνάκη Δέσποινα, Ασημακοπούλου Κωνσταντίνα, «Κατανοώντας τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (Social Media)», Πανεπιστήμιο Αιγαίου τμήμα Μηχανικών

Πληροφοριακών και επικοινωνιακών Συστημάτων, <https://bit.ly/3PVncNM> (τ.π. 13/2/2022).

Μόσχος Δημήτριος, *Εκκλησιαστική Β' σημειώσεις*, <https://bit.ly/3QdbCNJ> , (τ. π. 12/05/2022).

π. Παπαδόπουλος Χαρ. (Λίβυος), «Ένας «ασώματος» άνθρωπος στην πλατεία του internet», <https://bit.ly/3zoRH7x> , (τ.π., 05/06/22).

Περάκης Ηρακλής , *Ο Διάλογος Ανατολής και Δύσεως για την ένωση των Εκκλησιών το ΙΕ' αιώνα κατά τον Ιωάννη Ευγενικό*, <https://bit.ly/3RLric5> (τ.π., 13/3/2022).

Σπυράκης Π., 90 Ερωτήσεις– Απαντήσεις για το Διαδίκτυο, <https://bit.ly/3QGplfS> (τ.π. 10/6/2022.).

Στασινοπούλου Όλγα, «Από το άτομο στο ανθρώπινο πρόσωπο - Η συμβολή της πατερικής σκέψης στην υπέρβαση διλημμάτων της κοινωνικής πολιτικής», <https://bit.ly/3PVGO48> (τ.π., 05/06/22).

Τσίλης Νεκτάριος Μητροπολίτης Χόνγκ Κονγκ και Άπω Ανατολής, Θρησκεία και Διαδίκτυο , <https://bit.ly/3PUT4BV> , (τ.π., 15/3/2022),

Υφαντής Παναγιώτης «Αναγνώριση Αγίων και Αγιοκατάταξη στην Ορθόδοξη Εκκλησία», <https://bit.ly/3BORj4Z> , σσ. 2,4-5,(τ.π. 5/3/2022).

TANEATeam, <https://www.tanea.gr/2013/07/17/world/syngxwroxartia-prosferei-o-papas-fragkiskos-se-osoys-ton-akoloythoyn-sto-twitter/> (τ.π.,15/3/2022).

Ediva, «Τι είναι οι influencers;», <https://www.ediva.gr/ti-einai-oi-influencers/>. (τ.π. 15/03/22).

Halabi Eva (Σάρα Μοναχή), *Η Χρήση του Διαδικτύου στην Ποιμαντική Πράξη της Εκκλησίας, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, 2012, <https://bit.ly/3JIH362> , (τ.π., 11/6/2022).

The Guardian, <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/16/vatican-indulgences-pope-francis-tweets> (τ.π. 13/3/2022).

Euro2day, https://www.euro2day.gr/ftcom_gr/article-ft-gr/1118392/oi-tehnologiki-kolossoi-kai-o-logos-toy-theoy.html (τ.π.13/3/2022).